

Knihovna
Dra KARLA L. STÖVKY

11-C-199

NOVÉ SLOVENSKO

(THE NEW SLOVAKIA)

NAPÍŠAL

R. W. SETON-WATSON

Z ANGLIČTINY PRELOŽIL

FEDOR RUPPELDT

„Zvyky, ktoré si ľudia pod zlou vládou
za viacero pokolení osvojili, nepominú od-
razu, keď sa ich príčina odstráni“.

Lecky.

SEMINÁR

Hist. práv.

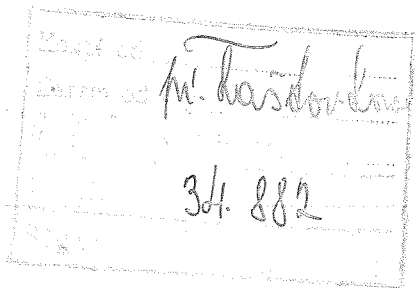

KNIHOVNA

oddelení

1924

NAKLADATEL FR. BOROŤ, PRAHA

POLYGRAFIA, BRNO.

I. ÚVOD.

Nemožno o tom pochybovať, že v ten čas, keď vypukla veľká vojna, nebolo v strednej Európe národa, ktorý by bol býval v tak neprajnej politickej situácii, ako Slováci; iba snáď Rusínov možno s tej stránky s nimi porovnať. Ich najlepší synovia boli dlávení pätou Budapešti, všetky cesty verejného života boli pred nimi uzavreté, a s úžasom videli, ako maďarizácia s roku na rok rýchlejšie postupuje v mase ľudu, a súčasne museli vidieť, ako oni sami sú čím ďalej bezradnejší naproti nej.

Práve tak možno správne tvrdiť i to, že veľká vojna žiadnemu inému európejskému národu, ako celku, neprinesla tak ďaleko siahajúcej premeny jeho stavu, ako Slovákom, a to v politickom, hospodárskom i sociálnom smere. Slovensko dnešného dňa vo všetkých základných veciach už sa tak líši od Slovenska z r. 1910, ako hoci od Slovenska stredovekého. Ale to veľké premenenie možno ďakovať len vo veľmi malej miere námaha samých Slovákov. Hlavná príčina tej premeny bola „konjunktúra“ vo svetovej histórii, taká, aká sa vyskytuje len raz za mnohé storočia. Nehľadiac na ňu, ak možno nejakú zásluhu pripísať úbohým smrteľníkom, treba ju pripísať Čechom, ktorých vodcovia vedeli, ako majú „uchvátiť príhodnosť časov“ a ako formovať udalosti vo svoj vlastný prospech, a u ktorých každý bojovník, vedený nezlomnou rozhodnosťou, vytrvanlivosťou a sebaobetavosťou, nikdy ani na chvíľku nezažúdal, že vec Čechov a Slovákov stojí a padá spoločne.

Tak sa stalo, že v zime 1918/19 sloboda padla slovenskému národu do lona, ako zralé ovocie. Toto nehovorím ako výčitku, bolo to tak už v podstate veci. Najväčšia časť Slovákov bola putnaná železnou obručou starého Uhorska a nemohla ani prstom pohnúť sebe na pomoc; tí niekoľkí, ktorí boli von, prispeli statočne k boju za oslobodenie, — mená: Štefánik a Osuský dostačia. Ale konštatovať treba hneď vopred fakt, že Slovákom sloboda prišla, kdežto o Čechoch možno povedať, že si ju vlastnou námahou vybojovali od osudu naskrze nie príliš láskavého. Tá protiva dáva kľúč na porozumenie veľmi rozdielnej psychologie dvoch bratských národov, ktoré sú teraz spojené pod jednou strechou; väčšina prítomných ťažkostí na Slovensku má svoj koreň v tej psychologickú rozdielnosti.

Že Slováci sú ešte nie zrelí pre úplnú slobodu, to je len iné vyjadrenie pravdy, že človek, ktorý za roky a roky nosil okovy, za dlhé časy nebude vedieť slobodne upotrebovať svoje údy. Že žiaden človek (a žiaden národ) si neváži náležite toho, k čomu prišiel bez veľkej námahy, to je zasa len iným spôsobom vyslovená pravda, že deti obsýpané hojnosťou sú menej uznanlivé, než tie, ktoré majú len málo hračiek, alebo si ich musia sami správať. Rozdiely v povahe Čechov a Slovákov a rozdiely ich vyvinutosti: to sú tie dve hlavné ťažkosti, ktoré treba v novej situácii ovládať. Naskrze je to nie prvý prípad v dejinách, že proces „spolunažívania“ (alebo lepšie rečeno: „spolusplynutia“) sa javí ako ťažší problém, než proces skutočného sjednotenia (unie). V Itálii rozpor medzi severom a juhom prežil i spojenie z r. 1860, a prispievajúc nejedným prvkom k rozkladu italského parlamentarizmu, ešte i teraz zjavne vplyva na politickú situáciu, ačkoľvek, bez otázky, už v trochu jemnejšej forme. V Britsku bol ostrý antagonizmus

medzi Angličanmi a Škótni cez viaceré pokolenia po parlamentárnej únii, čo sa javilo nie len v dvoch povstaniach, ale i v tom, ako sa londýnska luza chovala ešte i proti takým štátnikom, ako boli Bute a Mansfield, a to ešte i hodne neskoršie, v šesťdesiatich a osemdesiatich rokoch XVIII. storočia.

Preto je to nič nie prekvapujúceho, že po krátkych medových týždňoch revolúcie nastala medzi Čechmi a Slovákami akási nervózna rozladenosť. Blízka príbuznosť je nie vždy žriedlom lásky a porozumenia, a v tomto prípade dvaja príbuzní nielen že vyrástli v základne odlišných pomeroch, ale do prevratu boli žiarlivým dozorom Budapešti jeden od druhého izolovaní, a to úspešne. A skutočne: v tej miere, ako české národné prebudenie mocnelo, tak sa stavaly vždy väčšie hate návštevám Čechov na Slovensku, a kládly sa čím ďalej väčšie prekážky do cesty Slovákom študujúcim v Čechách. Výsledok bol, že hoci u Čechov už viac desaťročí pred veľkou vojnou boli veľmi rozšírené sympatie k ich bratom v maďarskej porobe trpiacim, tie sympatie boli založené viac na cíte, než na poznaní. Ešte i v tak blízkej minulosti, keď vojna vypukla, bolo veľmi málo Čechov, ktorí opravdu rozumeli slovenskej duši a tým vplyvom, ktoré na ňu účinkovali, a na druhej strane bolo pomerne málo Slovákov, ktorým sa podarilo uniknúť maďarskej výchove a živiť sa širším slovanským ovzduším Prahy. Slováci, kým ešte boli pod jarmom, idealizovali tých, od ktorých mohli očakávať oslobodenie, ale keď sa oslobodenie vykonalo, začali byť hyperkritickými. Po „prvom radostnom a bezstarostnom opojení“ prevratu skoro nastalo v tej miere i vytriezvenie, čo i muselo prísť pri takej prudkej premene politických, hospodárskych a sociálnych hodnôt a pri ťažkostiach a biedach všeobecnej situácie v Európe.

Vyskytlo sa mnoho nedorozumenia medzi dvoma bratskými národami; netaktickosť mnohých Čechov a úzky provinciálny rozhlad mnohých Slovákov len pridávaly olej na oheň, pri čom Maďari, cele prirodzene, hrali úlohu: „*tertius gaudens*“ a rozduchovali každú iskierku nespokojnosti; tak že dnes by už bolo cele márne chcieť nevidieť skutočnosť situácie, ktorá, ak sa vec ešte ďalej zanedbá, môže priviesť na akýsi nebezpečný „mŕtvy bod“, a ktorú situáciu možno napraviť len veľkou trpeliivosťou, rýchlosťou a dobre rozmyslenou pomocnou akciou zodpovedných kruhov.

Tomuto istému psychologickému problému stoja zočivoči, hoci v rozličnej miere, všetky nástupnícke štáty. V každom z nich sa vykonalo spojenie národov podľa krve blízko príbuzných, ale smýšľaním a stáročnými tradíciami oddelených. Pri každom z nich „vôla k sjednoteniu“ bola u celej masy národa, ale iniciatíva bola, cele nevyhnutne, u tej časti, ktorá už pred tým mala národnú samostatnosť. Úloha Slovenska, podobne ako úloha Sedmohradska a Horvatska, bola podľa podstaty veci pasívnejšia, než úloha Čechov, Srbov alebo Rumunov zo starého kráľovstva. Ale v Československu dá sa ten problém ľahšie riešiť z dvoch príčin. Po prvé: tí, ktorí mali iniciatívu v rukách, boli o mnoho vyššie vyvinutí, než tí, ktorých sa pribrali oslobodiť. Česi mali triedu inteligentov a zapracovaných úradníkov, akých si vychovať maďarská politika Slovákom nikdy nedovoľovala, a tak mali možnosť naskutku zaobstarať primerený úradnícky aparát pre nový štát.

V Horvatsku a u Slovincov bolo práve naopak: lebo tie provincie mali o mnoho väčšie percento inteligencie než Srbsko, kde sa nedostatok inteligencie ešte zväčšil úžasne ťažkými ztratami vo vojne; a predsa toto Srbsko vtislo mnohých nie dostatočne kvalifikovaných rodákov

zo starého kráľovstva do úradov, pre ktoré bolo dosť miestnych kandidátov. V Rumunsku bol stav asi ako v prostriedku medzi Československom a Juhosláviou: na jednej strane pomerný počet vzdelaných a kvalifikovaných ľudí medzi Rumunmi Sedmohradska bol značne menší, než medzi Slovincami a Horvatmi, na druhej strane Rumuni v starom kráľovstve mali triedu vzdelancov bez zamestnania, z ktorej mohli brať do úradov, a to takú veľkú, akej nebolo v Srbsku; hoci posledná výhoda bola zase vyvážená faktom, že bolo treba najst' úradníkov nielen pre Sedmohradsko a Bukovinu, ale i pre provinciu Besarabiú, mimoriadne zaostalú, kde Rusi prevýšili boli ešte i maďarské metódy národného utláčania. Toto porovnávajúce tvrdenie sotva možno podvrátiť, a skutočne každý, kto vôbec bol obznámený s pomermi v tých troch nástupníckych štátov pred vojnou a vo vojne, a kto sa teraz priberie ich porovnávať, sotva môže prísť na iný výsledok, ako na to, že v Sedmohradsku a v Horvatsku všeobecná úroveň (správy) podstatne klesla, kdežto na Slovensku sa tiež tak istotne zdvihla.

Po druhé však treba zdôrazniť, že Česi boli vstave vo väčšej miere, než ktorákoľvek iná krajina, oslobodiť sa od starej kliky, ktorá pred tým mala v rukách všetku moc; kdežto i v Belehrade i v Bukurešti staré politické kliky ešte vždy si monopolizujú právo na moc a urputne si bránia svoju pozíciu i takými prostriedky, aké by pred vojnou ani oni sami neboli upotrebovali. Inými slovami: veľký rozdiel väzí v tom, že v Československu sú — okrem niekoľkých ľutovaniahodných výnimiek — najlepšie a najčestnejšie elementy pri vláde, kdežto v Juhoslávii a v Rumunsku takéto elementy sú — tiež len s malými výnimkami — izolované, sú v opozícii, a nemajú moci hatiť korupciu v administrácii a anarchiu.

Na všetkých stranách sa uznáva — na pr. Hlinka, Juriga a iní vodcovia ľudovej strany cele priamo doznali predou mnou, čo by ostatne ani nemohol popierať žiaden triezve smýšľajúci človek —, že Slováci sami bez pomoci by nemohli zaobstarať pre Slovensko vládu a administráciu, ktorá by sa mohla udržať proti Maďarom, a že jedine Česi môžu vyplniť medzery v osobníctve a zariadení. Preto by Slováci mali byť vďační, že ich osud pripojil ku národu, ktorý je tak účinný, tak dobre vzdelaný a dobre disciplinovaný (ak i vari príliš zbyrokratizovaný), ako sú Česi, radšej, než ku obmedzeným a reakcionárskym klikám Belehradu a Bukarešti.

Ale ľudská príroda je už taká — a to nás nemusí prekvapiť —, že miesto toho, aby obracali pozornosť na výhody svojej novej situácie, sú v pokušení skôr zveličovať jej nevýhody, a neraz spomínať ako dôvod takzvanú „neshodnutelnosť povahy“, čomu sa pripisuje i zkaza mnohej súkromnej domácnosti. Toto je predovšetkým výsledok celkom rozdielneho náhľadu na život. Česi, hoci stáli vždy vo fronte všesloyanskej myšlienky, predsa zpomiedzi všetkých slovanských národov majú najmenej slovanskej mentality, a preto sú menej citoví, než ich susedia; a zasa Slováci — istotne aspoň vo svojom terajšom duševnom stave — sú prílišne, nechcem povedať až nedotknuteľne citliví a sú temer náklonní sťažovať si na Čechov ešte viac i len preto, že tí majú — silnejšie nervy. Česi môžu mnoho úspechov ďakovať svojej skalopevnej vytrvanlivosti proti všetkým prekážkam, tomu, že vedeli zachovať chladnokrevnosť, keď sa im stúpalo na otlaky; ale, ako každý národ má pri svojich dobrých vlastnostiach i chyby, tak i u Čechov, práve pri tých dobrých vlastnostiach, akosi zatupela schopnosť správne porozumieť citom svojich susedov. Celkom úprimne cítia sa ňrazenými tým, čo sa im zdá

„nevďačnosťou“ Slovákov, a nemôžu chápať, že len najväčšia smierlivosť a taktičnosť môže priviesť rovnováhu do veľkej premeny všetkých zvykov a tradícií, ktorá ide s novým vládnym režimom.

Tieto veci, tieto „imponderabilia“ v terajšej situácii sú o mnoho významnejšie, než ako sa to až pričasto myslí. Ale najväčšiu váhu im dávajú dve veci: po prvé: že sa vyskytujú veľmi určité ponosy u Slovákov proti Čechom, ponosy, ktoré možno shrnúť do troch grúp, týkajúce sa administratívnych, nábožensko-cirkevných a hospodárskych vecí, — a po druhé: že sú tu dve vládné teórie, diametrálne si proti sebe stojace, ktoré možno označiť ako centralizmus a decentralizmus. U pražských politikov z povolania je temer nevyhnutelná snaha podporovať centralizmus a u „Krähwinkler“-ov Slovenska kloniť sa k decentralizácii, a tá predpojatnosť a priori na oboch stranách vlastne už vopred obfažuje všetky meritórné diskusie.

Česká verejná mienka si neupovedomila, že situácia na Slovensku koncom r. 1923 je podstatne iná, než aká bola v prvom roku republiky; verejnú mienku ostatne i možno ospravedlniť. Ale i smer vyššej byrokracie je: konať svoju prácu podľa toho názoru, že sa nič nezmenilo, a pštrosu podobne nevidieť veľkú a rastúcu rozladenosť na Slovensku a nevidieť súrnu potrebu nápravy.

Cieľ tejto knihy je po prvé: dokázať potrebu nápravy, a po druhé: poukázať na to, že možno prísť na správny a rozumný kompromis medzi spomenutými dvoma hlavnými smermi politických náhľadov u týchto dvoch bratských národov, a pri tom nijako neuvádzať do nebezpečenstva ústavné zásady, na ktorých je nová Československá republika založená. V Rumunsku a v Juho-slávii je zjavný rozpor medzi starou a novou Európou,

medzi zákonnými a samovoľnými metodami vladárenia, medzi parlamentarizmom a zdanlivým parlamentarizmom. V Československu nieto takého sporu, a celý problém záleží v tom: primerane opraviť a prispôbiť štátny ústroj. V dvoch štátoch, prv spomenutých, povojnový ústavný vývin spočíva na nezdravých základoch, ktoré treba od dola znovu postaviť, aby kríza mohla sa odstrániť. V Rumunsku: uzavretia v Alba Julia, ktoré legalizovaly úniu Sedmohradská a starého kráľovstva, boli zavrnuté a inými nahradené, a to urobil ten istý štátnik, ktorý ich podpísal; v Juho-slávii Vidovdanská Ústava by sa nebola mohla stať zákonom, keby Radićova strana nebola sledovala nerozumnú politiku neúčasti (passivity), a ostáva i po dva a pol roku len zdrapom papiera, je neuskutočnená, ani ju nemožno uskutočniť. Naproti tomu v Československu niet nijakého ústavného zariadenia, ktoré by bolo treba anulovať, netreba prudkého obratu v opačnom smere, ani verejného odvolania. Dúfam, budem môcť dokázať, že netreba nič iného, len sa vrátiť k zásadám štátnej správy, ktoré boli — so súhlasom všetkých politických strán — v platnosti na Slovensku v prvú zimu slobody. Pravda, smer sa musí zmeniť, ale zato netreba kormidlo príliš prudko obrátiť, lebo úskalie je ešte ďaleko a čuť ešte len prvé predzvuky búrky. Tí, ktorí spravujú loď štátu, sú zkúsení lodníci, a potrebný obrat môžu urobiť, a pri tom nemusia si ani len v najmenšom zadať na politickej cti.

Hneď tu na počiatku nemôžem sa nepriznať, že mám isté cele prirodzené obavy. Pokus sprostredkovať medzi priateľmi je dosť často nevďačná úloha a utrži si „mnoho hany, málo chvály“; v tomto prípade, možno, nespokojí nikoho, lebo moja kritika sa dotkne oboch strán asi rovnako. Ale vyzvania, ktoré som dostal z roz-

ličných strán, aby som skúmal stav vecí na Slovensku v novej republike, boli také, že som ich čestne nemohol odmietnuť. A keď som vyhovel vyzvaniam, dostalo sa mi na všetkých stranách tak láskavého prijatia, že som prichádzal až do pomykova; mal som možnosť pohovoriť o veciach s ľuďmi všetkých kategórií a najrozličnejších náhľadov, bol som obsypaný podrobnosťami o všetkých možných sťažnostiach verejných i súkromných; a — čo je nie menej významné — bolo mi všemožne obľahčené, aby som mohol kontrolovať sossbieraný materiál a presvedčiť sa o jeho pravdivosti.

Viem dobre, akou ťažkou a chúlостivou úlohou je byť „úprimným priateľom“. Ale môžem tvrdiť, že aspoň jednu kvalifikáciu k tomu mám, a to je: živá sympatia k slovenskému národu a vrelá túžba, aby dosiahol úspechu a blaha v novom štátnom sriadení. Za roky a roky som pracoval, aby som budil záujem za vec Slovákov, cez celú vojnu som sa činne zúčastňoval pri propagande za československú jednotu a neodvislosť; vrátiac sa na Slovensko, našiel som všetkých svojich starých priateľov z predvojnových časov viac už nie ako utlačených a z verejného života vytvorených, ale v pilnej práci na ťažkej úlohe národnej rekonštrukcie. A tu odrazu chce ma jedna opozičná skupina presvedčiť, že Slovensko je vôbec nie oslobodené, ale že je to „krajina odsúdená na smrť, národ v poslednej agónii, volajúci k civilizovanému svetu o pomoc“. (Záhlavie anglického prekladu Žilinského Memoranda z 3. augusta 1922.) Súčasne i maďarská tlač ma upomína priznať, že som schybil, keď som pracoval za československú jednotu, a uznať, že je žiadúcné Slovensko znovu spojiť s Uhorskom. Medzitým bolo moje meno nie raz vťahované do sporov, najmä keď Hlinka začal svoje memorandum na mierovú konfe-

renciu so spomienkou na moju knihu o národnostnej otázke v Uhorsku. Ešte novšie ľudová strana v jednom zo svojich osvedčení vyhlásila, že treba, aby sa našiel nový Scotus Viator, ktorý by obznámil svet so slovenskou otázkou. A zasa slovenskí zradcovia v Poľsku sa postarali o rozšírenie hanobného pamfletu, venovaného mojej osobe. Tak sa zdá, že viac už nebudem môcť navštíviť Slovensko bez toho, aby na mňa neboly adresované „otvorené listy“ z viacerých strán. V takých pomeroch nemohol som iné urobiť, než napísať túto úvahu, v ktorej som sa pokúsil podať to, čo, tak sa zdá, očakáva sa odo mňa. Ja len o to prosím svojich slovenských i českých priateľov, aby prijali moju kritiku v takom duchu, v akom ju podávam: ako poznámky mimostojaceho pozorovateľa, ktorý želá dobre obom stranám, a ktorý, keď nadovšetko chváli jednotu, chce robiť jasný rozdiel medzi jednotou a meravou uniformitou. A nadovšetko chcú tieto články dokázať, že v záujme domácej i zahraničnej politiky je čím najsúrnejšie potrebná skutočná „slovenská politika“ na strane pražskej vlády, a chcú spolu poukázať na to, že nemožno povedať, že by takáto politika v prítomnom čase existovala.

II.

ADMINISTRATÍVNE PROBLEMY SLOVENSKA.

Prvý a najsúrnejší problém, ktorý sa novozaloženej republike koncom októbra 1918 postavil, bol: prevziať administratívny ústroj rakúsko-uhorský a sveriť ho spoľahlivým rukám. V historických zemiach sa toho dosiahlo bez krviprelievania a na podiv hladko. Toto sa, pravda, umožnilo predovšetkým tým, že Maffia pre túto potrebu vyhotovila v poslednej dobe vojny dôkladné plány. Ale ešte väčšmi rozhodoval fakt, že väčšina úradníctva v českých krajoch bola už prv získaná pre národný ideál, a tak ju bolo možno prevziať en bloc, ako i to, že Česi i krem úradníckych kruhov mali veľkú vzdelanú triedu, z ktorej mohli vziať primeraných ľudí pre uprázdnené a pre novoutvorené stanice.

Zbytočné je pripomínať, že na Slovensku bolo položenie od základov inakšie. Celý administratívny personál bol nielen maďarský, ale šovincky maďarský, a bol spravovaný v smere urputne proti-slovenskom. Takrečeno nebolo ani jedného Slováka v celej verejnej službe, a všeobecne je známo, že len rodení Maďari a nemaďarskí renegáti mohli mať výhľad na postupovanie. Vyšší úradníci sa vo väčšine veľmi boli exponovali politicky a všetci, v skutočnosti bez výnimky, protivili sa až do krajnosti zmene režimu. Mnohí ani nepokladali za radné vyčkať príchod republikánskeho vojska a utiahli sa do Budapešti. Pri tom treba uvážiť, že počet vzdelaných a národne povedomých Slovákov — nehľadiac na zanedbanú a nezastúpenú masu ľudu — nemožno udať na

viac než 750 do 1000, pri čom sa skôr tak mýlim, že ten počet udávam väčší, než aký naozaj bol¹. Značnú časť tej malej skupiny som znal už pred vojnou, a už pri svojej prvej po prevrate návšteve na Slovensku temer všetkých svojich starých priateľov a tých, ktorých som znal ako národných pracovníkov v minulosti, našiel som v zimničnej práci pri rekonštrukcii, a to v práci — pri nedostatku kvalifikovaných pomocníkov — až úmornej. (O niektorých významných výnimkách z tohto pravidla budem hovoriť neskoršie.) Oni sami sa ponáhľali priznať, ako veľmi sa cítia len ochotníkmi v tej práci a ako im chýbajú technická kvalifikácia. To bol čas veľkých nebezpečenstiev, pochybností a nahodilostí, — a tí mužovia nastúpili na opustené pozície hrdinsky, postavili celú svoju budúcnosť na kocku: na úspech republiky, kým viacerí, ktorí ich teraz kritizujú, opatrne stáli bokom alebo sotva len že začínali objavovať, že sú Slovákmi.

V takých pomeroch bolo zrejmé nielen to, že Slováci majú primálo ľudí, aby mohli udržať administráciu na primeranej výške, ale i to, že bez inostrannej pomoci by vôbec nemali možnosti udržať sa pri vláde. Rozumní ľudia o tom nikdy nepochybovali a od začiatku považovali pomoc z Prahy za nevyhnutelne potrebnú a samo sebou sa rozumejúcu. Ale neschopnosť Slovákov cele samostatne obstáť stala sa zjavnou najmä v čas strajku železničných a poštových zamestnancov na Slovensku v jari 1919 a neskoršie zasa v čas maďarskej bolševickej ofenzívy v prvom týždni júna. Ukázalo sa, ako sa i dalo predvídať, že nielen vyšší úradníci, ale i veľmi

¹ Usiloval som sa ustáliť toto číslo čím najpravdivejšie a potvrdili mi ho zodpovední vodcovia všetkých strán, klerikálnych, agrárnych, socialistických, atď.

veľká časť nižších zamestnancov pri tých dvoch najživotnejších odboroch štátnej služby, neboli spoľahliví pre podporu nového režimu a boli celkom iste v spojení s maďarskou vládou, — veď politika Belu Kúna v otázke hraníc sa podstatne nič nelíšila od politiky maďarských reakcionárov.

Každý človek si upovedomil, že táto tak potrebná zovnútoraná pomoc môže prísť len od Čechov, a tak prví českí úradníci, ktorí prišli na Slovensko, prišli tu na súrne volanie samých Slovákov, s ktorým pozvaním súhlasili vtedy všetky kruhy národa. A čo viac: tí, ktorí prišli, urobili to vo veľkej väčšine z pohnútok čistého národného entuziazmu, v mnohých prípadoch sa zriekli pohodlných a zaistených pozícií, vzdialili sa na dlhý čas od svojich rodín s tým povedomím, že pomáhajú svojim slovenským bratom k slobode.

Ale tak sa zdá, je to už nevyhnutný osud všetkých národných pohybov, že čistý idealizmus prvých časov sa až veľmi skoro zakalí motívy viac materialistickými. Prirodzená rozdielnosť povahy, na ktorú som už poukázal, sa vyostrovala náboženskými momenty, o ktorých neskoršie poviem viac. Zpomedi prišlých Čechov i ľudia najlepšej vôle neboli obznámení so spoločenskými zvykmi a náhľadmi Slovenska, a prípady netaktičnosti jednotlivcov boli zveličované zlomyseľnými klebetami, aké sa vyskytujú v každom vidieckom ovzduší. Ale vážnejším bol fakt, že tí príselci boli tiež rozličnej úrovne. Na najvyššie a najzodpovednejšie miesta boli vybratí len úplne schopní a dobre kvalifikovaní ľudia, ale potreba bola súrna, a na nižších stupňoch služby boli ustanovené i osoby pochybnej ceny. Krem toho početní českí úradníci, ktorí boli prv zamestnaní v nečeských provinciách starej rakúskej ríše, najmä v Bosne, začali nachodiť cestu domov do novej republiky, a cele

prírodná bola tá tendencia : najst pre nich zamestnanie na Slovensku. Slovenské opozičné kruhy si vzaly akosi za obyčaj denuncovať tých ľudí ako vyvrhelov rakúskej byrokracie a nadávať na Čechov, že takými ľuďmi zaplavujú Slovensko. Toto je, pravda, surová nespravodlivosť proti väčšine z nich a je typickým príkladom hrubého a bezohľadného tárania mnohých ľudí. Ale ostrie veci je v tom, že sa takým rečiam na Slovensku v širokých kruhoch verí a že Česi nemajú práva krivo hľadiť na „novo-Slovákov“ a denuncovať ich ako „maďarónov“, za nesúcich pre postavenia s väčšou zodpovednosťou, kýmkoľvek oni upotrebujú mnohých tých „novo-Čechov“ z Bosny a Haliče, ktorých národné cítenie bolo tiež rakušácky prifarbené. Ako mne, tak i tebe, hovoria moji slovenskí priatelia dobrým právom.

Situácia bola najťažšia v železničnej a poštovej službe. Nemôže byť pochybnosti o tom, že keď v prvých mesiacoch roku 1919 viac tisíc železničných a poštových zamestnancov z Čiech a Moravy na jedno vyzvanie okamžite hlásili sa do služby na Slovensko, tým zachránili celú premávku od katastrofy a tak i celé Slovensko od politického chaosu práve v predvečer bolševického útoku. Je všeobecne známo, že úradníci, na ktorých miesta Česi prišli, konali výslovne podľa úprav z Budapešti, a za to prijímali dvojité plácu. Ich úlohou bolo prekaziť spojenie Slovenska s českými zemiami, a iste boli na čistom, že, ak sa to nepodari, bezpodmienečne musia utraťiť službu, lebo žiadna rozumná vláda by nemohla reskirovať prijať takých ľudí znovu do služby v takých kritických pomeroch. Tak sa stalo, že tí príšielci ostali, a všeobecne sa uznáva, že v oboch spomenutých odvetviach štátnej služby dokázali veľkú výkonnosť. Pri tom však doniesli so sebou z „historických zemí“ vysoko vyvinutý system

odborových organizácií, doniesli ho na Slovensko, kde medzi železničnými a poštovými zamestnancami pod maďarskou oligarchickou vládou boli sotva viac než počiatky takých organizácií. Česi vytvorili mocnú väčšinu na Slovensku, a pretože zvláštny vnútornopolitický system republiky dáva jednotlivým stranám zvláštne právo na isté ministerstvá, tak i špeciálne ministerstvo železníc sa čím ďalej tým väčšmi dostalo do moci národných socialistov, medzi ktorými boli Slováci počtom i vplyvom „quantité negligible“. Tak povstal antagonizmus medzi tými, ktorí sú a tými, ktorí nie sú v strane, a ten antagonizmus skoro vzal na seba podobu zápasu medzi Čechmi a Slovákmi o uprázdnené miesta na Slovensku.

Tento rozbroj, veľmi poľutovania hodný, prispel tolko, ako i ktorýkoľvek iný faktor, k terajšej napnutosti na Slovensku, a je taký, že podľa podstaty veci ani nemohol neprísť a môže sa odstrániť len akciou shora. Že takáto akcia ešte neprišla, možno pripísať, tak sa zdá, nie ani tak vkorenenej neschopnosti pravých byrokratov : vidieť ďalej od nosa, ale najmä mŕtvemu balastu politických intríg v pražských centrách. Česi v čase krízy zariadili svojimi ľuďmi slovenské železnice a poštu a právom sa môžu chlúbiť svojou výkonnosťou, ale celkom prirodzene vedia veľmi dobre, že miesta, ktoré doma zanechali, sú už zaplnené ; tak sa dá pochopiť i to, že veľmi žiarlive strážia miesta, ktoré už majú, voči slovenským uchádzačom. Ani to je nie neprirodzené, že po zkúsenostiach z roku 1919 sú veľmi skeptickí proti mnohým nespoľahlivým elementom na Slovensku, ba že neraz si spleťú záujmy republiky so záujmami svojej vlastnej malej oligarchie. Ale na druhej strane malo by byť ešte väčšmi zrejmé, že nemožno očakávať, žeby Slovensko ešte ďalej trpelo terajší

system, v ktorom nielen veľká väčšina najlepších pozícií je obsadená Čechmi, ale ešte vždy sa dáva prednosť skôr Čechom než Slovákom i pri zaplňovaní celkom podriadených miest (ba v mnohých prípadoch nielen že prednosť sa dáva, ale je to zjavné favorizovanie).

Keď je reč o zaplňovaní miest sudcov, stredoškolských profesorov alebo iných vyššie kvalifikovaných úradníkov, každý rozumný človek musí uznať, že Česi majú na to o moc väčšiu pripravenosť než Slováci, a že potrvá roky a roky, kým Slováci budú môcť sa zaobiť bez Čechov pri súdobníctve, pri školstve a administrácii na celej čiare. Ale keď je o tom reč: zaobstaráť prednosť, nižších úradníkov alebo práve vrátnikov pre železničné stanice, to je cele iná vec. Pre takéto pozície sú Slováci cele tak schopní ako Česi a pri každej uprázdnenej stanici mala by sa im dávať prednosť v ich vlastnej zemi. Železnice a pošty boli v starom Uhorsku jediné pole, kde i Slováci boli vo veľkom počte zamestnaní, a pre takéto služby bolo teda nadostač slovenských kandidátov, — a ak i možno povedať, že u mnohých, väčšiu zodpovednosť majúci úradníkov maďarónske tendencie vyvážily ich technickú spôsobilosť, toto, rozumie sa, nemožno vzťahovať na veľkú masu nižšieho úradníctva, u ktorého sa vyžadujú len malé zkúšky a nevelká kvalifikácia. Pri dnešnom stave priemerný Slovák v malom meste alebo v dedine nachádza sa istotne v menej priaznivej situácii, než pod maďarským režimom. Je pravda, v tých časoch musel sa učiť maďarsky a posielal svoje deti do maďarskej školy, ale keď sa raz tomu poddal, mal zaistenú kariéru, mal dobré výhľady a i spoločenský postup pre jeho deti bol možný. Dneš má svoju reč v školách, ale miesta, ktoré považuje podľa práva za svoje, často dávajú sa cele cudzím. Námetka, že by ten človek mal

viac cení mravné a duchovné hodnoty, než hmotné výhody, je cele iluzórna. To je len fráza, lebo u väčšiny ľudí otázka chleba celkom prirodzene musí byť na prvom mieste, a tým viac je tak u pokolenia, ktorého národné povedomie bolo cele plánovite udusované.

Mnoho možno povedať na chválu dobre premyslenému systému, podľa ktorého Česi boli poslaní spravovať slovenské železnice v prvé kritické roky, a Slováci, na ktorých miesta Česi prišli, by boli dočasne preložení na podobne dobré miesta v Čechách a na Morave až dovtedy, kým by si neosvojili nové metódy a novú mentalitu. Ale, pravda, takého systému niet, a Praha, udržiavajúc terajší jednostranný system, zrovna vyvoláva rozpor a tým akoby sama dáva praktické dôvody proti centralizmu.

Hneď tu na začiatku kladiem dôraz na sťažnosti slovenských železničných a poštových zamestnancov, lebo hoci je toto, rozumie sa, nie centrálny problem Slovenska, hrá predsa veľkú úlohu pri terajšej nespokojnosti. Spravedlivé rozdelenie miest pri tých dvoch odboroch štátnej služby, nehľadiac ani na širší význam veci, by automaticky obľahčilo celú politickú situáciu, lebo by odstránilo urážku, ktorú každý deň cítia mnohé tisíce rodín nižšej strednej triedy, a to takí ľudia, ktorí sú v prítomnom čase ešte prístupní centrifugálnej propagande.

Teraz obráťme pozornosť na otázku o mnoho základnejšiu, na otázku zásad, podľa ktorých správa Slovenska mala by sa viesť. Zbytočné by bolo prizvukovať, že pomery v Habsburskej monarchii v čas vojny, a najmä čínska stena, ktorá bola medzi Českom a Slovenskom, urobily cele nemožným, aby sa vopred bolo ustanovilo podrobné a formálne dorozumenie o tých zásadách. Ani to nemožno pripustiť, že Česi a Slováci,

ktorí v čas vojny boli von z čierno-žltých hraníc, by boli bývali kompetentní urobiť akúkoľvek takú smluvu. Ľudová strana vo svojom memorandume z augusta 1922 robí veľký kapitál z toho, čo označuje ako Moskovskú Deklaráciu z mája 1915, Clevelandskú Smluvu z októbra 1915 a Pittsburgskú Smluvu z mája 1918. Jasné je, že prvú môžeme a limine vynechať z kombinácie, lebo je dielom malej a nie veľmi vplyvnej skupiny Čechov a Slovákov, usadených v Rusku, ktorých cieľom bolo dosiahnuť kráľovstva v cárskom vasalstve. Tá druhá bez otázky vyjadruje politické aspirácie českých a slovenských kolónií v Amerike, ale ani táto „smluva“, ani dokument zostavený v Pittsburgu, nemožno ani s najväčšou námahou obrazotvornosti právom označiť ako „smluvu“.

Tá posledná však predsa má skutočný význam pre fakt, že ju podpísal na prvom mieste sám profesor Masaryk; ačkoľvek i tu má vec istý háčik v tom, že generál Štefánik, hoci bol vtedy v Amerike, sám ako Slováč, opatrne zdržal sa a neosvojil si jej obsah, a že druhý významný slovenský národovec, dr. Osuský, vždy cele určite odmietol viazať sa k podmienkam Pittsburgskej Dohody. Je až groteskná myšlienka, že to, čo bolo podpísané v Pittsburgu, by mohlo či malo vopred stereotypicky ustáliť ústavný vývoj štátu, ktorého sama existencia bola vtedy ešte celkom problematickou! Tí, ktorí obviňujú Masaryka pre narušenie slova, sami sa pozbavujú nároku, aby mohli byť považovaní za vážnych politikov. Vlastne by stáli na pevnejšej pôde — na ktorú síce ich ja nechcem nasledovať — keby mienili kritizovať Masaryka, ale i ostatných podpisovateľov Pittsburgskej Dohody bez rozdielu, a to preto, že cele zjavne prekročili svoju právomoc a pokúsili sa predchytávať veci, ktorá mohla a mala byť riešená len

oboma národami doma. Že tí podpisovatelia nemali právomoci k tak významným rozhodnutiam, je dnes jasné každému nepredpojatému pozorovateľovi, ba bolo, temer celkom iste, i samým podpisovateľom jasné v tom čase; a za podklad agitácie slúžiaca idea o „svatosti a nedotknuteľnosti“ Pittsburgskej „Smluvy“ je neskoršia myšlienka, ktorá sa môže páčiť len bezohľadným alebo veľmi naivným ľuďom.

Ale keď Pittsburgský dokument je i nie „smluvou“ v nijakom smysle, môžeme ho právom tak ponímať, že reprezentuje chápanie a politické aspirácie väčšiny amerických Čechov a Slovákov a — čo je omnoho významnejšie — vyjadruje i smýšľanie hlavného tvoreu československej politiky v čase najťažšej krízy roku 1918. V tej miere Pittsburgská Dohoda má váhu nie síce legálnu, ale mravnú. Čo viac, právom možno tvrdiť, že v prvých dňoch novej republiky Pittsburgská Dohoda bola v súhlase i so všeobecným pocitom v „historických zemiach“, že Slováci boli celkom oprávnení sami si ustáliť svoje podmienky únie.

Ale beh udalostí nevyhnutne priviedol obrat v tejto otázke. Mienky Slovenskej Národnej Rady sa podstatne nelíšili od mienok Pittsburgskej schôdzky, lež teoria musela ustúpiť prísnej realite. Nie široký Atlantický Oceán, ale len niekoľko míľ delilo slovenských vodcov všetkých strán od moci budapeštianskej vlády, ktorú síce v tej chvíľke videli padať, ale ktorá neskoršie mohla zase ľahko povstať na nohy. Skutočná pomoc mohla prísť len z Prahy, a to takými vojenskými formáciami, aké vtedy stály revolučnej vláde k dispozícii. A potom z politického ohľadu: ak bolo nemožné vtedy robiť voľby v historických zemiach, hoci tam bolo všeobecné hlasovacie právo a sriadené volebné pomery, ešte nekonečne menej bolo to možné na Slovensku, kde

úzke volebné právo Tiszovho režimu bolo ešte vždy v platnosti, kde volebné soznamy boli veľmi často zrovna na posmech a kde preto vôbec nebolo možnosti vyzvať ľud, aby demokraticky prejavil svoju vôľu.

V tých prvých dňoch, keď i celá hranica proti Maďarsku bola ešte vždy neistá, temer všeobecne sa uznávalo, že je treba jednotné Národné Shromáždenie a že ho treba stvoriť na revolučnom základe. V českých zemiach ťažkosť sa dala prekonať na všeobecnú spokojnosť tak, že sa mandáty prideliť podľa známeho „kľúča“ politických strán. Na Slovensku výber poslancov bol, cele prirodzene, omnoho ľubovolnejší pretože, že slovenský ľud dotiaľ temer vôbec nemal parlamentárneho zastúpenia. Ináč však žiaden slušne smýšľajúci človek nemôže tajiť, že ľudia, ktorí boli pôvodne menovaní, aby zastupovali Slovensko v Národnom Shromáždení, boli všetko ľudia hodní toho vyznačenia a požívali všeobecnej dôvery. Nespokojnosť povstala najprv nie tým, že pribrali niektorých, ale tým, že nepribrali iných: „katolícke“ krídlo iste nebolo dostatočne zastúpené a cítilo sa urazeným už vtedy, i keď sa vyhovel jeho oprávnenej požiadavke o dodatočné pridelenie mandátov. Ale nemožno dosť zdôrazňovať, že ani táto, ani žiadna iná slovenská skupina v tom čase verejne neodmietala ten smer vývinu v novom štáte, totiž: centrálny parlament a system devolúcie pod vedením ministra pre Slovensko a jeho referátov v Bratislave. Malkontenti boli omnoho viac zaujatí osobnými veciami. Ja sám som úplne súhlasil s ich sťažnosťou; ako bol Hlinka „odstavený“; Jehlička zasa vtedy, keď som sa bol s nim jediný raz sišiel (v kuloároch Národného Shromáždenia v Prahe), bol nadovšetko zaujatý požiadavkou, že všetky slovenské biskupstvá by mali byť dané aktívnym prívržencom ľudovej strany, a bolo

dostatočne zjavné, že seba považoval za druhého, ak i nie za prvého kandidáta. Hodno doložiť i toto: nemožno legálne vytykať, že medzi zástupcov Slovenska boli pribrať aj dvaja-traja takí ľudia, ktorí neboli rodom zo starého Uhorska, lebo to boli všetko mužovia, ktorí patrili k Národnému Výboru, pripravovali prevrat a zaslúžili si tú hodnosť tým, že mnohé roky neúnavnej práce venovali slovenskej veci (na pr. Rotnagl, Kolísek).

Nech mi je dovolené pripomenúť svoju vlastnú zkušenosť z kritickéj doby mája a začiatku júna 1919. Z tých, ktorí sa neskoršie stali vodcami slovenskej opozičnej fronty, vtedy ani jeden, ani Hlinka, ani Juriga, ani iní vôbec nič nekritizovali predo mnou ústavný vývin medzi Čechmi a Slovákmi, ani kompetenciu revolučného Národného Shromáždenia. Keď maďarské bolševické nebezpečenstvo bolo najväčšie, mal som rozhovor v Slovenskom Klube, pri čom boli členovia všetkých frakcií a skupín, — moj úmysel bol totiž ustáliť najpresnejšie a najúčinnivejšie línie, podľa ktorých by som mohol vec Slovenska predložiť vplyvným osobnostiam na Parížskej konferencii. Nechali ma z klubu odísť s dojmom, že klub je úplne solidárny o všetkých národných a ústavných otázkach, i keď sú mnohé rozdiely v náhľadoch na sociálne a cirkevné otázky. Pamätám sa, že vo veľmi plnopočetnom zasadnutí klubu tí, ktorí sa so zvláštnym dôrazom vyslovili, boli na jednej strane dr. Blaho a na druhej dr. Kmeťko. Keď som sa o dva dni dostal do Paríža a vyložil som svoju mienku o situácii pred britskou a americkou delegáciou, zvláštnu váhu som kládol na slovenskú stránku celej otázky práve vzhľadom na tak jednomyselné stanovisko Slovákov. V tom kritickom momente Slováci robili na mňa dojem, že boli ako bezpomocné zviera, fascinované

pohľadom blížiaceho sa obrovského hada, a doslovne Praha bola im jedinou nádejou.

V svetle nasledovavších udalostí ľahko možno vidieť, že Praha urobila chybu, keď dôveru složila tak výlučne na dr. Šrobára ako na svojho radcu vo všetkých slovenských otázkach, namiesto toho, aby uznala Národnú Radu v Turčianskom Sv. Martine ako pôvod vládnej moci v prvých dňoch prevratu, a aby sa usilovala bola rozšíriť základ svojej moci pritiahnutím ľudí všetkých možných náhľadov.

Ale najväčšiu chybu spáchal sám dr. Šrobár, keď, ako Prahou splnomocnený minister, svojho predošlého priateľa a spolupracovníka Andreja Hlinku vytvoril z akejkolvek rozhodujúcej účasti pri formovaní osudu nového Slovenska. Ako osobný spor Pribičeviča a Radíča v Horvatsku účinkoval na celý vnútorný vývin v Juhoslávii, tak rivalita Šrobára a Hlinku, preložená z malomestského kruhu Ružomberka na širšie javište Bratislavy a Prahy, prispela k otráveniu situácie na Slovensku toľko, ako ktorýkoľvek iný faktor².

² V Slovenskom Denníku zo dňa 1. februára uverejnil dr. Šrobár odpoveď na toto i na iné tvrdenie (v. str. 41.) a podal tam zaujímavé objasnenia aj ohľadom iných vecí. Predovšetkým hovorí, že nielen že nechcel Hlinku vytvoriť z akejkolvek účasti vo verejných veciach, ale v decembri 1918 mu fakticky ponúkol kat. cirkevný referát a silne dobíjal na neho, aby ho prijal, lebo že on, Hlinka, je na to najsúcejší. Keď Hlinka nechcel prijať referentstvo, dr. Šrobár ho vyzval, aby odporúčal niekoho na ten úrad. Hlinka hneď navrhol Karla Medveckého, ktorý i bol skutočne vymenovaný za referenta, ale Hlinkova strana skoro za tým začala ho napádať.

Dr. Šrobár opisuje i to, ako ho koncom januára 1919 navštívili Hlinka, Jehlička, Vojtaššák a Grebáč, a žiadali, aby hneď ustanovil Hlinku za slovenského patriarchu. Minister, celkom správne, odmietol túto požiadavku, s odôvodnením, že také niečo by ďaleko presahovalo jeho právomoc a že by novú re-

Ale nehľadiac na túto jednu veľkú chybu, spôsob, ako sa pražská vláda pokúsila urovnať ústavné položenie Slovenska, zdá sa mi byť v celku obdivuhodným. Minister pre Slovensko so svojimi trinástimi referentmi, sústrednenými vo vládnom úrade v Bratislave, bol zodpovedný a podriadený centrálnej vláde v Prahe, ale v skutočnosti bol to akýsi slovenský „sub-kabinet“, v národnom ohľade veľmi spôsobilý na to, aby rozhodoval vo všetkých veciach vzťahujúcich sa na bývalé uhorské územie. A keďže len Slováci boli ustanovení za referentov a županov slovenských žúp, nebolo možno tvrdiť, že by tento system bol mal slúžiť čechizovaniu. Všetky vyššie úrady boli v prvom rade v rukách Slovákov samých.

Ale časom nastala jemná zmena. Pripísať to možno nadovšetko bezotáznej superiorite Čechov vo všetkých veciach disciplíny, organizácie a administratívnej zkušenosti. Vláda v Bratislave za potrebné uznala priviesť zkusených úradníkov z Čiech, lebo ich súrne potrebo-

publiku priviedlo do ostrého sporu so Svätou Stolicou. Tento incident sa veľmi rozchýril a sotva možno o tom pochybovať, že bol jednou z príčin, pre ktoré Rím nechcel menovať Hlinku za biskupa ani vtedy, keď pražská vláda bola hotová s tým súhlasiť.

Dr. Šrobár nás konečne uisťuje, že koncom roku 1920 šiel tak ďaleko, že radil Prezidentovi, aby vymenoval Hlinku za ministra s plnou mocou pre správu Slovenska, — tento fakt dostal sa teraz prvý raz na verejnosť.

Tak sa zdá, že Hlinka a jeho prívrženci nezapierajú pravdivosti ani jedného z faktov, ktoré tu dr. Šrobár tvrdí. Dokazuje sa teda, že som krivdil dr. Šrobárovi, predstavujúc ho tak, že sa usiloval vytvoriť Hlinku zo všetkých úradov; preto tu verejne uisťujem dr. Šrobára, že mi je toho ľúto. Pri tom však tak myslím, že spomenuté tvrdenia naskrze nepodvracajú môj náhľad o osobnej rivalite týchto dvoch mužov, ktorá, už čokoľvek sú jej príčiny, ostáva historickým faktom.

vala pre ich známosti i formálnu techniku úradovania. Ako v inom odseku dokážem, slovenské školstvo by vôbec nebolo bývalo možno postaviť na nohy bez českej pomoci na každom kroku.

Ale i školský referent, i väčšina jeho kolegov v úrade boli len ochotníci v umení vladárenia, pri tom však boli na toľko múdri, že si v tom ohľade nerobili o sebe falošných iluzií. Týmto nechceme bagatelizovať ich statnú a vlasteneckú prácu; ten stav bol absolútne nevyhnutným následkom uhorského režimu, pod ktorým oni všetci boli predtým žili. Prvý, z ktorého udalosti vynútili verejné soznanie, že úspech vo veľmi širokom kruhu závisel absolútne na českej pomoci, bol referent železníc, p. Kornel Stodola, ktorý ako obchodník pravdepodobne mal viac praktickej kvalifikácie, než ktorýkoľvek iný z jeho kolegov. Veľký železničný strajk, financovaný z Budapešti, dal celej situácii veľmi dramatický charakter, podobne i v župných úradoch vo väčšine bola situácia temer cele tak neudržateľná. Keď hlavní exponenti starého režimu ušli alebo boli odstránení, nastal veľmi vážny nedostatok primerane kvalifikovaných úradníkov. Dobré je známo, že viacerí župani, menovite vo východných župách, museli za dlhé časy pracovať v okolnostiach, groteskne nemožných, až kým neprišla pomoc z Prahy. Niektorí z nich mi sami opísali biedu, v ktorej sa našli, keď zaujali svoje úrady, odkázaní temer výlučne na vlastnú silu a vytrvanlivosť a len kde-tu na nejakého podriadeného úradníka. To mi ani nemuseli pripomínať, že v nejednej slovenskej župe úroveň administrácie za Maďarov bola rozhodne nízka, a župani sami prví ochotne soznali, že bez českej pomoci ani tú úroveň by nebolo bývalo možno udržať, a že oni sami sú ozaj len ochotníci a priveľmi preniknutí maďarskou výchovou, nie žeby boli mohli

dosiadnuť a udržať ešte vyššiu úroveň v administrácii. Tu treba mimochodom poznamenať i to, že pre podriadených úradníkov, ktorí pozostali zo starého režimu, prísnejšie a pedantnejšie metódy Čechov sú stálym prameňom rozporov. Tí Slováci, ktorí majú širší rozhľad, musia čestne priznať, že potrebné sú nové metódy. Horlivosť novoprišliých ľudí je často väčšia než ich taktičnosť, ale nemožno vážne do otázky stavať ten fakt, že v technike svojej práce stoja vyššie, než úradníci starého režimu, i keď sa vyskytujú jednotlivé prípady neschopnosti alebo korupcie. Pri tom však najvýznamnejšie je to, že kde sa také prípady dokázaly, tam sa aj disciplinárne prísne zakročilo. Nenašiel som ani jedného prípadu, žeby bol mohol ostať na svojom mieste úradník, ktorému sa dokázal nejaký kriminálny skutok. Tí, ktorí ustavične šomrú, by dobre urobili, keby v tomto ohľade porovnali Československo s Juhosláviou alebo s Rumunskom, o ktorých práve opak toho možno tvrdiť.

Zo všetkého toho vyplýva, že mužovia, stojaci na čele novej administrácie Slovenska, z celkom jasných technických príčin uznali za potrebné oprieť sa na pomoc importovaných českých úradníkov, a i keď žiarlia a úzkostlivo dozerajú na ich činnosť, predsa čo ďalej to viac spoliehajú sa na nich. Títo exponovaní zasa pre celý rad príčin, správnych či nesprávnych, boli náchylnejší žiadať si úpravy od pražskej vlády, na ktorú boli navyknutí a ku ktorej mali dôveru, než od bratislavskej, ktorú, dosť prirodzene, pokládali za akési konfúzne a prechodné teleso. Táto tendencia súhlasila i so všeobecným upevňovaním centrálnej byrokratickej štátnej mašinerie a centralistickej politiky vysokých kruhov. Dr. Šrobár sa i sám už veľmi opieral o plecia Prahy, ale aspoň ničoho neurobil na zničenie tej stavby, ktorú sám toľkou prácou budoval v Bratislave. Ale niektorí slo-

venski členovia neskorších vlád sa už určite boli zapísali čistému centralizmu a v prvom entuziazme po víťazstve ľavice pri prvých slovenských voľbách čím ďalej tým viac podkopávali auktoritu slovenského ministerstva, a i dr. Šrobár neskoršie ako minister školstva plával s týmto prúdom. Bratislava nebadateľne klesala na druhotriednu inštanciu, jej úpravy boli často v rozpore s úpravami Prahy a v takých prípadoch ľahko ostávaly nepovšimnuté. Referenti jeden za druhým „dostávali dovolenú“ alebo ostávali „visieť v povetří“. V niektorých prípadoch ich úrady zlikvidovali, a kde referát v jadre i ostal, čím ďalej tým väčšia je neistota o tom, v akom pomere je právomoc Prahy a Bratislavy pri riešení miestnych slovenských vecí. Tusarova vláda, a s istými významnými rezerváciami i Černého kabinet, boli určite za centralistickú politiku. Nimi posmelená i vysoká byrokracia rozličných ministerstiev uplatnila si nároky na právomoc vo všetkých smeroch. Pod týmito vládami a pod kabinetom Benešovým, ktorý za nimi prišiel, vyvinula sa teória, že úrad ministra pre Slovensko je len dočasným výpomocným expediensom a má byť skoro zrušený, tak i právomoc, ktorú bratislavskí referenti z praktických ohľadov pôvodne mali, musí sa teraz v každom obore preniesť na patričné ministerstvá v Prahe. Minister pre Slovensko býval často v neúprimnej a ťažkej situácii oproti ministrovi unifikácie. Prvý minister pre Slovensko uviedol obdivuhodne dobrý uzus, že všetkých županov často svolával do Bratislavy k spoločným poradám o bežných veciach, ale tento uzus sa neskoršie zanedbal a tratil na význame, — na miesto toho župani uznávali za potrebné čím ďalej tým častejšie chodiť do Prahy, kedykoľvek čekali niečo dosiahnuť. Pri takých príležitostiach mali dočinenia s byrokratmi, ktorí miestnych pomerov slovenských

vôbec neznali a teorie a úradnícky formalizmus veľmi často znemožnily i najlepšie ich snahy. Župani, keď chceli niečo dosiahnuť, museli sa spoľahnúť len na vlastnú silu osobného kapacitovania. A tak, ani nehovoriac o ztrате času pri dlhom cestovaní sem a tam, župani ztrácali i dôveru vo svoju vlastnú moc a prestíž ich úradu u ľudu klesala.

Ale kým ľavičiarke strany svojou prevahou v štáte napomáhaly centralizmus, súčasne nastal určitý obrat na pravo, ktorý išiel paralelne so všeobecným reakcionárskym (alebo aspoň konzervatívnym) pohybom v celej Európe. I nábožensko-cirkevné a hospodárske ťažkosti sa pripojily a rozduchujú slovenskú nespokojnosť s centralistickými metodami vlády, a túto nespokojnosť dokonale využítokovala ľudová strana, často nepovedome súc popudzovaná maďarskými nespokojenci. Rastúce vrenie malo svoj účinok na vládne strany, ktoré nemohly nebadat ťažnosti na existujúci system a musely vidieť i taktickú potrebu upevniť svoj program, aby im klerikálni riváli všetko nezachvátili. Už pri nastúpení Švehlovho kabinetu sami slovenskí agrárnickí vodcovia kládli na srdce Prahe, že treba zmeniť system, a i tí Slováci, ktorí patria ku určite centralistickým a „československým“ stranám, vyvíňujú sa, tak sa zdá, tým smerom. Slovom, keby ľudová strana mala viac štátnického smyslu vo svojich metodách a cieľoch a keby bola rozvažnejšia vo svojich tvrdeniach, mohla by konať veľmi cennú a tvorivú prácu v živote republiky. Ale i tak, ako je, urobila skutočnú službu tým, že kontrolovala chyby a pedanteriu, a dala popud k mnohým potrebným nápravám.

Tak sa zdá, že centralizmus vo svojej krajnej forme sa na Slovensku všeobecne zdiskreditoval a jediná skutočná otázka je nie to, či má byť iným nahradený,

ale to, v akej miere a akým postupom sa to má stať. Inostrannému pozorovateľovi sa situácia tak javí, že ľudová strana stavia prehnané a nie dobre uvážené požiadavky, a vláda zasa že je nemiestne opatrná a nemiestne sa bojí súdu verejnej mienky, — čo je podľa pravidla práve najistejší spôsob dosiahnuť to, aby výrok bol odsudzujúci. Pamätám sa, keď som bol prvý raz po vojne na Slovensku, veľmi vysoké kruhy vládnej hierarchie v Bratislave ma uisťovali, že akiste mnoho rokov bude musieť prejsť, kým bude možno bezpečne sriadiť voľby na Slovensku³.

Keďže sa však na šťastie skoro dokázalo, že také náhlady sú naďalej nie možné, prijatý bol system uvádzať samosprávu postupne: najprv voľby do parlamentu, potom obecné voľby a postupne rozvinúť zastupiteľské sbory v župách. Tento postup je dobrý, ale podľa mojej mienky, Praha sa vážne mylí ohľadom času, ktorý má na to k dispozícii. Netrpezlivosť a roztrpčenosť je taká veľká, že ten postup treba urýchliť, ak opozícia nemá všetko ovládať na Slovensku. Septembrové voľby (1923) sú v tomto ohľade veľmi srozumiteľnou výstrahou.

V otázke samosprávy všade sú dva hlavné smery politického smýšľania. Jeden tvrdí, že vládnuť povolané sú výlučne takzvané vzdelané triedy, dotedy kým sa masy stanú zjavne schopnými zúčastniť sa pri vláde. Druhý smer tvrdí, že zodpovedlivosť je jediná skutočná cesta politickej výchovy a že voličia musia sa učiť zo

³ Toto bolo v jemnejšej forme to isté stanovisko, ako mienka významného srbského historika, ktorý ma v prvých časoch vojny uisťoval, že ak sa jednota juhoslovanská uskutoční, bolo by potrebné v nových provinciách odobrať volebné právo na desať rokov a obmedziť parlamentárne zastúpenie len na starú Srbiu!!

svojích vlastných chýb. Je jasné, že pri oboch metodách možno prehádzať, a podľa slov historika Leckyho: „Prechody v správe, aby boly bezpečné, musia byť postupným uplatňovaním politickej verejnej mienky.“ Britská skúsenosť dokázala, že z dvoch spomenutých metod tá druhá je lepšia, a na šťastie toto je tá, ktorá sa uplatňuje na Slovensku. Sriadenie miestnych zastupiteľských sborov v každej župe je prvý krok, a možno dúfať, že skoro budú zostavené i širšie volené zastupiteľstva ustanovené v župnom zákone. Tí, ktorí hovorili, že Praha nikdy neuskotoční týchto projektov v mysle „devolúcie“ v samospráve, sú už umlčaní. Tento dôkaz dobrej vôle už aj má uspokojivý účinok, a tí, ktorí agitujú za slovenský parlament, — už či je preň Slovensko zrelé, alebo nie, — urobili by najlepšie, keby sa najprv všetkými silami pokúsili dokázať, že sú schopní viesť správu v nižších samosprávnych telesách.

Čo je potrebné, je nie dáka násilná a radikálna zmena, ale stály vývin v smere ustálenom v župnom zákone a súčasne treba i auktoritu ministra pre Slovensko a vládneho úradu v Bratislave znovu posilniť. Jeden z vodcov ľudovej strany v privátnom rozhovore so mnou doznal, že najpotrebnejšie je nie odstrániť českých úradníkov, ale len podriaďiť ich právomoci bratislavskej vlády. Toto je úplne správne, kýmkoľvek sú všetci úradníci bez výnimky prísne vylúčení z politickej činnosti a kým minister pre Slovensko funguje ako potrebná synteza medzi politickými smernicami centrálnej vlády a čisto miestnymi potrebami Slovenska.

III.

NÁBOŽENSKO-CIRKEVNÝ PROBLÉM.

Nábožensko-cirkevný problém na Slovensku je sotva ľahší než problém administratívny, a tu prideme zasa nazad ku psychologickým rozdielnostiam, ktoré sa zakladajú na veľmi odlišnom historickom vývine. Sotva treba pripomínať, že spoločenské rozvrstvenie je u Čechov o mnoho komplikovanejšie, než u Slovákov, a že príčinou toho je nielen kontrast medzi vysoko vyvinutou priemyselnou societou na jednej a prevažne roľníckou na druhej strane, ale príčinou je aj izolovanosť, v ktorej Slovensko pred tým žilo i následkom svojej zemepisnej oddelenosti a ešte viac následkom politickej karantény, v ktorej ho držala Budapešť. Menovite v poslednom polstoročí: kým Česko bolo čím ďalej tým viac otvorené všetkým prúdom svetového myslenia, na Slovensku ležala mura maďarizácie, a hlavná snaha všetkých národne prebudených Slovákov smerovala k tomu: zachovať neporušene aspoň to málo, čo ešte mohli menovať svojim.

To do značnej miery vysvetľuje, prečo sa charakter týchto dvoch príbuzných vyvíňoval tak rozdielnymi smermi od časov Šafárika a Kollára, ktorí, hoci boli rodení Slováci a slovenskí národovci, jednako necitili nijakých skutočných rozdielov medzi Slovákami a Čechmi. Čechov každé desaťročie viedlo hlbšie do prúdov špekulatívneho skúmania na poli politiky a sociálneho zariadenia, teologie i filozofie rovnako; kdežto Slováci videli málo zo širokého sveta a i to videli len tak, ako sa javilo ich otcem.

Toto je najmä v náboženských veciach veľmi zjavné. Päťstoročná tradícia stotožnila v mysli veľkej časti Čechov národnú vec s istou opozíciou proti Rímu. Husitizmus stal sa označením pre mnohé veci, ktoré by Ján Hus iste samý prvý odsúdil, keby dnes žil. A najmä odveká nepriateľskosť dynastie proti českému národovectvu, vrcholiaca v dvojitém narušení slova u Františka Jozefa, udomácnila sa i u katolíckej hierarchie, ktorá vlastne nebola iným, ako Hofburgom protežovaná a jemu poddané služobníctvo, pri čom niekoľko pozoruhodných výnimiek len potvrdzuje pravidlo. Pravda je síce, že veľká masa nižšieho českého kňazstva zachovala svoje národné cítenie a má zásluhy o národ, ale tento fakt bol v mysli priemerných českých intelektuálov vyvážený tým, že väčšina biskupov bola cele nepochybne národu neprajná, čo z medzinárodných politických príčin i Kúria schvaľovala. Tak sa stalo, že akademicky vzdelané vrstvy národa, s nepatrnými výnimkami, boli ztratené pre cirkev a upadly do ľahostajnosti alebo do zjavnej nevery, ktorá medzi masami priemyselného robotníctva stávala sa neraz i veľmi bojovnou. Popritom protiklerikálne smýšľanie preniklo najmä ľuďmi učiteľského povolania v tak veľkej miere, že sa to stalo klasickým príkladom, ako náboženský dozor nad osobným svedomím učiteľa zmari práve svoj vlastný cieľ. Výsledok bol, že priemerné učiteľstvo stalo sa nie viac, ale menej nábožným, a to cele zjavne malo účinok i na žiakov.

Medzitým však na Slovensku zachovaly sa inakšie pomery. Je pravda, že katolícka hierarchia Uhorska bola ešte povolnejším nástrojom Budapešti, než bola česká hierarchia kedykoľvek nástrojom Viedni, a ochotne sa dávala do služby snahám maďarskej národnej asimilácie. Ale pri tom bola dosť obozretná, aby vyhla ostrým

srážkam so Slovákmi, ba čo viac, príležitostne ich ešte i chránila proti krajným formám maďarizačnej politiky a aspoň pre ich sociálne potreby ukazovala viac pochopenia, než úradníctvo. Slováci boli už od prírody vždy najvyšš pobožní a za taktické zaobchádzanie chovali sa tak, že maďarská „ľudová“ strana našla hlavnú oporu medzi nimi, a to tým viac, že antisemitický smer strany sa veľmi zamlúval sedliackej triede slovenskej, ktorá bola obeťou najhoršieho židovského úžerníctva. Hodilo sa dobre do politickej hry tejto strany to, že väčšiu váhu kládla na náboženské momenty než na národné, a nevzdelané masy vôbec neprišli k povedomiu toho, v akej veľkej miere sú vydané na pospas maďarskej hierarchii. Ak biskup Párvy netakticky urážal slovenské citty cele pochybenou metódou pri Hlinkovej afére, tak na druhej strane biskup Fischer Colbrie vyvolal i nesúhlas Budapešti tým, že nechcel ignorovať existenciu slovenčiny pri stykoch so svojou diocesosou.

Ale pri tom malo Slovensko i evanjelickú menšinu, s ktorou sa malé skupiny roztratených protestantov v Čechách nemohly porovnávať; táto minorita, z ktorej pošla veľká časť slovenskej inteligencie, mala vo svojom spôsobe prísne zásady a bola skoro tak nepriateľská naproti náboženským novotám, ako aj ich katolícki rodáci. Dobré je známo, že slovenskí evanjelickí vodcovia, alebo aspoň tá sekcia, ktorá výtvala v Turčianskom Sv. Martine, mala styky s najortodoxnejšou sekciou nemeckých evanjelikov a tomu primerane bola nepriateľská pražskému husitizmu a veľmi často chápala ho tak, že je nielen v spojení s Voľnou Myšlienkou a jej rozličnými bojovnými formami, ale že je zrovna totožný s ňou. Aby sme spomenuli konkrétny príklad: Hurban Vajanský, ktorého zásluhy o literárny vývin ako aj o národné udržanie Slovákov nemožno

dostatočne oceniť, stál v ostrej protive proti vplyvu Masarykovmu, a tento ľutovania hodný fakt zasa viedol úradných sostavovateľov slovenských učebníc k tomu, že najvyšš nespravedlive zatisli v tých knihách ako len možno do úzadia tohoto druhého najväčšieho a iste najpopulárnejšieho moderného slovenského básnika.

Bolo by veľkým omylom myslieť, že panujúca maďarská trieda bola pobožná alebo práve klerikálna. Ale keď si rímsku cirkev temer úplne podmanili do služby svojej národnostnej politiky, videli v nej užitočný nástroj, zovnútorne sa prispôsobnili jej obyčajom a z politických príčin držali na úzde sekularizačné chůtky výbojných kalvinistov. Tak sa stalo, že i pri cirkevno-politických zákonoch Wekerleho éry, i pri tom, že židovské vplyvy tak veľmi prenikaly uhorský verejný život, predsa nebolo v Uhorsku v rokoch pred vojnou nijakého vážneho protiklerikálneho pohybu, vyjmúc malú grupu intelektuálov v hlavnom meste. Na Slovensku takých ideí nebolo, ani medzi Slovákmi, ani medzi Maďarmi, ani medzi Nemci, ba nebolo ich ani medzi Židmi, ktorí sa zriekali svojej náboženskej ortodoxie zpravidla len vtedy, keď sa im podarilo presťahovať sa z vidieckeho ovzdušia do samej Budapešti. A tak čo sa týče náboženských myšlienok a ideí, Slovensko, možno povedať, bolo stojacou vodou až do konca veľkej vojny.

A vtedy prišla revolúcia r. 1918 a prevrat všetkého dovtedajšieho poriadku, najväčší v slovenskej histórii. Stojaté vody sa premenily na mutné vírenie. To temer hysterické rozčúlenie, ktoré na chvíľku zachvátilo všetky národy Európy, navracajúce sa vojsko prinieslo i na Slovensko. Demoralizácia, vyvolaná porážkou a rozvratom armády, oblahčila šírenie sa bolševizmu a príbuzných ideí. Každý človek bol naladený na najostrejšie tóny. V takých pomeroch hodno si vysoko

vážif vnímavú a ukáznenú povahu Slovákov, že za tie tri mesiace, ktoré uplynuly od pádu starého režimu po trvalé ustanovenie československej vlády (november 1918—február 1919), národné výbory, po jednotlivých miestach napochytre zostavené, udržiavali v celej krajine poriadok a disciplínu v miere veľmi uspokojivej, a že súlad rozličných vierovyznaní nebol narušený.

Ale s príchodom Čechov sa všetko premenilo. Doniesli sebou náruživosť a rozčúlenosť vyvolanú sporom klerikálov a protiklerikálov v Čechách. Mnohí z nich stotožňovali rakúsku moc s mocou Ríma, a želali si, aby za pádom prvej nasledovalo svrhnutie druhej. Vo väčšine vôbec nezajúc pomery na Slovensku, mysleli si, že ich náhľady stretnú sa s tým istým súhlasom, ako doma, a prv než poznali svoj omyl, veľmi pourážali náboženské city domáceho obyvateľstva katolíckeho i evanjelického. Netreba poukazovať na to, s akým shrozením počuli slovenskí katolíci o tom smutne známom prípade srútenia Mariánskeho stĺpu v Prahe. Podľa mojej mienky treba za toto viniť vlastne tých, ktorí oslavu národnej porážky (na Bielej Hore) schválne spojili s kultom Blahoslavenej Panny. Ale ešte typickejšie pre smýšľanie vtedy dominujúce boli mnohé menšie incidenty, ktoré sa stávaly na všetkých stranách Slovenska. Na pr. v Baňskej Bystrici, keď Sokoli prví raz vstúpili do mesta, boli vítaní zo všetkých strán a katolícke kňazstvo nielen že sa pripojilo k ich organizácii, ale dalo im k dispoziácii i veľkú katolícku dvoranu. Prvá vec, čo novoprišli urobili, bolo, že so stien strhli krucifix. Netreba dokladať, že kňazi naskutku vystúpili zo Sokola, dvoranu odňali a obyvateľstvo mesta sa cele zbytočne spoločensky rozpoltilo¹. Podobne i v mnohých

¹ Tento odsek vyvolal v Československu mnohé poznámky, menovite v kruhoch sokolských, a bolo mi dôrazne pripomenuté,

školách noví českí učitelia vzbudili nevoľu rodičov opovrhovaním náboženstva. Zbytočné je doložiť, že rozpor sa zveličoval i bezúzdnu agitačiou komunistov a krajných socialistov, ktorí nepriateľstvo k cirkvám postavili si za hlavnú zásadu svojho programu.

Pravda je však i to, že protiklerikálne cítenie sa v novom režime s roka na rok umenšuje. Odstránenie tlaku shora, úplná sloboda svedomia, aká je teraz, ustanovenie záslužnej a vlasteneckej hierarchie v Čechách i na Slovensku, prispely moc k rehabilitovaniu katolíckej cirkve i u tých tried, ktoré boli zdanlivo už úplne ztratené pre jej vplyv. Čo viac: najzaujímavejši fah náboženského prebudenia, o ktorom sa tolko hovorí, je práve to, že je nie obmedzené len na jednu sektu, ale je badateľné rovnako u katolíkov, u pravých husitov a i v novej „národnej“ československej cirkvi. Tak možno dúfať, že protiklerikalizmus postupne ztratí svoj zvláštne výbojný ráz na Slovensku.

Ale nič nemôže zmeniť fakt, že staré predvojnové dni, keď sa na všetko tak zľahka hľadelo, navždy sa pomínuly, a že katolícke kňazstvo bude môcť udržať svoju pozíciu proti rozličným súperom len tak, ak do-

že krucifix nebol odstránený z nejakej zlomyšlnosti, ale preto, lebo dvoranu mali pripraviť pre maškarný ples, — že výbor Sokola sa síšiel na druhý deň (7. marca 1919) v prítomnosti župana, a listovne vyjadril kňazstvu svoju ľútosť, — že kňaz Bobok (poslanec ľuďovej strany) zúčastnil sa na tom zasadnutí i na troch nasledujúcich zasadnutiach výboru a zaďakoval len v lete, ba že dr. Mesík, správca seminára, bol členom Sokola až do r. 1922. Zo všetkého vidno, že moji informanti, z ktorých jeden mal značnú účasť pri celej afére, hodne zveličovali vec. Ale jednako mi je nie ľúto, že som sa dotknul toho prípadu, lebo samo to rozčúlenie, ktoré moja mimochodom urobená poznámka vyvolala, ilustruje lepšie, než sám incident, aká veľká je citlivosť vo všetkých náboženských veciach.

káže väčšiu účinnosť a pružnosť, ak bude schopné prispôbiť svojej práci nové metódy, nové ideály a nové hodnoty, ktoré nám doba vedeckého skúmania zrovná nanútila. Kto tak dlho bol podporovaný privilegiami a autoritou moci, príde mu bez otázky ťažko, keď sa musí postaviť na vlastné nohy.

Tieto a podobné úvahy vysvetľujú rastúcu snahu medzi krajnými klerikálmi denuncovať slovenských evanjelikov ako takých a za zle im mať ten bezpochybný fakt, že evanjelici sú nad svoj číselný pomer zúčastnení pri vedení verejných vecí. Toto je, pravda, čisto demagogický dôvod, lebo túto prevahu pripísať treba na jednej strane ich vyššej vzdelanosti, a na druhej strane tou nevýhodou katolíckej stránky, že na jej kňazstvo je uložený coelibát. Dobré je známo, že slovenská inteligencia sa rekrutuje vo veľmi veľkej miere z detí evanjelických kňazov. Ešte sa nezabudlo na Slovensku, že v prvom vzrušení prevratu sám Hlinka verejne úprimne doznal fakt, že evanjelici majú viac inteligentov, než katolíci. Pri tom však spravodlivo treba doložiť i to, že niektorí slovenskí vodcovia sú sami vinní za chovanie sa ľudovej strany, lebo v prvé dva kritické roky neurobili ničoho, alebo len veľmi málo na úzdenie protiklerikálneho smeru svojích podriadených, ba i sami fakticky podporovali stálé agitácie proti Hlinkovi. Keby boli bývali múdri, boli by, naopak, všetko urobili, čo len mali v moci, aby na Slovensko pritiahli nie bojovných antiklerikálov pražských, ale miernych klerikálov moravských, s ktorými Hlinka a jeho priatelia boli vtedy ešte v intímnom súhlase a sympatii.

Ale spravodlivý človek nemôže tajiť, že viacerí Slováci svoje menovanie na zodpovedné miesta môžu ďakovať nie práve nejakej zvláštnej spôsobilosti, ale nadovšetko tomu pocitu, že kde len možno, bolo treba

ustanoviť katolíkov. Ale v tom čase vláda i pri najlepšej vôli nemohla najst' ani zďaleka toľko katolíkov ako evanjelikov.

Keď tedy je aj menej tých prípadov výbojnosti, než bolo pred štyrmi alebo dvoma rokmi, predsa ešte jesto dosť miesta, kde treba byť v týchto tak veľmi háklivých veciach ako len možno taktickým. Malý prípad z mojej vlastnej zkušnosti môže byť dobrou ilustráciou stavu. V máji r. 1923 bol som v istom slovenskom meste predmetom úradného privítania, pri ktorom boli všetky rozličné miestne kruhy zastúpené. Ku koncu jeden evanjelický farár povedal malú reč, v ktorej ma prosil, aby som pri všetkom skúmaní venoval zvláštnu pozornosť náboženskej otázke, lebo že v tom je jeden z najlepších spôsobov porozumieť slovenský problém. A tu, kým hovoril, nemozol som nezbadat', ako niektorí z prítomných netrpezlivo šeptali a sa uškŕňali; — na moje dotazy skoro som sa dozvedel, že táto protimluva na slová rečníkove pochádzala hlavne od tam prítomných Čechov (ktorí, rozumie sa, patrili temer bez výnimky k úradníckej triede), a počul som i to, že toto ich počínanie vyvolalo veľkú nevoľu u Slovákov oboch vyznaní. Nechcem klásť váhu na tento malý prípad, ale často práve malé veci prezradia najviac. Tak sa zdá, Česi sa veľmi často nevedia vžiť do ovzdušia na Slovensku, sú ľahostajní proti myšlienkovým prúdom svojich príbuzných, a toto je iste jedno vysvetlenie smutného faktu, že v tak mnohých slovenských mestách Česi a Slováci nielen že sa nemôžu sliat', ale žijú oddelene od seba ako v nepreniknuteľne uzavretých kruhoch.

Charakterizujúc náboženský problém na Slovensku, do teraz hovoril som o abstraktných veciach a o psychologickú rozdielnosť, ale veľmi dobre známo je, že i

osobné momenty hrajú tu od prvopočiatku veľmi podstatnú úlohu. Spor, ktorý sa už od tak dávna sústreďuje okolo osoby Andreja Hlinku, prispel viac, než ktorýkoľvek jednotlivý faktor k otráveniu ovzdušia a k oddialeniu konsolidácie. Je to taký predmet, čo ako chúlостivý, že ho skúmateľ slovenských vecí nemôže obísť.

Keď som pred pätnásť rokmi napísal svoje dielo „Národnostná otázka v Uhrách“, niektorí ľudia mi vytýkali, že som dal podobizeň Hlinkovu na záhlavie knihy. Ale vtedy som myslel a tvrdím i teraz, že v tej chvíli on bol najcharakteristickejšou postavou v boji slovenského národa proti maďarizácii. On reprezentoval medzi iným oddanosť k náboženstvu, ktorú Slováci mali, predstavoval urazený mravný cit, ktorý charakterizoval Slovákov v novom čase. Odtedy je Hlinka predmetom opätovného upodozrievania nielen s maďarskej, ale aj so slovenskej a s českej strany, — a keďže je on tiež tak nerozvážny vo svojich tvrdeniach, ako jeho najdivší nepriatelia, často je ťažko vylúštiť skutočné faktá. Predsa však možno tvrdiť, že zo všetkých príčin, ktoré ho zahňaly na jeho terajšie nesmieriteľné stanovisko, prvá je tá, že nebol dostatočne ocenený. Počet Slovákov, ktorých národná minulosť vydrží i najprísnejšiu zkúšku, je mimoriadne malý, čoho príčina je nie azda nejaká mravna podlosť, ale prosto len beznádejnosť odporu pod režimom, ktorý mal všetko tak v moci, ako režim starého Uhorska. Ale Hlinka patrí nad všetku pochybnosť k tejto malej skupine ľudí a tí, ktorí ho teraz vyhlasujú za „Maďaróna“, sami sa robia hlúpymi. Boly časy, že on mlčal, keď všetci mlčali. Ale nebolo nikdy, že by sa bol Maďarom poddal a v Segedíne jeho pevnosť bola väčšia, než dr. Šrobárova. Týmito slovami nechcem potvrdzovať nádavky, ktoré zasa naopak ľudová strana

vrhá na tohoto druhého slovenského národovca, ale chcem len poukázať na to, ako je ľahko najst malicherné príčiny na posudzovanie.

Na všetky strany sa uznáva, že v kritických mesiacoch pred prevratom a po ňom Hlinka sa držal skvele nad všetky námietky. Zúčastnil sa v Národnej Rade v Turčianskom Sv. Martine, úplne sa stotožnil so všeobecnou mienkou, že jediná nádej Slovákov je v úzkej únii s Čechmi, on bol z prvých, ktorí sa ponáhľali do Žiliny, keď sa tam tvorilo prvé jadro vlády. Preto sa zdá byť až neuveriteľným, že akékoľvek teleso pre vládu slovenských vecí sa mohlo bez neho utvoriť; lebo ešte i tí, ktorí jeho národné služby nepovažovali za dostatočnú kvalifikáciu, mohli vedieť aspoň to, že veľmi bolo žiaduce udržať si mocné klerikálne kruhy v prajnej nálade. Ale tí, ktorí vtedy mali iniciatívu v rukách, nielen že nesú vinu ťažkej nespravodlivosti oproti dokázanému poprednému vodcovi, ale spáchali i krajnú netaktickosť, keď raz vyzvali Hlinku, aby sa vzdialil z jednej vážnej rozhodujúcej porady, pri ktorej by jeho prítomnosť bola istotne len k dobrému bývala. Tak už vtedy hneď na počiatku dopustili, aby Hlinka odišiel zo Žiliny s pocitom urazenosti a to s čisto osobnou urážkou.

Situácia by sa jednako bola dala vtedy ešte napraviť, keby boli Hlinku poverili so správou slovenských cirkevných vecí, a nie je to pohana p. Karlovi Medveckému, keď povieme, že jeho nárok na cirkevné referentstvo bol menší než Hlinkov, a že jeho vymenovanie na to miesto bol nový úder do tváre Hlinkovi. Keby bol býval Hlinka volený na to miesto, to by bolo bývalo len primeraným uznaním jeho zásluh v minulosti ako prvého bojovníka národného ctenia medzi slovenským katolíckym kňazstvom; jeho menovanie by bolo urobilo

veľmi mnoho na upokojenie katolíckeho obyvateľstva ohľadom úmyslov Prahy. Že sa to nestalo, v tom sú vinní nie tak Česi, ako viac tí Slováci, ktorí ich dôveru v tom čase zvláštne požívali. Ale, pravda, bolo by veru darom tajiť, že tendencia hlavného vodcovstva v Prahe bola: divať sa na Hlinku a na klerikálov s nedôverou a preto držať ich ako možno ďaleko od seba. Táto chyba sa kruto pomstila.

Tak sa mi zdá, že vina v tejto veci až po tento bod je na strane Hlinkových protivníkov, za tým však že padá čím ďalej tým viac na Hlinku samého. Jeho rozhodnutie: obrátiť sa na Mierovú konferenciu na miesto toho, aby bol svoju vec s najväčšou dôraznosťou predložil na patričné fórum v Prahe, bola iste hrubá politická chyba, z ktorej náhodou vysvitlo i to, že sa mu vôbec nepodarilo pochopiť vtedajšiu medzinárodnú situáciu, poľažne to, čo by sa mohlo označiť výrazom: „možnosti situácie v Paríži.“ Fakt, že prijal poľský pas, stal sa mu ešte osudnejším, lebo ho urobil nástrojom cudzích propagandistov. To bol skutok človeka výlučne chvílkovými citmi vedeného a nie vážneho štátnika alebo muža, ktorý chce viesť slovo v národe. Pri tom však aspoň mal tú najvyššiu zriedkavú smelosť otvorene prijať svoj nezdar a jeho politické následky. Pražská vláda zasa mala toľko rozumu a miernosti, že nerobila z neho martyra nejakým drastickým trestaním, ale, pravda, nemala toľko štátnickej prezieravosti, žeby bola aspoň čiastočne išla v ústrety jeho námietkam a kritikám.

Že Hlinku na to nahováral a podpíchal páter Jehlička, ctížiadostivý a neustálenej povahy kňaz², to

² Jehlička sa nevrátil na Slovensko, ale si našiel cestu do Poľska; tu mu protičeské kruhy vykonali, že bol vymenovaný za profesora na teologickú fakultu varšavskej univerzity. Odtiaľ

môže niekto prijať za obľahčujúcu okolnosť, ale nestranného pozorovateľa upozorní to na Hlinkov impulzívny a bezkritický charakter a na to, ako ľahko dá vplývať na seba bezohľadnému okoliu. Je to nešťastím i pre neho samého i pre Slovensko, že pomery vohnali ho na politickú arénu. Hlinka je predovšetkým a nado všetko človekom cirkvi, a jeho mnohé vynikajúce vlastnosti sa o moc lepšie hodia pre cirkevnú kariéru, než pre politickú. Či sa nenarodil už *po* dobe jemu prímernej a či nepatrí vlastne do pozitívnejšieho veku Veľkého Gregora alebo Sv. Tomáša à Becket, to je otázka, o ktorej netreba tu uvažovať. V terajších laodicenských (nábožensky vlažných) dňoch niet už tak miesta pre fanatika, ktorý cirkev stavia nado všetko iné.

Ale čo zasluhuje našu výčitku, je nie ani tak jeho fanatizmus, ako jeho neschopnosť správneho uvažovania pri výbere ostatných vodcov strany a jeho náruživé a nerozvažné metódy kontroverzie, aké on a jeho spoločníci obyčajne upotrebuju. Politické osočovanie je obyčaj, ktorá ostala Slovensku ako dedičstvo starého maďarského režimu, a Hlinkovi protivníci, najmä v tlači, často bojovali jedovatými zbraňami a neraz ochotne stotožňovali republiku so svojou vlastnou stranou. Ale mimostojaci ľudia musia sa pozostaviť nad tými bezúždnými nápadmi, ktoré údovia ľudovej strane tak často robia temer proti všetkým uznaným vodcom iných strán, a ktoré obviňovania sú často cele zjavne nespravodlivé a nedokázateľné. Často začínajú sa tým tvrdením, že každý, kto sa pripojil ku nejakej strane za-

podniká taký ostrý boj proti Československu, že minulého roku slovenskí biskupi uznali za potrebné intervenovať pri Vatikáne, aby bola postavená hrádza jeho drzým novinárskym urážaniam. Najnovšie ho ex-minister dr. Šrobár obvinil, že je plateným agent-provocateurom maďarskej vlády.

hrňujúcej i Čechov i Slovákov, už ipso facto prestal byť Slovákom, je to smiešné a urážlivé tvrdenie, ktoré by viedlo logickou konklúziou k tomu, že všetky politické strany by sa mali obmedziť na čisto národnostný základ. Je divné paradoxon, že toto nemožné stanovisko zaujíma práve strana, ktorá v prvom rade a hlavne odvoláva sa viac na náboženské presvedčenie než na národné. Treba to, pravda, vysvetliť faktom, že keby sa horespomenuté tvrdenie malo za správne uznať, ľudová strana stala by sa jedinou vladárkou slovenského Kocúrkuva. Ale rozumné uváženie by malo presvedčiť, že pokus : založiť politiku na národnom rozpoltení, je krok nazad a nie vopred a je smeru separatického, ak je i nie tak mienený.

Ľudová strana urobila veľkú službu republike tým, že obrátila pozornosť na mnohé nesprávnosti a sťažnosti a že prinútila Čechov brať slovenskú otázku vážne. Ale bola by dosiahla o moc väčší výsledok, keby bola lepšie dbala na faktá, keby jej politika bola bývala menej demagogickou a viac tvorivou a keby nebola upotrebila pochybenú taktiku obracať sa na zahraničnú mienku v čisto rodinnom spore, a to takou prudkosťou, že hneď urobila zahraničnú mienku nedôverčivou a tak sama zmarila svoj vlastný cieľ.

Táto taktika mala dve hlavné príčiny. Prvá je : náruživý, naivný a impulzívny charakter samého Hlinku, ktorý má v sebe viac z agitátora (alebo povedzme : pro-roka), než z politika, ale nemá mnoho pochopu o štátnickom umení alebo o európejskej politike, a druhá príčina je : intelektuálna chudoba v jeho strane, čo pomáha vysvetliť i divnú prevahu, ktorú dosiahol v nej prof. Tuka, človek, o ktorom ani sám Hlinka až do roku 1920 nič nepočul a ktorý sám neženírovane doznáva, že len nedávno objavil znovu svoju slovenskú

národnosť. Tuka sa v mnohom nespravodlivo osočuje, ale jeho protivníci majú istotne právo považovať jeho politickú minulosť za príliš pochybnú, aby bol oprávnený predstúpiť s návrhom ústavy pre Slovensko. A skutočne obsah toho návrhu mohol len utvrdiť všeobecnú mienku, že sa jeho pôvodca kloní k Maďarom, lebo keby sa ten návrh mal uskutočniť, jednota republiky by sa fakticky narušila a otvorily by sa dvere tomu, aby Slovensko bolo znovu pripojené k Maďarsku. Jeho styky s maďarskými kruhmi nedajú sa odtajiť a tak sa ukazuje, že si aspoň zahrával s myšlienkou federatívnej únie s Poľskom alebo s Maďarskom. Aspoň ťažko pochopíť, aký dobrý úmysel mohla mať jeho návšteva v Paríži minulého leta ; ani nebolo nikdy výhľadu na to, že by tam našiel podporu pre nejaký extrémny slovenský program. Reakcionárske a klerikálne vplyvy sú mocné na Quai d'Orsay a v niektorých vojenských kruhoch, ale isteže nebude im dovolené ani na chvíľku dostať prevahu proti francúzskej politike priateľstva k Malej Dohode. Toto sa dostatočne dokázalo poslednými udalosťami v súvis s návštevou prezidenta Masaryka v západnej Európe a so smluvou Francie a Československa.

Významná úloha, ktorú hrá prof. Tuka v ľudovej strane, neprekvapí nikoho, kto pozorne študuje Žilinské memorandum z 3. augusta 1922. Že takýto dokument mohol byť prijatý 560 delegátmi strany a všetkými jej politickými vodcami, je zdrcujúci dôkaz politickej nezrelosti a nedostatku rozvážitosti. Ten dokument je plný tvrdení, ktoré i najnesmieriteľnejší človek musí uznať za hrubé prepínanie a prekrúcanie pravdy na toľko, že ich i najmenej informovaný cudzinec sotva môže prijať bez protimluvy. Je to predovšetkým, že cele bežne upotrebuje o Slovensku frázy, ktoré by sa mohli sprá-

vedlive povedať len o najhoršej tyranii v dejinách. Citujem tieto frázy podľa anglického prekladu, cirkulovaného ľudovou stranou: „krajina odsúdená na smrť, národ v poslednej agonii,“ „úplné vykynoženie,“ „kulturný národ dusený,“ „opravdová vláda teroru,“ „jedna z najväčších mystifikácií historie.“ A ďalej je to memorandum plné zrejmého prekrúcania faktov, na pr. že Česi prinútili 50.000 Slovákov vysťahovať sa, že slovo: Čechoslovák bolo vymyslené len na to, aby Slovákov olúpili o ich pozíciu ako národnej menšiny, že školy Slovenska sú nástrojom odnárodňovania.

Pravda, každý človek musí vidieť, že vysťahovalectvo zo Slovenska, ktoré bolo jedným z najcharakteristickejších zjavov maďarskej éry, ostáva — ako následok svetovej vojny a hospodárskeho rozkladu celej Európy — i dnes nič nie menej boľastným problémom; musí vidieť i to, že sami Slováci by prví boli protestovali proti tomu, aby sa malo s nimi nakladať ako s národnou minoritou, lebo veď by to na ruby obrátilo celý základ nového štátu. Konečne každý musí uznať i to, že republika priniesla Slovákom odrazu celý školský systém, ktorý síce bude ešte vyžadovať mnohé roky k zdokonaľeniu, ale ktorý temer už hneď v prvom roku päť alebo desaťnásobne prevýšil všetko, čo Slováci dotedy mali. Preto spomínanie týchto faktov spôsobom, ako som hore označil, a mnohé iné podobné tvrdenia sú len debatné frázy, ktorými sotva možno zavádzať, iba ak toho, kto sa sám chce dať zaviesť. Ale i celý tón memoranda je tón bezúzdneho generalizovania temer vo všetkých veciach a len zriedka kedy sa uponíži ku konkrétnym faktom, a výsledok je — iste schválne — to, že ho nemožno tak ľahko podvrátiť, ako by sa človek nazdal vzhľadom na jeho mnohé nepravdivé tvrdenia.

Klasické príklady tejto metódy generalizovania sú

dva prípady, ktoré spomína na dôkaz čechizovania slovenského školstva; k tým sa ešte neskoršie vrátim. Ale pre tendenciózny ráz celého memoranda azda ešte charakteristickejšie sú dva výroky, prvý: že jeden český vedúci muž údajne povedal jednému anglickému publicistovi, že „Slovákov niet“ (sic!) a druhý je to, čo údajne povedal „jeden ministerpredseda v parlamente“: „Tento štát je úplne český a Česi budú jeho jedinými pánmi.“ Ja myslím, že obe tieto obvinenia sú cele falšné. Pri prvom je povestná veta Kolomana Tiszu z r. 1875 povedome pripísaná jednému Čechovi. Pri druhom bolo slovo „Čech“ vložené na miesto slova „Čechoslovák“ a tým sa dal cele iný význam jednej z prvých poprevratových rečí dr. Kramára. O spore ohľadom pomenovania „Čechoslovák“ budem mať čo povedať v osobitnej kapitole neskoršie; — ale *akýkoľvek náhľad* môže mať niekto ohľadom meritú tohoto sporu, nesprávne citovanie tej vety je sotva iné, ako povedomé falšovanie.

Nakrátko: hoci boto to mojím nešťastným osudom, že vo vojne i po vojne musel som prečítať celú masu takej propagandistickej literatúry, ale nepamätám sa na dokument, ktorý by bol taký nerozvažný a prenáhlený vo svojich tvrdeniach, ktorý by mal taký nejasný obraz o všeobecných pomeroch európejských a ktorý by práve preto bol tak málo vhodný na to, aby presvedčil dobre informované zahraničné kruhy. Že to memorandum jednako môže zaviesť niekoľko náladových a neinformovaných ľudí a tak môže umenšovať prestíž republiky ako celku, to netajím; ale fakt, že ľudová strana rada upotrebuje taktiku, ktorá má takýto účel, stavia do divného svetla nezodpovedlivý charakter vodcov strany a ich nezkúsenosť v medzinárodnej politike. Ignác Grebáč, keď som sa s ním minulého leta

sišiel, hrdo sa vystatoval, že pôvodcom toho memoranda je on, ale vlastne je len skutkom milosrdenstva naproti nemu domienka, že pri tejto jeho kompozícii poetické cítenie zatemnilo schopnosť úsudku, lebo bola to pre neho cele zjavne hotová príležitosť, „aby schoval svoje svetlo pod nádobu“.

Možno tvrdiť, že ľudová strana by mohla zastupovať veľmi cennú funkciu v slovenskom verejnom živote. Prísnou a spravедlivou kritikou môže dokazovať nerozumnosť prepíateho centralizmu a svojou vlastnou organizáciou a jej rivalistickým vplyvom na iné strany Slovenska môže vynútiť od Prahy hodnú mieru „devoľúcie“ a samosprávy, a súčasne môže, ku všeobecnému dobru, prinútiť protiklerikálov, aby sa stali menej útočnými a vyzývavými. Neskoršie môže azda hrať i najvyšš významnú, ba najvýznamnejšiu úlohu v práci prepodobnenia a preporodenia Slovenska, ktorá práca istotne musí byť omnoho pomalšia a namáhavejšia, a treba doložiť: i omnoho nevďačnejšia, než ako nám to demagogovia chcú nahovoriť. Ale aby sa stala spôsobilou pre takú úlohu, musí sa odrieknuť terajšieho svojho stanoviska púhej negácie a nelojálneho prepínania, musí rátať s pomermi síl, ktoré vládnu svetom vnútornej a medzinárodnej politiky, slovom, miesto toho, aby požadovala nemožnosti, musí robiť reálnu a tvorivú politiku. Musí si byť povedomá, že jej apeláty na cudzie vlády a na cudziu verejnú mienku sú taktické chyby nielen preto, že vyvolávajú prirodzený odpor proti svojim vlastným nerozvažným a prepíatym tvrdeniam, ale sú pochybené i z toho ohľadu, že závažnosť slovenských sťažností nemožno ani porovnávať s dešperátnymi biedami, ktorými je väčšia časť Európy dnes postihnutá a ktoré fakticky znemožňujú akúkoľvek intervenciu

tých, ktorých polozenie je momentálne len práve že trochu ľahšie.

A ďalej, vo vnútornej politike Slovenska ľudová strana môže robiť výtečnú prácu, ak všetkou svojou váhou zasadí sa proti vnášaniu konfesionalnej kvalifikácie a nenávisti do verejného života a ak bude bojovať proti surovému materializmu, ktorým protiklerikalizmus obyčajne hreší. Ale miesto toho jej nektorí vodcovia na nešťastie dosť často akosi schválne hľadajú srážky s evanjelikmi, s ktorými v čase maďarského panstva žili v srdečne *kresťanskom* pomere, a čo viac, nerozvažne osočujú ako ateistov a národných zradcov tých mužov, ktorí boli ich spojencami proti maďarizácii, s ktorými však teraz majú strannické alebo osobné rozpory. Ich rozhorčenie proti metódám bojovného protiklerikalizmu je celkom srozumiteľné; ale ak oni sami upadnú do podobnej nerozmyslenosti a netrpezlivosti, sami znemožnia svoj vlastný cieľ. Je to tým väčšou krátkozrakosťou, lebo citový odklon od púhej negácie je nie menej zrejмый v náboženskej sfére než v iných kruhoch. Tým politickým stranám, ktoré majú „kresťanský“ program, možno najlepšie len radiť, aby prijaly ten náhľad, že nevera je nie zločin, ale nešťastie, ktoré nemožno odstrániť útočením, ale možno ho azda premôcť príkladom.

Veterán anglických socialistov, H. M. Hyndman, — jedna z najpozoruhodnejších osobností, ktoré som mal česť poznať, — ku koncu svojho života, doznal toto: „Tak som myslel, že sociálny demokratizmus zaujme miesto náboženstva, ale teraz vidím, že človek potrebuje viac.“³ A podobne i jeden vedúci český voľno-

³ Viď stranu 267. knihy „The Last Years of H. M. Hyndman“. (Posledné roky H. M. Hyndmana), od jeho vdovy, ktorá kniha je sama v sebe veľmi dojemný, opravdu ľudský dokument.

myšlienkar sa minulého leta temer cele tak osvedčil pred jedným mojím známym. Nepostačí — riekol — len odvrhnúť starú vieru, — zkusenosť mu dokázala, že treba mať čosi pozitívneho, vyplniť vakuum. Obaja títo mužovia vyjadrili svojím spôsobom to isté, to, čo podľa môjho náhľadu charakterizuje novú dobu, do ktorej nás veľká vojna uviedla. Žeby materializmus a negácia už úplne boly vyčerpaly svoje sily, to síce nemožno povedať, ale dnes i slepý vidí ich úplný úpadok a bezmocnosť oproti strašným silám, ktoré sa vrhly na svet. Náboženstvo je nie mŕtva vec, za akú ho niektorí ľudia drzo vyhlasovali.

Preto pravá úloha cirkví vo všetkých krajinách je nie vrhnúť sa bezohľadne do strannickej politiky a prelicitovať protivníkov v urážlivom osočovaní, ale príkladom dokonalejšieho života, práce a myslenia prakticky dokazovať, že kresťanstvo je obživujúca moc, bez ktorej štát odsúdený je na úpadok a zahynutie.

V Anglii sa často vážne hovorí, že takou mierou by sa mala merať všetka služba pre štát. Ak by to bola skúška pre obyčajné politické strany aj priveľmi prísna, isteže je jedinou správnou cestou hodnotenia takých strán, ktoré si nárokujú uznanie, že stoja na určite kresťanskom základe. Ak je tak, ľudová strana stáť bude alebo padne podľa toho, ako obstojí v tejto skúške.

IV.

ŠKOLSTVO NA SLOVENSKU.

Pri uvažovaní o slovenských problémoch školstvo musí zaujímať predné miesto, lebo znamená budúcnosť ba existenciu národa. Na tomto poli, ako aj na iných sú príčiny na oprávnené sťažnosti, ale dôkladným uvážení prišiel som k tej mienke, že nestranný skúmateľ slovenských školských pomerov predprevratových a poprevratových nemôže prísť na iný výsledok než na ten, že čo je zlé, je cele bezvýznamné popri tom, čo sa dobrého vykonalo. Ja by som šiel i ďalej a tvrdil by som i to, že v celej histórii modernej Európy niet takého pozoruhodného príkladu kultúrneho pokroku, ako je pretvorenie školského systému na Slovensku za posledných päť rokov. Sú ešte rozličné problémy, cez ktoré sa bude treba prebiť, a ktoré bude možno riešiť len podľa praktickej zkusenosti mnohých ďalších rokov, a už i teraz je dostatočne zjavné, že prílišne meravý centralizmus tu naskrze nemôže odstrániť biedy. Ale toto nesmie zatieniť fakt, že sa i doteraz dosiahly veľkolepé výsledky a že by sa to prosto nebolo mohlo stať, nebyť oduševnenej pomoci Čechov. Všeobecne je známo, že jednotlivci neraz mnoho škodili svojimi namyslenými a mentorskými spôsobmi a — čo je ešte horšie — i tým, že nemali smyslu uctiť si náboženské city svojich súrodov; ale toto nemôže vyvážiť oddanosť a sebaobetovavosť veľkej väčšiny českých profesorov a učiteľov, ktorí venovali svoje služby slovenským bratom v najväčšej kríze a veľmi často sa im dostalo od nich sprostých nádviek a čiročistej nevďačnosti. Práve že som s úprimnou sym-

patiou sledoval tragédiu slovenského školstva, lepšie rečeno: nedostatku školstva pod maďarskou vládou, cítim povinnosť i to doložiť, že národu ako i jednotlivcovi je nie vždy dobre, keď dostane odrazu primného dobrého, alebo dostane to s primalou námahou. Vo veciach školstva sú Slováci dnes v takom postavení, ako pre-mazané dieťa, ktoré na Vianoce dostalo tak moc darov, že si ich vôbec nevie vážiť a neuznáva, ako veľmi má byť povďačné za ne. Už ich najbližší susední bratia na Morave museli bojovať ťažký a dlhotrvanlivý boj za každú novú školu alebo národný ústav, a tak, čo si ťažko vydobyli, to sa naučili aj o moc lepšie si vážiť, než si Slováci dosiaľ vážia úplný systém školstva, ktorý im bájna víla razom dala do vena.

Aby sme mohli terajší stav primerane oceniť, musíme začať tým, že porovnáme, aký bol stav „vtedy“ a „teraz“. Nasledovné dáta sú podľa úradnej uhorskej štatistiky o školskom roku 1909/10¹.

V 16 severných stoliciach bývalého Uhorska, ktoré v celku reprezentujú asi územie Československej republiky privtelené, boly nasledovné školské ústavy²:

	všetky:	slovenské:
detské opatrovne	426	—
ľudové školy	3862	429
priemyselné a obchodné školy	123	—
vyššie ľudové školy	—	—
meštianky	96	—
ústavy pre učiteľov a opatrovnice	18	—

¹ Toto je posledný rok, o ktorom mám všetky podrobné dáta, ale treba poznamenať, že dáta z ostatných rokov pred vojnou by boly ešte ohromujúcejšie, lebo maďarizačný účinok Apponyovského školského zákona z r. 1907 stával sa s roka na rok zjavnejším.

² Magyar Statisztikai Évkönyv, sv. XVIII., 1912., str. 313—395.

	všetky:	slovenské:
gymnázia	33	—
reálky	7	—
vyššie dievčenské školy	7	—
vysoké školy (v tom i teologické)	16	—

Zo všetkých týchto škôl tedy iba 429 ľudových škôl malo slovenský ráz, ale *v ostatných kategoriach nebolo slovenskej školy ani jednej*; týchto 429 ľudových škôl boly všetko cirkevné (253 rim. kat., 151 evanj.), ale ani jedna štátna³. V skutočnosti všetkých 528 štátnych ľudových škôl v tých stoliciach (do ktorých chodilo 87.552 slovenských detí) bez výnimky boly maďarské. Z tých 255.792 slovenských detí, ktoré navštevovaly elementárne školy, 207.532 chodilo do maďarských škôl, a len 48.025 do škôl, v ktorých sa učilo aj ich materinskou rečou. Do priemyselných a obchodných škôl, ktoré boly výlučne maďarské, chodilo 12.980 slovenských žiakov, lebo nebolo inakších škôl. Meštianky maly 2359, stredné školy 2986 slovenských žiakov (2921 chlapcov a len 65 dievčat), a všetky tie školy boly maďarské. Je veľmi dobre známe, a netreba prizvukovať, že slovenský národ nemal vôbec strednej školy od r. 1875 až do r. 1919⁴.

Ako protivu toho uvádzam štatistiku škôl na Slovensku v školskom roku 1922/23:

³ Vyjmúc 25 škôl obcami vydržiavaných.

⁴ Čitateľov, ktorí chcú mať úplnejší obraz o hroznej biede Slovákov a iných nemaďarských národností v Uhorsku pred 1908, upozorňujem na moju knihu „Racial Problems in Hungary“ (v českom preklade Jozefa Úlehlu: „Národnostní otázka v Uhrách,“ Brno, 1913), v nej na XI. kap.: Uhorské školské zákony a národnosti. V anglickom originále str. 205—233, v českom preklade str. 223—251.

	všetky:	slovenské:	viacrečové:
elementárne školy	3696	2648	96
meštianky (nového typu)	110	81	3
učiteľské ústavy	16	12	—
priemyselné školy	20	?	—
obchodné školy	11	7	4
gymnázia	5	5	2
reálne gymnázia	23	17	4
ref. reálne gymnázia	11	8	2
reálky	3	1	2
bohoslovecké ústavy	7	7	—
univerzita	1	1	—

Z tohto vidno, že počet slovenských ľudových škôl vzrástol od prevratu viac než šesťnásobne a výsledok je, že kdekoľvek len jesto školská budova, všade sa vyučuje v materinskej reči, že stvorený bol cele nový typ meštianskej školy, ktorý sa už stal veľmi obľúbeným, takže do týchto meštianskych škôl chodí dnes vyše 20.000 slovenských žiakov. — Slováci majú teraz 35 stredných škôl (2 klasické gymnázia, 20 reálnych gymn., 10 ref. reálnych gymn. a 3 reálky) s 344 triedami a bezmála 10.000 žiakmi⁵, ktorí ešte len pred niekoľkými rokmi boli by padli v obeť maďarizačnej školskej mašinerii.

Že slovenská vláda hneď ustanovila slovenčinu na miesto maďarčiny v školách na krajoch slovenských, to sa rozumelo samo sebou. Ale hneď od začiatku bola veľká ťažkosť: nedostatok slovenských učiteľských síl. Zo 40.350 učiteľských síl na piatich nižších kategoriách uhorských škôl (elementárne, vyššie elementárne, priemyselné, obchodné a meštianske) roku 1909/10 bolo len 664 učiteľov, ktorí udali slovenčinu za svoju materinskú

⁵ Počet všetkých žiakov je 11.297, ale z toho 14,9% sú české deti navštevujúce slovenské školy, tie treba odrátať.

reč, hoci bez pochyby boli ešte viacerí, ktorí sa sice poddali maďarizácii, ale zato neprestali celkom hovoriť slovensky. V strednom školstve bolo to, rozumie sa, ešte omnoho horšie, lebo posledné slovenské gymnázium bolo zavreté už viac než 40 rokov predtým. V predvečer vojny — ak možno veriť úradným výkazom — bolo v starom Uhorsku ako celku len 404 osvedčených Slovákov na učiteľských staniaciach ľudových škôl (proti 18.480 Maďarom), na vyšších ľudových školách boli len traja a na stredných školách 23 (pri 3518 Maďaroch). To vysvetľuje fakt, že A. Štefánek, referent školstva, na svojej prvej výskumnej ceste po Slovensku, na všetkých stredných a odborných školách Slovenska nemohl najst viac ako 20 profesorov, ktorí boli ako-tak zbehlí v slovenčine, a ešte menej, ktorých znalosť slovenčiny stála na literárnej úrovni. Nedostačilo dať slovenský znak nad dvere školy: bolo treba dať školám slovenského ducha, a k tomu chybelo všetko: nebolo učiteľských síl, vystrojenia, kníh, a chybovaly potrebné spôsoby a tradície.

Neprepínam, keď poviem, že nebyť zovnútornej pomoci, bolo by bývalo absolútne nemožno postaviť slovenské školstvo na nohy. Lebo o tom nemohlo byť ani otázky, že profesori, ktorí boli prvými známymi exponenti maďarizácie (a oni boli vo väčšine) nemohli sa ponechať ďalej v novom režime, — mnohí z nich ani nečakali na zdržovanie, ale sami odmietli akúkoľvek spoluprácu, ba i odtiahli do Budapešti. Medzi elementárnymi učiteľmi bolo len málo dobrých Slovákov, ohromná väčšina bola v národnom smysle cele bezfarebná, a stali sa pod tlakom okolností nevoľnými nástrojmi maďarizácie, alebo boli ovládaní maďarónskym duchom. Medzi nimi bolo možno najst všetky možné odtienky v čítení: niektorí z nich oduševnene vítali novú slobodu a priznali sa

otvorene k tým pravým citom, ktoré dotedy z bojzlivosti alebo odvislosti museli zatajovať, ale iní ostali polovičatí alebo v hĺbke srdca i cele úprimne lutovali, že sa stala zmena režimu. Ku takýmto elementom mohlo sa pre školstvo pribrať jedine z vymierajúcej skupiny „panslavských“ učiteľov, ktorí ešte žili na odpočinku a so svojimi ideálmi a metodami patrili minulému pokoleniu. Ešte i oni pri všetkej horlivosti a národnej bezúhonnosti boli veľmi nedostatočne pripravení pre slovenské vyučovanie, a tí ostatní, rozumie sa, ešte menej, ich literárne ešte i mluvničné známosti boli zväčša nedostatočné, ba neraz temer nijaké; učiteľskú odbornú kvalifikáciu si všetci boli nadobudli v maďarčine a podľa maďarskej úrovne, vo veľkej väčšine i mysleli skôr maďarsky než slovensky. Toto bol výsledok duchovného bojkotu, ktorý maďarský systém najmenej cez dve posledné pokolenia viedol proti všetkému, čo bolo slovenské.

Zo všetkého nasledovalo, že tí, ktorí mali úlohu v pravom slova smysle stvoriť slovenské školstvo, museli sa spoľahnúť na bratskú pomoc Čechov, a v tých pomeroch bolo ozaj najprirrodzenejšou vecou na nich sa obrátiť. Na vyzvanie mnohí Češi sa ochotne a dobrovoľne prihlásili k učiteľskej práci na Slovensku, a urobili to z nezištných a ozaj vlasteneckých pohnútok. Iných na priamu žiadosť referátu bratislavského české úrady preložili do služby na Slovensku. Aká veľká bola núdza, môžeme pochopiť z toho faktu, že roku 1918/19 nie menej ako 960 učiteľských stanic bolo na Slovensku uprázdnené. Je pravda, že v oboch kategoriách takto prišlých ľudí boli i nekvalifikované ba až nežiadúce elementy, ľudia, ktorí svojim chovaním zapríčinili lutovaniahodné škandále, menovite svojim protináboženským vyučovaním. Ale ako by sa bolo dalo tomu

vyhnúť v revolučnej dobe, keď nebolo nijakej organizácie, to už, aspoň ja, naskrze nemôžem pochopiť. Hlavná vec je, že bratislavský referát alebo ministerstvo v Prahe vždy hneď nariadily prísne vyšetrovanie, keď sa dozvedely o nejakej nepravidelnosti; a niet prípadu, žeby ostal na mieste učiteľ, na ktorého sa nejaké obžaloby dokázaly. Ešte i žilinské memorandum (zo 6. augusta 1922) prináša len dva prípady: Bílkov v Ružomberku a Mančalov v Prievidzi⁶, — a sám som sa presvedčil, že prvý bol prepustený zo služby, a to dňa 31. augusta 1921, inými slovami: 11 mesiacov pred dátumom toho

⁶ Tu spomenutý odsek memoranda zneje, — v preklade z anglického vydania, — takto: „Za správcu ružomerského gymnázia bol ustanovený František Bílek. Tento človek bol prv školským sluhom v Prahe. Oldřich Mančal bol vymenovaný za profesora na gymnázium v Prievidzi. Tento chlap bol pred tým odsúdený v Čechách pre krádež a defraudáciu na viac rokov trestnice. Keď si odsedel trest, uznali ho za hodného, aby mu sverili výchovu časti budúcej inteligencie Slovenska.“ — Treba poznamenať, že tí dvaja, o ktorých je reč, boli učiteľmi na stredných školách a nie profesormi podľa anglického pochopenia (to jest: nie profesormi univerzitnými), a že Bílek nebol nikdy správcom (slovenský a nemecký text memoranda označuje ho len ako „profesora“; a toto je nie jediná závažná chyba v preklade pri anglickom texte!).

Pravda v týchto prípadoch je toto: Bílek bol predtým za mnohé roky v Rusku, a v Ružomberku bol dočasne, nie na stále, ustanovený za učiteľa telocviku. Po čase vysvitlo, že pôvodne bol zamestnaný v litografickej dielni v Prahe, zatým sa vysťahoval do Ruska, kde bol zamestnaný ako inštruktor telocviku v kadetskej škole. Vysvedčenie, ktoré tam dostal, po vojne zabezpečilo mu vymenovanie v Ružomberku, a tam ani nikto nepodceňoval jeho prácu ako učiteľa telocviku. Ale náhle vyšla celá vec na javo, bol prepustený. Mančal, ako sa tvrdí, dostal miesto na základe falšovaného kvalifikačného svedectva, ale keďže bol súci učiteľ, klam nevyšiel hneď na javo. Keď sa všetko odhalilo, bol na skutku suspendovaný.

memoranda, a druhý bol 8. mája 1922, tedy troma mesiacmi pred tým memorandumom, suspendovaný. (Tieto dva faktá spolu dokazujú i ľahkomyslnosť, akou pôvodcovia toho memoranda zostavovali svoje obžaloby.)

Vzhľadom na podlé a nedokázané reči o čechizovaní slovenského školstva je veľmi významné vykázat skutočné číslce o počte českých učiteľov na Slovensku. Bolo ich:

v školskom roku:	v ľudových školách:	v meštiankach:
1919/20	480	312
1920/21	359	484
1921/22	248	484
1922/23	208	504

Z toho vidno, že počet Čechov na učiteľských staniach je o moc menší, než by si človek mohol myslieť, a s roka na rok sa umenšuje. Očakáva sa, že i z tých 208, ktorí ešte ostali, viac než polovica bude veľmi skoro stiahnutá nazad do Čiech, podľa toho, ako noví slovenskí kvalifikovaní učelia prídu do života. A tak nielen že nijako nemožno oprávnene vytýkať priveľký počet Čechov, ale ja sa opovážim menovať to temer divom, že vláda za dva roky neodvislosti nasbierala 3032 slovenských učiteľov (v školskom roku 1920/21)⁷. Opakujem: je to temer div, nielen preto, že z maďarského režimu ostavší materiál bol neprimeraný, ale i preto, že skôr treba vlastne vytvoriť ústavy na výchovu budúcich učiteľov, prv než by sa dala očakávať skutočná náprava v školstve na celej čiare.

Že počet Čechov, učiacich na meštianskych školách, sa zväčšil, to možno pripísať predovšetkým veľkej

oblúbenosti a rýchlemu vývinu tohoto typu škôl pod novou vládou, ako aj tomu faktú, že dotedy nebolo ešte osobitných ústavov pre výchovu učiteľov meštianok, ani nebolo ešte možno také ústavy utvoriť. Ale dokazuje sa i skutočnosť toho zvláštneho faktu (ktorého príčiny sú síce mne nie jasné!), že veľmi málo slovenských kandidátov sa hlási na tie miesta. Z 830 učiteľských stanič na meštiankach roku 1922/23 bolo zaplnené 538 úplne kvalifikovanými osobami z obojeho pohlavia, z nich bolo 328 Čechov a 103 Slovákov⁸, 292 mali kvalifikáciu len pre ľudové školy, z toho 176 Čechov a 95 Slovákov⁹.

Pri stredoškolských profesoroch je stav trochu inakší. Roku 1922/23 z celého počtu 781 profesorov, patriacich k piatim rozličným národnostiam (Slováci, Češi, Maďari, Nemci a Rusíni), bolo 356 Čechov a len 177 Slovákov. Z týchto posledných bolo: 79 definitívne vymenovaných profesorov, 35 výpomocných, 4 smluvní, 3 ešte vždy nekvalifikovaní a 56 suplentov (nie na celý čas). Bolo by cele daromné chcieť tvrdiť, že týchto 356 Čechov by bolo možno nahradiť primeranými Slovákmí, a musím povedať, že ani medzi najnerozvážnejšími slovenskými autonomistami som sa nestretol s nikým, kto by toho nebol uznal, — aspoň vtedy, keď sa rozhovor od všeobecnosti obrátil ku neúprosným faktom. Ba čo viac: v najbližšej budúcnosti ani nebude ešte ľahko ich nahradiť inými, lebo dobrý stredoškolský učiteľský sbor nemožno vyhrabať zpod zeme, ani ho nemožno stvoriť papierovými nariadeniami; a kýmkoľvek nové slovenské ústavy pre vzdelanie takýchto učiteľských síl nevychovejú dostatočný počet nových kandidátov, Slovensko bude odkázané na pomoc českých

⁸ 80 Maďarov a 25 Nemcov.

⁹ 15 Maďarov a 6 Nemcov.

⁷ Das Schulwesen in der Slowakei, str. 13.

profesorov. A toho konečne naskrze netreba ľutovať, lebo úroveň ich práce, výkonnosti a disciplinovanosti je bez otázky o moc vyššia, než u priemerných Slovákov.

Na nešťastie dokazuje sa pravdivosť toho zjavu, že hmotárske pokolenie, vyrastajúce od vojny, akosi nemá záľuby v pedagogickom povolání, — tento zjav je ináče naskrze nie obmedzený len na Slovensko. Je pravda, že roku 1922/23 bolo v učiteľských ústavoch 1757 žiakov, z ktorých bolo 1355 Slovákov a 207 Čechov (zväčša deti českých úradníkov na Slovensku). Ale keď povážime veľký vzrast počtu žiakov v novom školskom roku (1923/24), nedostatok učiteľstva sa ukáže ešte citlivejším, a keďže je vážny nedostatok učiteľských síl i v historických zemiach, akiste bude čo ďalej ťažšie dostať Čechov na uprázdnené miesta na Slovensku, najmä ak sa bude na nich i na ďalej tak nadávať „vo veľkom“, ako to krajní autonomisti robia. Že ešte vždy treba ustanovovať Čechov i len z tej prostej príčiny, že niet dosť primeraných Slovákov, to sa ukazuje v prípade, na ktorý som bol upozornený v takom významnom meste, ako Ružomberok, v hlavnom stáne Hlinkovom. Na jednej škole v tom meste bol vypísaný súbeh na sedem učiteľských staníc, ale ani jeden Slováčok sa neprihlásil. Tak sa zdá, že pre akúsi príčinu ľudia sa nie veľmi uchádzajú o Ružomberok.

Keď tedy českí učitelia a profesori pravdepodobne budú musieť ešte za istý čas ostať na Slovensku, stáva sa veľmi významnou otázkou, nakoľko sa prispôsobili ku slovenským pomerom a či možno uznať oprávnenosť výčitiek o čechizovaní, ktoré sa im tak často robia. Pri mojej poslednej návšteve na Slovensku som si urobil zvláštnou úlohou študovať školské pomery, najmä stredoškolské, a kontrolovať sťažnosti, ktoré mi ľudia

predkladali. Výsledok je, že naskrze nemôžem podpísať to obviňovanie. Počul som konkrétny prípad o správcovi strednej školy v istom pohraničnom meste, ktorý dôsledne nechcel inakšie hovoriť, v škole i mimo školy, ako česky a ktorý, prirodzene, vplýval do istej miery i na svojich kolegov. Ale tento prípad je naisto práve výnimkou, ktorá potvrdzuje pravidlo a bolo by azda správnejšie hovoriť o slovakizovaní mnohých českých učiteľov alebo aspoň ich rodín, než o čechizovaní ich žiakov, iba ak v tom cele zákonitom smysle, že čeština a slovenčina sú také príbuzné reči, že ich často ozaj sotva možno rozoznať. Podľa podrobnej štatistiky, ktorú mám od ľudí direktne spravujúcich stredné školstvo Slovenska, učiteľský sbor týchto škôl vykazoval roku 1922/23: 781 osôb, z toho bolo 177 Slovákov, 356 Čechov, 139 Maďarov, 53 Nemcov a 3 Rusini. Zpomedi nich 640 hovorili slovensky dokonale, 82 nedokonale a 59 vôbec nič. Medzi poslednými 59 nebolo ani jedného Čecha. Z označených 82 bezotázky sú viacerí Češi, ale to sú zväčša učitelia matematiky a prírodovedy, ľudia, ktorí nemajú zvláštné náklonnosti ku filológii a rečiam, ani sa to nikdy nevyžadovalo od nich.

Ináče však skutočnosť je to, že mnohí Češi, práve čo do filologie a mluvnice, prevyšujú svojich slovenských kolegov; toto je zasa neodvratný výsledok maďarského režimu. Pod ním slovenská literatúra bola absolútne „tabu“; keď v maďarskom gymnázii bol dakto pristihnutý, že čítal Vajanského, Hviezdoslava alebo iného slovenského spisovateľa, odpykal to tým, že bol zo školy vyhodený, i keď to bol profesor, a ešte skôr, keď to bol žiak. Veľmi malý bol počet takých slovenských rodín, o ktorých možno povedať, že zachovaly vo svojom kruhu dôkladnú, i vedeckú známosť svojej materinskej reči, ale tie rodiny boly u maďarskej vlády i tak už nenapravi-

teľne kompromitované, — no a školskí učiteľia sotva si mohli dovoliť, aby sa hlásili k tým kompromitovaným ; im sa tedy cele nový literárny svet otvoril s prevratom r. 1918. Tento podstatný fakt, bez ktorého ani stavu školstva nemožno porozumieť, najlepšie dá sa študovať na východnom Slovensku, kde čítajúce obecnstvo, nakoľko ho vôbec jest, ešte vždy sa neodrieklo obyčaje čítať len maďarskú beletriu (dosvedčuje to dostatočne tých niekoľko kníhkupectiev, ktoré sú tam) a ešte vždy pokladajú svoju materinskú reč z literárneho ohľadu za súcu len pre slúžky a pastierov.

Neprepíname, keď tvrdíme, že českí učiteľia, najmä tí, ktorí majú dobrý základ v slovanskej filológii (a to-muto predmetu Češi od dávna venujú veľkú pozornosť), už i do teraz urobili dobré služby pri objasňovaní otázok slovenskej spisovnej reči, pri zostavovaní slovenských čítaniek a iných učebníc, akých predtým temer vôbec nebolo, a ešte i tým, že sa vedeli prispôsobníť nárečiu toho kraja, v ktorom účinkujú. Ovšem boly prípady, že niektorí pedanti urážali citlivosť Slovákov prílišným prizvukovaním udajnej totožnosti týchto dvoch blíženeckých rečí, alebo tým, že pokladali za svoju úlohu učiť obe odrazu a tým zapríčinili i konfúziu v praxi i politickú nedôveru v krajoch, kde je slovenčina ešte nie stabilizovaná, kde slovenská literatúra je fakticky vôbec ešte nie známa a kde slovenská inteligencia práve len že sa začína tvoriť. Všeobecne sa uznáva, že je mimoriadne ťažko konštatovať nejaké pevne ustálené a záväzné pravidlá ohľadom reči, ako je slovenčina, ktorá je ešte nie úplne vykryštalizovaná. Nechcem vyjadrovať mienku o filologickej stránke celej otázky (ani nemám kvalifikácie o tom hovoriť), ale môžem tvrdiť, a nebojím sa, žeby mi niekto protirečil, že ohľadom tejto veci sú najrozličnejšie náhľady nielen medzi odborníkmi sla-

vistiky, ale ešte viac medzi samými Čechmi a Slovákmi, a to je nielen v tej trapnej otázke : reč či nárečie, ale aj preto, že v samej slovenčine sú rozličné nárečia a rozličné sú i stupne srozumiteľnosti medzi nimi a češtinou. Aby som pripomenul len jeden príklad : dobre možno tvrdiť, že reč ľudu v Šariši a v Zemplíne je cele tak blízka češtine ako literárnej slovenčine ; ja som neraz priviedol svojich slovenských priateľov na debatu o tejto veci a ukázalo sa, že nemohli prísť k rozhodnému výsledku. Pravda je to, že rozdielnosť medzi češtinou a slovenčinou, i tam, kde je najväčšia, je vlastne nepatrná a že na oboch stranách, i keď sa uvádzajú učené lingvistické a filologické dôvody, ale rozhodujúce motívy v úzadi sú jednako politické, a to : na jednej strane prílišná horlivosť za novodosiahnutú jednotu a na druhej vrozený konzervatizmus zaostalých a izolovaných ľudí, alebo možno obava slabšieho pred mocnejším.

Zo všetkého prirodzene nasleduje, že bolo treba žiadať zkúšky zo slovenskej reči a literatúry od všetkých učiteľov elementárnych a ešte viacej od stredoškolských, ktorí všetci boli vyštudovali na maďarských ústavoch, — a tu sa začína moja kritika celého systému. Že to bolo potrebné, netají ani jeden vážny Slovák (na pr. uznáva to i Beniač vo svojom prostorekone, ale nie nemsierlivom článku v prvom sošite Sborníku S. P. S.), a skutočne zkúšky samy prezradily najlepšie, ako veľmi boly potrebné, veď zkušani robili veľmi často ešte i veľké pravopisné chyby. Ale slovenskí učiteľia zasa tvrdia, že nehľadiac na reč, ich iná odborná kvalifikácia je nič nie horšia, než kvalifikácia českých kolegov a že bolo by treba vymôcť, aby sa so všetkými rovnako zaochádzalo. Ale keďže bolo súrne treba mnohé miesta zaplniť, Če-

chov nepodrobili takým prísnyim zkuškam a neraz ích vzali cele „na verímboha“. Toto malo veľmi škodlivé následky. Treba doložiť i to, že slovenskí kandidáti sa zprvu len veľmi pomaly prihlasovali, tak silne boli pod vplyvom ovzdušia starého maďarského režimu a tak pomaly dostávali dôveru k novému. Keď sa konečne prihlasovali, obyčajne nachodili už Čechov na hlavných miestach školstva, a tu zasa sami Slováci, ktorí boli pri vláde, dosť prirodzene, priazniví boli skôr tým, ktorí im boli na pomoc hneď v chvíľach najväčšej biedy, než tým, ktorí boli tak dlho „tichí Slováci“ a len pomaly sa začali ohlášať. Bola to možno taktická chyba, ale bolo to len cele ľudsky.

Druhé, z čoho pošlo moc trpkosti, bolo, že sa zaviedol takzvaný „smluvný systém“, ktorý síce mohol byť dielom múdrej opatrnosti pre prvý rok, ale ostal v platnosti nepotrebné dlho. Ak nič iné, toto bola skutočne až na podiv nešťastná myšlienka, lebo zrovna vyvolávala porovnávanie medzi Slovákmi a Čechmi; na jednej strane Slovákmi, ktorí boli len „trpení“ v ích vlastnom kraji, mali menšie platy, viazaní boli smluvou, ktorá nezaväzovala štát a mohli byť kedykoľvek prepustení, na druhej strane Čechmi, ktorí nielen boli lepšie platení, ale dostávali aj osobitné diety, veľmi často sa im odpustily potrebné zkušky a prenáhlene boli povyšovaní do hodnostných tried, podľa ích veku a služby nepomerne vysokých. Zvláštnu trpkosť spôsobilo, že spomenuté rečové zkušky byly úradmi vypísané tak, že väčšine Slovákov bolo temer fyzicky nemožno na čas sa k nim prihlásiť. Tak sa stalo, že na 200 uprázdnených miest prihlásili sa len traja Slováci. Na protesty proti tejto zjavnej nespravodlivosti sa nedbalo a posledná kvapka do kalicha horkosti padla, keď Ústredný sväz českých stredoškolských profesorov (U. S. Č. P.) išiel tak ďaleko,

že zakázal svojim údom podrobiť sa podobnej zkuške. Toto viedlo k založeniu osobitného Spolku Profesorov Slovákov (S. P. S.), ktorý má hájiť špeciálne slovenské záujmy školské. Je to iste veľmi poľutovaniahodná udalosť, lebo oslabuje jednotu a napomáha vzájomnú nedôveru, ale bol to len logický následok pokračovania ministerstva a Ústredného sväzu českých profesorov.

Pri tom však treba doložiť i to, že „smluvný systém“ je už na šťastie vecou minulosti, aspoň nakoľko sa týka Slovákov. Počiatkom roku 1923 bolo ešte vždy 32 profesorov, ktorých služobné postavenie nebolo regulované¹⁰, v júni i najprisnejší kritikovia slovenského školstva doznali predo mnou, že takých prípadov bolo už len 12, a koncom roku ostal len jeden. Ale hoci je táto vec už skončená, prispela ako čokoľvek iné ku rozšíreniu mienky, že Češi sú favorizovaní na rovň Slovákov pri školstve tak ako aj na iných poliach verejného života. Táto domienka je podporovaná i nepochybným faktom, že neraz obťažuje sa postup mnohým ľuďom, ktorých hlavnou vinou je, že prv boli len „tichými Slovákmi“, ale celý rad Maďarónov bol povýšený na významné a zodpovedné miesta. O tomto na nešťastie nemožno pochybovať. Mohlo by sa poukázať na profesora, ktorý bol prv povestným nepriateľom všetkého, čo slovenské, ale prvý prijal nové slovenské úrady verejnou rečou, bol povýšený a stal sa pilierom centralistického režimu. Podobne mohli by sme spomenúť nie jeden prípad, ako mešťanosta, administratívny úradník ba i župan razom urobil obratné salto mortale od maďarského šovinizmu ku najpravejšej slovenskej ortodoxii, medzi nimi i takí, o ktorých sa na plné ústa hovorí, že mali účasť pri najhoršom militaristickom utlá-

¹⁰ V tom istom čase bolo „smluvných“: 14 Čechov (bez vysokoškolského diplomu), 51 Maďarov a 8 Nemcov.

čani za vojny. Bývalí Maďaróni, tvrdí sa dosť plausibilne, nemôžu sa postaviť proti českým centralistickým tendenciám a preto sú dakedy prijateľnejší, kdežto na neodvislé charaktery sa krivo hľadí. Nemám úmyslu podpísať tieto osobné obviňovania, ale cit spravodlnosti ma núti, aby som aspoň narážku urobil na tieto veci, lebo ony vysvetľujú a ospravedlňujú roztrpčenosť mnohých nad tým, že Hlinku tak často surovo obviňujú z nevlášteneckosti; ale spomenuté veci veľmi oslabujú aj úradné stanovisko proti prof. Tukovi, ktoré je v podstate dosť odôvodnené.

Ten stav, pre ktorý utvorilo sa osobitné združenie slovenských učiteľov a začaly sa pretriasať rozličné sťažnosti, mal svoj základ vo veľkej miere v tej jemnej premene (už v predošlom článku spomenutej), ktorá išla paralelne s upevňovaním centralistického režimu v Prahe. Právomoc rozhodovania, ktorá bola prv hlavne v rukách ministra pre Slovensko a referenta školstva, prechádzala čím ďalej tým viac do rúk ďalekého ministerstva školstva, a keď prišlo na to, že Praha a Bratislava meraly sily, obyčajne Bratislava musela popustiť. Čo viac: mienka Bratislavy bola neraz cele ignorovaná a postavenie obyčajného učiteľa sa komplikovalo tým, že v skutočnosti boli dve rivalizujúce vyššie inštanície nad nim, že nevedel, na ktoré sa má obrátiť, a že pri tom, bez otázky, prišiel neraz i do pokušenia vyvolávať rozhodnutie jednej proti druhej.

Marné by bolo tvrdiť, že úradníci v Prahe, akokoľvek súci a horliví, majú to isté porozumenie pre slovenskú psychológiu a pre miestne pomery, ako ich kolegovia v Bratislave (možno menej súci). Centralistické náhľady zapríčinili rozličné malicherné hádky a sťažnosti, ktoré

by sa vlastne nikdy neboly musely vyskytnúť. Náhľady tohto smeru sú na vine, že na pr. mnohí Slováci museli merať dlhú cestu do Prahy, aby tam složili zkušky, na miesto toho, aby sa im to bolo umožnilo na Slovensku. Ten smer vymyslel dirigovať „vzorných“ českých študentov do Bratislavy, aby vraj ukázali príklad slovenským kolegom, bolo to, bez otázky, dobre mienené, ale dokazuje, že pôvodcovia tejto ideí vôbec nechápu ani študentskú mentalitu ani slovenskú, a celá vec mala práve opačný účinok, než aký bol v úmysle. Ten smer je zodpovedný i za neospravedlniteľný uzus, že na slovenské stredné školy posielali Čechov ešte i za sluhov a vrátnikov, kdežto, rozumie sa, všetky také miesta mali a mohli zaplniť miestnymi ľuďmi. Ten smer viedol ešte i k tomu, že školské knihy sa tlačily len v Prahe, pričom, možno, myslelo sa len na sporivosť, ale účinok bol, že sa urazily dobré slovenské knihtačiarске firmy a spoločnosti, ktoré ešte i pod ťažkým tlakom maďarského režimu reskirovaly vydávať slovenské pedagogické knihy a teraz cele oprávnene očakávaly, že budú podporované. Táto posledná vec, možno, zdá sa byť absurdnou maličkosťou, ale prestáva byť maličkosťou, keď sa staly i také veci, že zo slovenskej čítanky, sostavenej takou auktoritou, ako Matica Slovenská, vytretá bola chýrna báseň „Ja som Slováč“, alebo keď mnohé iné básne Vajanského byly v niektorých úradných vydaniach čiastočne bojkotované, alebo že z neskorších úradne vydaných čítaniek bola čudným spôsobom vynechaná Heydukova báseň na oslavu Slovenska. Toto sú také maličkosti, ktoré viac šíria mienku o čechizujúcej politike Prahy, než mnohé iné, v podstate o moe významnejšie veci.

Toto sú isté všetko byrokratické chyby, aké samo od seba idú s prílišnou centralizáciou a s neznalosťou miest-

nych pomerov. Ale čo povedať o tom rozhodnutí Prahy, že na nové nemecké gymnázia, ktoré, veľmi správne, boli na Spiši utvorené, poslala za profesorov nie tamejších spišských (alebo, povedzme, sedmohradských) Nemcov, ale poslala Nemcov z Čiech, ktorí takrečeno prví doniesli ta sebou pangermánske náhľady svojho užšieho domova?

Ostáva ešte jedna otázka, z ktorej pošlo moc trpkosti a je úzko spojená s prv spomenutou rozdielnosťou v náboženských náhľadoch (v. III. časť). Je to otázka: *cirkevné či štátne školstvo*, ktorá otázka sporom o katolícke gymnázia veľmi sa vyostrila.

Problém cirkevnej školy v Anglii rozvíril verejnú mienku pred 25 rokmi, a hoci je už teraz nie taký nebezpečný, ale je ešte ani zďaleka nie riešený. Je to taký problém v Československej republike, o ktorom Česi v celku nemajú vôbec žiadnej zkušnosti; je to dedictvo zvláštnych pomerov starého Uhorska, a ak by ho chcel niekto riešiť podľa školského systému historických zemí, nerieši ho, skôr len priostri.

Prevrat stvoril veľmi chúlостivú situáciu a úlohu pre referenta školstva, najmä ohľadom stredných škôl. Tieto školy na území Slovenska boli vo veľkej väčšine v rukách cirkvi. Evanjelická cirkev účinkom prevratu sa hneď reorganizovala v národnom slovenskom smere a tak sa poslovenčily aj jej školy. Ale katolícke školy sa dostaly do veľmi záhadného položenía, lebo celá katolícka hierarchia na Slovensku mala výbojný maďarský ráz, a biskupstvá všetky krem jedného boli uprázdnené (jeden biskup zomrel, dvaja odišli do Maďarska, dve diocesy boli novou hranicou rozdelené a časti na Slovensku ostaly bez biskupov). Tu musel akýmsi spôsobom štát vziať vec do ruky, lebo biskupská

právomoc bola alebo in suspenso, alebo nepriateľská, a sotva bolo možno nechať v rukách piaristov a premonstrátov stredné školy, ktoré pod ich správou boli od dávna opravdovými teplými hradami maďarizácie¹¹.

Ponevác sa tedy ukazovalo, že hodne dlho potrvá, kým sa otázka slovenských biskupstvá medzi Vatikánom a novou republikou sriadi, rozhodlo sa: prevziať všetky katolícke ústavy do štátnej správy okrem tých, ktoré sú v maďarských krajoch (Komárno a Nové Zámky), ale evanjelické školy nechať tak, ako byly. Príčiny tohoto rozhodnutia byly rozličné. Niektorí z rozhodovateľov to mysleli ako prvý krok v boji o sekularizáciu, iní zasa robili to z cele oprávnenej nedôvery naproti maďarónskemu smeru veľkej časti katolíckeho kňazstva. Ale v dobe takého vrenia a nepokoja a pri tom stupni konzervatívnosti, na akom bola societa na Slovensku, táto premena sa ukazovala omnoho revolucionárnejšou a podozrivejšou, než ako by si to mimostojaci človek mohol predstaviť.

Keď konečne roku 1921 inštalovani boli traja slovenskí biskupi, táto otázka bola z najprvších, ktoré zaujaly ich pozornosť a oni si úplne osvojili požiadavky, aby aspoň tri katolícke gymnázia byly znovu sriadené. Hodno je analysovať i tie veľmi rozličné pohnútky, ktoré v tejto veci viedly biskupov i ostatné kňazstvo. Ich vplyv na masy ľudu bol za maďarskej vlády temer úplne bez odporu, a toto ich postavenie rešpektoval i štát preto, lebo oni fakticky podporovali maďarizáciu. Ale dnes cítia, že sú už nie takými jedinými vodcami ľudu a obávajú sa nových metod a ideí, s ktorými sa

¹¹ V jednom čase sa navrhovalo, aby sa sriadily osobitné československé provincie týchto dvoch rádov, cele neodvisle od hlavných stánov v Budapešti; ale ony samy skoro odmietly túto myšlienku.

stretávajú na všetkých stranách. Cele právom odsudzujú výbojný ateizmus, ktorý po revolúcii zdvihol hlavu v Prahe a bol donesený na Slovensko demoralizovaným vojskom s frontu domov sa valiacim, zpolovice zbolševizovanými zajatci z Ruska sa navracajúcimi i niektorými surovými legionármi a inými českými extrémistami. Ale je cele nerozumné každú novotu, politickú či sociálnu, bilagovať menom husitizmu a chcieť robiť zo slávnej tradície strannícke strašidlo. Ba dobre by urobilo katolícke kňazstvo, keby rávalo s novými faktami situácie. Protiklerikalizmus je naskrze nie mŕtvy a aj sotva zanikne dotedy, kým si kňazstvo neosvojí osvietenjšie metódy v boji proti nemu. Ale i na strane cirkvi možno teraz badať opravdu náboženský pohyb, ktorý je nie obmedzený na jednu konfesiu, ale otriasa suchej kosti katolicizmu i protestantizmu tak, ako aj šíky novej „Československej“ cirkvi. Tak by sa zdalo, že pohyb za radikálnu formu sekularizácie tiež už utratil hodne zo svojej sily a sotva možno pochybovať o tom, že republika sa o krátky čas úplne dorozumie s Vatikánom. A ak následkom toho kongruový systém, ktorý ostal ako dedičstvo starého Uhorska z Wekerleho éry, bude sriadený moderným a veľkodušným spôsobom, kňazstvo bude mať zaistenú budúcnosť a zasa sa utíši, tak ako to urobilo staršie pokolenie po všetkej prudkej agitácii proti cirkevno-politickým zákonom v bývalom Uhorsku. Možno aj to dúfať, že medzitým budú zo seminárov Slovenska rok po roku vychádzať kňazia nového typu, ktorí budú mať širší rozhľad a čistejšiu slovenskú vzdelanosť a budú sa čestne usilovať, aby sa úplne oslobodili od maďarónskych citov.

Bolo logické a preto nevyhnutné, že povstal zápas o vládu nad týmito školami, a kto ako mimostranný človek pozoruje vývin vecí, musí asi ľutovať, že vláda

nechce oddať nazad cirkevnej správe ani jedinej zo stredných škôl, ktoré bol štát roku 1919 prevzal. Vina za to sa obyčajne pripisuje Čechom a ich husitskému smeru; ani nemožno pochybovať o tom, že Praha dáva prednosť zásade štátneho školstva. Ale rozhodujúcim faktorom v tejto veci bolo tých 31 slovenských poslancov, ktorí hrozili vláde opozíciou, ak popustí, a tento ich smer zodpovedal i náhľadom dr. Šrobára a A. Štefánka. Ale naproti tomu je známo i to, že dr. Rašín a viacerí iní vplyvní členovia vlády boli za istú ústupčivosť v tejto veci.

Požiadavka tých gymnázií bola odmietnutá pre dve príčiny. Prvá bola tá mienka, že kto muziku platí, ten jej rozkazuje, že v moderných pomeroch najmä po vojne cirkev nemá prostriedkov, aby primerane udržiavala svoje školy a ešte menej aby ich i zdokonaľovala a že len štát ich môže priviesť na žiadúcnu úroveň. Tento dôvod bol potvrdzovaný i tým, že cirkevní učitelia mali neprimerané platy a menšie penzie, ako aj tým, že cirkve zamietaly akýkoľvek vážny dozor a novšie pedagogické metódy. Došlo až na to, že pomer, v akom štát a cirkev prispievaly k udržiavaniu cirkevných škôl, bol 90 ku 3. Druhá príčina nepripustenia katolíckych gymnázií bola i tá mienka, že medzi katolíckym kňazstvom boli ešte vždy také silné maďarónske vplyvy, že bolo by bývalo skutočne nebezpečné pre štát, ponechať školy v správe toho kňazstva.

Ale oba tie dôvody sú oprávnené len po istý stupeň. Vec je taká, že ten, kto v tomto prípade muziku platí, je nie „štát“, ani jeho spravujúca byrokracia, ale celé teleso daň platiacich občanov, a že na Slovensku, — odlišne od historických zemí, — veľká väčšina týchto občanov je navyknutá viac na systém cirkevného školstva a ozaj mu dáva prednosť. Ale zasa štát má nielen

právo, ale i povinnosť, aby od všetkých škôl bez výnimky požadoval takú úroveň, akú pokladá za bezpodmienečne potrebnú pre primeranú výchovu svojich občanov, a na základe tejto požiadavky veľká časť cirkevných škôl musela byť poštátneňá. Ale v jednom smere by sa bol dal dosiahnuť istý kompromis. V starom Uhorsku bola zvláštna kategória stredných škôl, takzvané : kráľovské katolícke gymnázia, ktoré boli udržiavané hlavne štátom, ale v ktorých profesormi mohli byť len katolíci, a biskupi nemali nijakého priameho dozoru nad nimi, iba ohľadom vyučovania náboženstva. Na slovenskom území bolo osem takých škôl a s trochu dobrou vôľou na oboch stranách mohlo byť dosť ľahké sriadit' vec tak, žeby tie školy boli ostaly v starom spôsobe, ba že by sa bol biskupský dozor nad nimi aj vo väčšej miere pripustil, pravda, vždy s tou podstatnou výmenkou, že dozorná a disciplinárna právomoc štátu by vždy bola ostala v úplnej platnosti.

Ale vláda neurobila nijakej takej koncesie a vec katolíckych gymnázií vyrástla — neústupnosťou protivníkov — na prvotriednu politickú otázku Slovenska a stala sa jednou z hlavných príčin extrémneho stanoviska ľudovej strany. Prv alebo neskoršie budú sa musieť dať katolícke gymnázia obyvateľstvu, ktoré je v takej veľkej väčšine katolíckeho smýšľania. Ale by bolo iste bývalo o moc lepšie dať ich hneď na začiatku dobrovoľne.

Véto proti katolíckym gymnáziám možno kritizovať aj z iného ohľadu. Viacerí významní slovenskí evanjelici — kňazi i laici — tak sa vyslovili predo mnou, že to véto vyvolávalo rozbroj medzi katolíckmi a evanjelikmi, lebo ponechajúc evanjelikom správu ich škôl, vláda ich zdanlivo favorizovala. Pravda, toto nebezpečenstvo teraz už prestáva a to následkom novšej školskej politiky, že sa soštatňujú i evanjelické školy.

Ale tu nastane *circulus viciosus* : Keď katolíci utratili svoje školy, prečo by mali byť evanjelikom ponechané ich školy ? A naopak : keď ich i evanjelici utratia, prečo ich vrátiť katolíkom ? O moc múdrejšie riešenie by bolo ponechať istý počet cirkevných škôl i katolíkom i evanjelikom pre tých ľudí, ktorým sa tento t'yp škôl lepšie páči. —

Iné podobné obviňovanie zakladajú stranníci na tom fakte, že zo školských inšpektorov len 5 % je katolíkov, hoci 80 % obyvateľstva patrí k tomuto vierovyznaniu.

Na zakľúčenie treba ešte na krátko spomenúť novú *slovenskú univerzitu v Bratislave*, ktorá sa z rozličného stanoviska tak prísne kritizuje. Že je ona ešte vždy nie primeraným výrazom slovenského národného života, to možno hneď konštatovať, ale že to zprvu ani nemohlo byť inakšie, to tiež musí uznať každý slušný kritik. Bratislavská univerzita prechádza cestou tých istých zkúseností, ktorou išly univerzity zagrebská a sofijská vo svojich prvých časoch, keď musely si volať na pomoc učených ľudí z iných slovanských krajín. Ale Slováci sú omnoho viac odkázaní na inostrannú pomoc, než boli Horvati a Bulhari pred 50 rokmi, a to pre tú prostú príčinu, že maďarský systém cele znemožnil vychovať slovenskú akademickú triedu. Všetko, čo bolo už prv povedané o nedostatku stredoškolských profesorov, je iste ešte desaťkrát pravdivejšie ohľadom učiteľov vysokoškolských. Len niekoľko, veľmi málo je takých ľudí, ako Vlček a Škultéty, ktorí sú uznani i ako odborní vzdelanci i ako slovenskí národovci, čo oboje je potrebné, ale každý človek vie, ako málo a poriedku je primerane vzdelaných učencov slovenských a že hodne rokov musí prejsť, kým sa takí učenici vychovajú.

Pre malichernosť, z akej pochádza mnoho kritizovania slovenských pomerov, je charakteristická hlavná námietka, ktorú žilinské memorandum stavia proti bratislavskej univerzite, a to, že vo svojom úradnom názve má meno Komenského. Uvážiac to, že Komenský bol z najväčších pedagógov všetkých časov, že sám bol moravský Slovák, že dôležitá časť jeho práce spojená je s jeho pobytom v Blatnovu Potoku, zdá sa byť, mierne rečeno, veľmi čudným, aby niekto pokladal jeho meno za urážku Slovenska. Takí kritici ignorujú jeho slávu ako vychovateľa mládeže, podľa ich pochopenia má váhu len to, že bol protestantom a že túto vec možno veľmi pohodlne predstaviť ako nový dôkaz českej a husitickej dotieravosti. Ale ak aj sotva sa dalo voliť iné meno tak veľkého významu, možno právom uznať i to, že bolo by snáď bývalo taktickejšim voliť meno Šafárika alebo Kollára, ktorí síce boli tiež evanjelici, ale ich mená sú tiež tak slavné, že proti nim ani jeden dobrý Slovák by ničoho nemohol namietat. Jediná iná dobrá možnosť by bola bývala azda voliť Sv. Metoda, veľkého apoštola Slovanov, ktorého meno je na všetky časy spojené s prvými záblesky slovenských dejín. Ale na nešťastie meno tohoto svätca sa práve tak zneužíva na strannické ciele, ako meno Husovo a bolo by preto vyvolalo podobné protirečenie zas s inej strany.

Klerikáli by dobre urobili, keby si kritiku ponechali pre podstatnejšie veci, než je samo meno. Z počiatku aj mali sťažnosť, a to veľmi závažnú, pre to, že katolícka teologická fakulta vystala pri založení univerzity. Už je tomu viac ako tri roky, čo bol vynesенý v Národnom Shromáždení zákon, ktorý ju ustanovil, neskoršie ju postaviac na základ úplnej rovnoprávnosti, a predsa ostala ona až do teraz len na papieri. Ale príčina toho je nie zvyčajný strašiak „česká bezbožnosť“, ale stála

opozícia uhorského primáta, kardinála Csernocha, ku ktorého diocesy Bratislava patrila, a, treba doložiť, príčinou toho bol aj tichý súhlas istých slovenských klerikálov, ktorých stanovisko je: radšej nemať žiadnej fakulty, než takej, na ktorej by boli i Češi. Prvý krok k náprave stal sa tým, že Vatikán ustanovil „apoštolského administrátora“ pre československú časť ostrihomskej diocesy, a možno vážne dúfať, že slovenskému biskupskému sboru sa konečne podarí presvedčiť Rím o tom, ako veľmi škodí národným a náboženským záujmom, že teologická fakulta bratislavskej univerzity nemôže započat svoju prácu. Lebo tá fakulta má cele obzvláštnu úlohu, ktorej význam sotva možno dostatočne oceniť a ktorá tvorí takrečeno prvú podmienku akejkolvek nápravy stavu na Slovensku, a to je: vychovať vlastenecké slovenské kňazstvo, ktoré by sa verne pridržovalo nauky svojej viery, ale popri tom bolo by i v stálom duchovnom styku s novými prúdmi politického a sociálneho života republiky i celej Európy.

Ale, pravda, najvýznamnejšie a najpotrebnejšie je: zdôrazňovať zvláštny *slovenský* ráz university a odstrániť istú nedôveru, ktorá povstala tým, že jednotliví profesori prílišne prizvukujú „československú“ ideu, ako aj pochybeným pokusom umele pritiahnuť českých študentov do Bratislavy. Pri dnešnom stave vecí je veľmi významné, aby čím viac mladých Slovákov bolo vychovávané v širšom ovzduší Prahy, ale ešte významnejšie je, aby bolo vytvorené centrum slovenského akademického vzdelávania. A tak sa zdá, že, — i pri všetkých svojich až príliš zjavných nevýhodách, — predsa jedine Bratislava je vážne povolaná stať sa takým centrom. Veľká časť slovenských študentov si nabrala do hlavy, že vláda neschvaľuje, ba že definitívne odmieta plán: urobiť Bratislavu slovenským kultúrnym

centrom¹². Vláda môže rozptýliť ich nedôveru len *skutkami* dokazujúcimi jej skutočnú dobrú vôľu.

Naznačil som mnoho bied dnešného systému, ale je jasné, že tie nedostatky by automaticky prestaly pri nejakej miernej slovenskej samospráve; tú samosprávu si tak možno predstaviť, že by mala aj zvláštny školský odbor složený čiastočne zo stálych úradníkov a čiastočne z volených údov.

Ale i keď všetky tieto výčitky uvážime ako sa patrí, predsa je jasné, že, hoci treba ešte mnoho dosiahnuť, ale čo sa pre kultúrny vývin už dosiahlo, je najvyš obdivuhodné. Pravda, nevyhnutne musí prejsť istý čas, kým sa ukáže výsledok zmeny. Ale už povstáva nové pokolenie Slovákov, ktoré rýchlo prevýši staré a ktorému stranické zvaďy dnešného času budú sa zdať nekonečne malichernými a odpornými. A keď toto pokolenie sa začne uplatňovať, vtedy sa verejná mienka iste naučí lepšie si vážiť pioniersku prácu zakladateľov slovenského školstva a ich lojálnych českých kolegov.

¹² Podľa mojej mienky tí študenti sú na omyle. Ale nie to je tu v otázke, čo ja myslím o ich náhlade, ale či oni skutočne tak myslia, a o tom sotva možno pochybovať.

V.

NÁRODOHOSPODÁRSKE ŤAŽKOSTI.

Ťažkosti dnešnej situácie na Slovensku sa delia na tri skupiny: administratívne, nábožensko-cirkevné a národohospodárske. Ani na okamih nechcem podceňovať význam ťažkostí spomenutých dvoch prvých kategórií, ale predsa možno s istotou tvrdiť, že bez hospodárskych ťažkostí by ani tie prvé neboly tak významné a príkré. Národné a politické sťažnosti temer vždy bez výnimky majú hmotný základ a ich pravá hybná sila pochádza často práve z ekonomických neriadov. Čo sa týče dnešného Slovenska, bolo by cele marnou vecou tajiť, že naozaj existujú mnohé vážne ponosy a že terajší centralistický režim, ako sa z Prahy diktuje, v mnohých veciach protiví sa hospodárskym záujmom Slovenska.

Ten fakt dal pôvod mnohým svevolným a bezohľadným rečiam a ľudia sa obyčajne temer ani nepokúsia robiť rozdiel medzi všeobecnými a obzvláštnymi príčinami, alebo porovnávať, aký je stav v Československu a v susedných krajinách. A jedine takým porovnaním možno ohraničiť slovenský problém na pravú mieru. Predovšetkým treba zdôrazniť, že i tí ľudia, ktorí za všetko, čo je v dnešnej situácii nie dobré, chcú obviňovať Čechov a československú jednotu, nech by Slovensko bolo ostalo spolu s Uhorskom, museli by snášať politickú, hospodársku a finančnú korupciu, neodlučiteľne spojenú s režimom, akým vládne admirál Horthy. Slovensko má mnohé základné príčiny k ponosám, ale jeho terajší správcovia sa nemajú čo obávať ani najprísnej-

šieho porovnania svojich metód s metódami ostatných nástupníckych štátov. V dnešnom svete, v ktorom následkom vojny a revolúcie úroveň všetkého hlboko klesla a kde slovo „normálny“ má len relatívnu hodnotu, Československo sa prepracovalo až na podiv blízko k tej normalite. Jeho byrokracia zdedila slabosti, ale i dobré vlastnosti svojich rakúskych predchodcov a udržala poriadok, výkonnosť a presnosť. Kým Uhorsko malo svoj „rudý“ i „biely“ terror a má jedinečnú slávu, že zúžilo vo veľmi veľkej miere volebné právo, že udušilo každú reformu, — kým v Rumunsku panuje ešte vždy divá korupcia, nastalo mnohonásobné narušovanie dopravy a návrat ku najprimitívnejšej forme merkantilizmu, cynicky sa znevažujú všetky ústavné formy a záruky, — kým v Juhoslávii anarchia v administrácii je čím ďalej väčšia, nová ústava ostáva na papieri, v južných častiach krajiny analfabetstvo a zbojníctvo ostáva ako bolo a vláda je úplne lahostajná voči protestom proti korupcii, — kým v Maďarsku, Rumunsku a Poľsku finančnú situáciu možno len najdrastickejšími prostriedkami chrániť pred katastrofou: za ten čas v Československu demokratické zariadenia sa postupne rozširujú, železnica a iné premávkové prostriedky fungujú ako hocí vo Francii alebo v Anglii, korupcia je úzdená čulou verejnou mienkou, školstvo, už vysoko vyvinuté, sa ďalej zdokonaľuje, štátny rozpočet je s roka na rok v lepšej rovnováhe, a všeobecná dôvera, ktorú pražskí štátnici pre svoju zdravú politiku, dnu i na vonok mierumilovnú, požívajú, odzrkadluje sa najlepšie v tom, aký veľký je kontrast medzi hodnotou čs. koruny na trhoch Európy a Ameriky a hodnotou valuty väčšiny stredoeurópejských štátov.

Ale keď v Československu politické, hospodárske a sociálne pomery sú i omnoho priaznivejšie, než u susedov,

predsa musí snášať farchu jednej veľmi zjavnej nevýhody, a to je, že na území republiky ostala cele nepomerne veľká časť priemyslu starého Rakúska, hocí voľné colné územie pre tento priemysel má len 13 miliónov obyvateľov proti predošlým 51 miliónom. Výsledok je, že Československo sa ocitlo v celkom takej prekérnej situácii, ako Veľká Britannia, že utratilo starých kupcov a musí sa ohliadať za novými trhmi, pri čom prajný stav jeho financií a vysoká hodnota jeho koruny je v istom ohľade len farchou.

Popri týchto všeobecných príčinách je tu celý rad faktorov, ktoré robia hospodársku situáciu, najmä na Slovensku, veľmi ťažkou. Na západe sa až príčasto zabúda, že nové slovensko - maďarské hranice sú nie celkom novou vecou v dejinách, lebo zodpovedajú vcelku asi čiare, ktorá za viaceré pokolenia delila turecké Uhorsko od Habsburgských častí. Ale toto, rozumie sa, vonkoncom neumenšuje významu faktu, že také veľké premenenie hraníc, ktoré sa stalo Trianonskou smluvou, spôsobilo veľkú hospodársku dislokáciu. Že to nevyhnutne musí nastať, to predvídali pôvodcovia tej zmluvy, ale, pravda, ani tí, ani žiadni iní zodpovední činitelia v Európe nemohli predvídať, že i päť rokov po novom sriadení Európy budú pomery všade ešte tak neustálené, ako sú ešte i dnes.

I keď vôbec nehľadíme na dislokáciu, spôsobenú novými hranicami, a na nepriaznivú konfiguráciu novej republiky, udržaly sa až doteraz mnohé obmedzenia pri obchode a styku s Maďarskom, a to z politických príčin, čo má pôvod v Horthyho režime a jeho základných ideách revanšu, iredentistickej propagandy, teroristických organizácií a utláčania politickej slobody. Celá hospodárska orientácia Slovenska sa razom premenila a účinky sa javia podobne tomu, ako keď sa ra-

meno násilne vytrúšti z kĺbov. V Uhorsku do 1918 všetko gravitovalo do Budapešti, kde i pri starých tradíciách stoličnej samosprávy vládla hypercentralizácia, a to omnoho väčšia než aká je tá, pre ktorú dnes Prahu obviňujú. Najmä celá železničná sústava krajiny bola úplne skoncentrovaná do Budapešti ako spice kolesa k ose. Cele tak, ako železničné spojenia medzi Horvatskom a Rakúskom, Horvatskom a Dalmáciou, Slavóniou a Banátom, západným Sedmohradskom a Rumunskom boli schválne zanedbávané, tak bolo zanedbané i spojenie Slovenska s Moravou, a všetka premávka bola sústredňovaná do Budapešti. Tak sa stalo, že po prevrate Slovensko a historické zeme republiky boli ako dva slabo spojené zlomky, a i po zdokonálení veľmi významnej trate, spájajúcej Bratislavu a Brno, Slovensko ešte vždy ostáva bez primeraného transverzálneho premávkového spojenia. Tak i priemysel Slovenska automaticky sa našiel v novej republike v nevýhode v porovnaní s priemyslom historických zemí. Ostal vo vzdialenosti omnoho väčšej od Západu a od trhov, na ktoré sa momentálne najskôr dalo rátať. Slovenský priemysel musel cele odhodiť staré zvyky a predsudky, ak sa mal udržať v existenčnom boji, a toto, pravda, vyžadovalo cele mimoriadnu ostrozrakosť a energiu. Pri mnohých odvetviach priemyslu sa nevýhoda stupňovala i ztratami, utrpenými bolševickou inváziou roku 1919.

Ale tieto nedostatky sú len malou časťou bied. Veľmi skoro dotkli sa životných záujmov slovenského priemyslu i veľké rozdiely hospodárskych pomerov na Slovensku a pomerov v Čechách, na Morave a v Sliezske, o ktorých pomeroch sa síce i predtým ako-tak vedelo, ale ony sa Slovenska prv nikdy tak blízko netýkali, kým všetky tieto zeme tvorily len jednu časť omnoho

väčšieho jednotného národohospodárskeho územia bývalej monarchie.

1. — Predovšetkým: mzdy boli v historických zemiach už i pred vojnou omnoho nižšie; hovorí sa, že na Morave boli v niektorých odvetviach až o 30% nižšie.

2. — Na druhej strane ceny životných potrieb boli i vtedy vyššie na slovenských krajoch už hneď za moravskými hranicami, čo iste každý cestovateľ musel v tie časy zbadat. Ťažko by bolo určiť, nakoľko tomu bola na vine vládnúca pozícia veľkých feudálnych agrárnických záujmov v uhorskej politike a na druhej strane solidnejšie občianske zvyky a náhľady priemernejších českých miest v porovnaní s podobnými mestami na Slovensku. Isté je, že na pomery na Slovensku proti historickým zemiach nepriaznive účinkuje fakt, že družstevnícky systém je na Slovensku nekonečne menej vyvinutý a tak malý človek ťažšie dostane úver, ako i tým, že hospodárstvo má tu omnoho menej solidné základy.

3. — Ďalej: za starého režimu bol medzi Rakúskom a Uhorskom veľmi značný rozdiel v daňovom systéme, ktorý rozdiel, veľmi nerozumne a nespravodlivo, je ponechaný až doteraz. Tak najmä dôchodková daň ostala v Rakúsku pri 6%, kdežto v Uhorsku ju dr. Wekerle zdvihol na 10%; — mnohí vážni ľudia mi hovorili, že základ tohto rozdielu väzi v značnej rozdielnosti tých dvoch krajín vzhľadom na to, čo možno menovať morálitou daňovania. Liehová daň príde dnes na 23 K na Slovensku, kdežto v Čechách len na 10 K. Nemožno sa diviť, že slovenská mienka veľmi odsudzuje tú nerovnosť, nehovoriac ani o nepeknej konkurencii, ktorá sa tak umožnila na škodu Slovenska. Ani tomu sa nemožno diviť, že na Slovensku ľudia nechápu, prečo taká sprá-

vedlivá vec, ako urovanie daňovania, nemohla sa aspoň dočasne urobiť ministerským nariadením vtedy, keď mnohé iné veci nevyhnutne týmto spôsobom musely sa zariadiť. Že sa tak nestalo, to potvrdilo u nedôverčivých ľudí mienku, že „Praha“, — beztak veľmi príhodný terč všetkých obžalôb, — schválne napomáha nerovnosť medzi „kolóniou“ a „materskou krajinou“. Takéto reči som minulého leta počúval na všetkých stranách, — ja sám síce viem, že sú kriklave prehnaté, ale naskrze sa tomu nedivím, že tie výrazy sú také časté, keďže sa nič nedeje na odstránenie nesprávností, tak surovo do očí bijúcich.

Treba doložiť i to, že tie trenice zveličuje i sama dôkladnosť práce nového úradníctva pri dôchodkovej kontrole. Dane sa teraz vyberajú s presnosťou a prisnosťou, v starom režime neznámou, a pomaly prichádzajú najavo nesprávnosti a favorizmus starého režimu. Vychádza najavo, že záznamy v pozemkovej knihe sú v mnohých prípadoch falošné, mnohé hospodárske rodiny si boli vymohly, že ich zeme byly zadelené do horšej kategórie preto, aby platily od nich nižšiu daň. Pravda, úradníci dôchodkovej kontroly hovoria, že ich úlohou je len sossbierať dane podľa platných zákonov, ale za absurdity zákona oni že nemôžu. Predsa je to taký stav, že by ho vláda nemala nechať ďalej beztrestne trvať.

4. — Iný faktor existenčného významu je, že historické zeme republiky majú omnoho prajnejšiu zemepisnú polohu vzhľadom na uhlie a iné nerasty. Nevýhoda Slovenska v tom smere sa ešte zväčšuje ťažkou daňou od uhlia a obmedzovaním pri rozdeľovaní sliezskeho uhlia, čomu, možno, nedalo sa vyhnúť, ale čo najťažšie trafilo Slovensko. Ešte horšie je to, že tovarové tarify na slovenských železničiach sú omnoho vyššie, než v historických

kých zemiach, čiastočne preto, že sú tu rozličné private dráhy s vlastnými tarifami, a čiastočne pre nedobrá metodu pri kalkulovaní celkových tarifov za dopravu tovaru, ktorý prechádza čiarami i štátnych i private dráh. Toto tiež spôsobuje zvláštnu nevýhodu slovenskému priemyslu v porovnaní s českým, a to z technických príčin, o ktorých mi tu netreba hovoriť, ale ktoré sú dobre známe ľuďom, miestne pomery znajúcim. Podľa výpočtov Svazu slovenských priemyselníkov ceny transportu na Slovensku byly v jaseň 1922 o 50 % vyššie, než v západnej polovici Republiky. Aby som spomenul len jeden príklad: cena dovozu z Prahy do Košíc bola ešte pred krátkym časom nižšia, než cena dopravy zo Žiliny do Košíc. Nebola daná žiadna sľava ani pre uhlie z Handlovej, čo malo najvyšš škodlivé následky pre priemysel východného Slovenska a Podkarpatskej Rusy. Je pravda, že železničné tarify na drevo, celulózu a papier sú od 22. mája 1923 temer o 50 % snižené, čím niektoré významné odvetvia povážskeho priemyslu veľmi mnoho získaly. Ale treba ešte urobiť mnoho na upravenie celého tarifového systému, a i kým private železnice na Slovensku nebudú celkom soštátnené, ktorý proces ináče stále postupuje, bolo by treba uviesť nejaký system osobitných tarifových výhod; tak sa zdá, to by bol nejlepší spôsob obľahčiť ťažkosti, ktoré povstaly slovenskému priemyslu utvorením nových hraníc a premenením odpredajných trhov.

5. — Kým sa to nestane, slovenský priemysel bude i naďalej v stave akútnej nespokojnosti. Lebo následok nerovnosti tarifov je, že sa i naďalej napomáha konkurencia českých a nemeckých podnikov na Slovensku a tak sa robí Slovensko odbytým trhom pre české zvyšné produkty; a pritom je cele nemožné, aby sa i naopak

dialo. Z toho pošlo, že na pr. moravské firmy môžu importovať piesok do Žiliny a drevo do Oravy; a to je tak absurdné, ako keby niekto, podľa porekadla, „drevo nosil do hory“. Lacnejší tovar a lacnejšia práca ohrozuje slovenský priemysel, a to sa deje pred očami slovenských nezamestnaných. To spôsobuje veľkú rozhorčenosť a vedie k požiadavke, — samo v sebe tiež nesprávnej a neuskutočiteľnej, — aby českým firmám nebolo dovolené obchodovať na Slovensku.

Je isté, že českú konkurenciu bude za dlhý čas cítiť na Slovensku. Lebo i keď sa zrušia všetky nesprávne výhody, priemysel historických zemí je nekonečne mocnejší a lepšie organizovaný. Hodno poznamenať, že slovenskí stranníci dôsledne označujú tento priemysel ako *český*, preto, aby diskreditovali „Prahú“, kdežto ten priemysel je vo veľkej miere *nemecký*! Ten priemysel sa naučil pevne držať svoju pozíciu i na svetových trhoch a tak mu je ľahko uplatňovať sa v prostredí hospodársky tak zaostalom, ako je Slovensko. A to možno povedať nielen o kapitále, ale i o práci. Priemyselní robotníci v Čechách, ktorí žili v slobodnejšom ovzduší rakúskom, sú lepšie organizovaní a disciplinovaní, než robotníci na Slovensku, ktorí boli podriadení reakcionárnemu sociálnemu zákonodarstvu Uhorska, a sú i výkonnejší a pracujú tvrdšie; hovorím to podľa mienky ľudí, ktorí sú kompetentní ich porovnávať. K tomu i zlé polozenie pracovných tried v starom Uhorsku: preplnenosť bytov a iné bytové biedy, prídlhá pracovná doba, nedostatok dozoru nad továrňami, nedostatočné poisťovanie, utláčanie robotníckych organizácií: to všetko zanechalo také dedičstvo povojnovému Slovensku, ktoré sa nedá za deň napraviť. Slovenskí robotníci *ani pri najlepšej vôli na svete* nemôže teraz ešte závodit s českým.

6. — Azda najvýznamnejšou nevýhodou pre slovenský priemysel je to, že celkom prestal zvláštny systém štátneho podporovania, ktorému ten priemysel vlastne môže ďakovať svoj rozvoj. Od počiatku terajšieho stoletia uhorskej vlády si umienili stvoriť priemysel na Slovensku; pohnútky pri tom boli: využiť vodné sily a lesy jeho vrchovitých krajov a spolu urýchliť maďarizáciu Slovákov, na čom sa i administratívnymi metodami a školstvom už i prv čím ďalej s väčším úspechom pracovalo. Mnohé továrne, postavené na Slovensku, ďakujú svoju existenciu štátnym podporám, dávaným za mnoho rokov, a tie podniky, rozumie sa, odsluhovaly sa tak, že storakým spôsobom napomáhaly maďarské národné záujmy. Aby som spomenul len jeden príklad toho mimoriadneho favorizovania, textilná továrň v Ružomberku cele pred vypuknutím vojny vykázala 25% dividendu a pri tom i naďalej dostávala štátnu subvenciu!

S prevratom celý ten systém umelého favorizovania odrazu prestal. Prestaly sa odpúšťať dane jednotlivým továrnikom, nedávaly sa viac premie, nebolo možno naďalej zaisťovať rozličné iné miestne výhody. Od slovenského priemyslu sa očakávalo, že si stane na vlastné nohy. Ale stalo sa to, že ten priemysel, zavedený iluzórnym prospechom povojnovým a veľkou poptávkou po istých druhoch výrobkov, zväčša cele zameškal zaistiť sa na roky biedné, ktoré musely prísť a v skutočnosti staly sa omnoho biednejšími, než ako to i najobozretnejší ľudia predvídali. A tak neprajné okolnosti, už prv spomenuté, spojené účinkovali na priemysel ako úder ešte väčší.

7. — Čo ako nezdravý bol vari tento maďarský systém umelého subvencionovania, jednako bolo by bývalo i pre novú republiku múdre podržať ho aspoň čiastočne a dočasne a tak preplávať cez najťažšie prie-

chodné časy. Ale nielen že sa takto nestalo, lež centrálné úrady išli do krajnosti práve v opačnom smere. Maďarskí priemyselníci môžu sa právom ponosovať, že, kým uhorské právo je vcelku ešte v platnosti na Slovensku, nie je viac platný zákon č. III. z roku 1907, na ktorom sa pôvodne všetky ich kalkulácie zakladaly, — je to zákon, ktorý upravuje nielen tarifové výhody a sľavy pri daniach, ale, — čo je zo všetkého najvýznamnejšie, — reguluje i zásady, podľa ktorých sa štátne dodávky majú rozdeľovať konkurujúcim firmám. A na druhej strane poukazuje sa na to, hoci je málo štátov, v ktorých by taká veľká časť národného dôchodku šla cez štátnu pokladnicu, inými slovami: v ktorých by štátny socializmus bol v takej veľkej miere vykonávaný, predsa je v skutočnosti pre Slovensko nie zaistená primeraná účasť pri štátnych výdavkoch a dodávkových smluvách. Súdiate podľa opätovných predloh Svazu slovenských priemyselníkov (ktorého predseda a hlavný tajomník, páni Bondy a Maderič, treba poznamenať, sú obaja Česi) a súdiate podľa krajnej nespokojnosti, ktorej dávajú výraz vo svojich úradných zprávach, je jasné, že patričný pomer medzi Slovenskom a historickými zemiami pri tých dodávkach nebol zachovaný.

Často som počul požiadavku, že štátne dodávky by sa mali zadávať slovenským firmám presne podľa pomeru počtu obyvateľstva, ja však tu musím doložiť, že táto požiadavka je vôbec nie správna. Vyhovieť tej požiadavke viedlo by v prítomnom čase temer iste k nesprávnostiam a nadovšetko k horšej práci a naložilo by daňujúcemu občianstvu cele mimoriadne farchy. Ale predsa ani tú požiadavku nemožno cele odmietnuť, kýmkoľvek také mnohé faktory účinkujú na to, aby sa dávala prednosť českým a nemeckým firmám radšej než slovenským. Treba uznať i to, že za posledných osem-

násť mesiacov boli vydané dve ministeriálne nariadenia na napravenie toho stavu: prvé zakazuje odinakial priviesť robotníkov do okresu, v ktorom sú nezamestnaní robotníci z patričného odboru, a druhé prikazuje, že pri štátnych dodávkach musia byť prijaté nabídky slovenských firiem, i keď sú o 5% drahšie, než iné, rozumie sa, ak i ináč vyhovujú podmienkam (č. 14.786. z 13. dec. 1922). Tieto nariadenia sú nepriamym uznaním zla, o ktorom hovorím, a sú i dôkazom, že centrálné úrady sa predsa začínajú hýbať. Ale znamenajú najviac len povrechnú nápravu, sú to akési ťazkopádne a ľubovoľné nariadenia. Súrne sú potrebné reformy, na pr. jednotný system daňovania, jednotné tarify a zlepšenie premávky. Len tak bude možno umlčať také tvrdenia, a to verejné tvrdenia i od vysoko postavených Slovákov, o ktorých vlastenectve nemožno pochybovať, že „Prah“ si neželá dvíhať konkurenčnú schopnosť Slovenska, ba že ju schválne ubíja a že v tejto veci, celkom tak, ako pri železničných problémoch (na ktoré som poukázal v II. odseku o administrácii), záujmy strannickej politiky robia najviac zla.

Ostávajú ešte rozličné menšie sťažnosti, ktoré sú významné pre Slovákov a ktoré, hoci často pochádzajú len zo zovnútorých pomerov a z netaktičnosti úradníkov, predsa hodno ich spomenúť, ak nie pre iné, aspoň pre to, že svedčia, čo zlého môže narobiť netaktičnosť alebo nedostatok dôvtipnosti. Na pr. absolútna bezradnosť vo veci učiteľských penzií pochádza z toho, že penzijný fond bývalého Uhorska ostal v Budapešti a že otázka jeho rozdelenia je čiastkou celého sporu medzi Prahou a Budapešťou o záväzkoch a reparáciach, označených v mierovej smluve. Medzitým však holou skutočnosťou je to, že veľký počet Slovákov, ktorí majú nárok na penziu podľa predvojnovy miery, ale ktorých hodnostné

utriedenie nebolo ešte cele regulované, dostávajú takú penziu, ktorá je vymeraná celkom bez ohľadu na veľký pád valuty, takže im to vôbec nestačí ani na najpotrebnejšie existenčné veci. Pre toto ťažko trpia najmä pensionovaní cirkevní učitelia, ich vdovy a deti, a tu treba poznamenať ešte i to, že čím sú starší (— a tak čím viac sú známi ako národovci, ba i „panslávi“, sú z časov, keď maďarizácia ešte nebola dostupná na vrchol intenzity —), tým menšie majú penzie, tým sú ťažšie postihnutí a tým väčšia je ich bieda. V júni minulého roku som mal príležitosť poznať dve ovdovelé panie, ktoré majú nárok len na 76 K mesačne a naozaj len toľko dostávajú. Pre ne a pre iných, ktorí sú v podobnom zúfalom položení, je nie potešením vedieť, že ten stav pochádza z právneho sporu, ktorý už päť rokov trvá medzi dvoma vládami a môže trvať ešte tak dlho, až ustane i milosrdenstvo iných ľudí, na ktorých sú pre pokrm a nápoj odkázaní, až i pomaly hladom zahynú. A popri tom slovenská verejná mienka je rozlúštená ešte i tým, že kým na Slovensku sa tak byrokraticky robí, u Čechov sa nič takého nedeje, ba že penzie boly v Čechách viacrazy zvýšené než na Slovensku.

Iný prípad je, že v čase takej veľkej nezamestnanosti vláda pokladala za vhodné preložiť na Moravu vzornú lesnícku školu, ktorá bola za uhorskej vlády založená v centre hornatého a lesnatého kraja Slovenska. To sa samo príkre odsudzuje ako schválne ukrátenie Slovenska práve vo veci, kde sa mu obzvlášť malo ísť v ústrety, lebo lesníctvo je eminentne také odvetvie, ktoré sama príroda a vrodená náklonnosť ľudí zrovna kážu pestovať na Slovensku. Toto je jeden z prípadov, kde sa robí premena len k vôli premene, v čom byrokratické rozumy v každej krajine majú takú veľkú záľubu.

Na iný dôkaz, ako Praha zanedbáva hospodárske záujmy Slovenska, spomenuli mi smluvu, urobenú s Belehradom o výmene istého množstva plzeňského piva za juhoslovanské víno. Tak sa mi hovorilo, že tá smluva nielen, že si nevšímala záujmov slovenského vinárstva, ktoré bolo práve vtedy v kritickom položení, ale ho zrovna hmotne poškodila. Pravdepodobne sa to nestalo z nejakej zlomyseľnosti, ale len z toho, že patriční činitelia vôbec nezaujímajú miestne pomery mimo historických zemí, čo je práve jedna z najväčších chybností centralistického režimu.

Podobne i Svaz slovenských priemyselníkov vo viacerých svojich správach sa trpko ponosuje na zvyk Prahy, že vypracúva a predkladá návrhy zákonov o významných národohospodárskych veciach bez toho, že by sa opýtala na mienku ľudí na Slovensku, na náhľad zamestnávateľov a robotníkov, priemyselných a obchodných komôr alebo miestnych úradníkov. Dva konkrétne prípady sú: nový zákon (z 13. júla 1922) upravujúci pomer zamestnávateľov a robotníkov, a vládne nariadenie (č. 199. z júla 1922), regulujúce úrazové poistenie. Ťažnosť je to, že druhým ukladá sa Slovensku o 30 % väčšia tarcha než aká je v historických zemiach (V. zápisnicu predsedníckeho výboru zo 16. septembra 1922., str. 3.)

Pritom však treba určite zdôrazniť i to, že takáto kritika má bez otázky strannický ráz. Zamestnávatelia, keď sa dívajú na vec len zo svojho úzkeho osobného stanoviska, môžu za zlé mať, že sa im nakladajú nové tarchy, akých v starom Uhorsku nemali; ale nová republika považuje to za akt púhej sociálnej spravodlivosti naproti robotníckej triede. Ale posudzujúc vec s vyššieho stanoviska, takéto nové zákony znamenajú cele dobrý a demokratický pokrok. Pravda, hľadiac zasa na

to, aké veľké požiadavky sa tým nakladajú zamestnávateľom, a že nová štátna situácia spôsobila beztak nevyhodnú dislokáciu, možno veľmi dobre dôvodiť i za to, aby slovenskému priemyslu boli výminečne dané isté dočasné výhody, aby mu tak bolo umožnené prekonať čas najväčších ťažkostí.

V tomto krátkom prehľade som označil najväznejšie hospodárske ťažkosti, ktoré Slovensko teraz má. Ale i keď uznávam, že mnohé tie ponosy sú oprávnené, chcem pripomenúť svojim slovenským priateľom i to, že ich situácia je pri tom všetkom značne prajnejšia, než aká je u ich susedov (čo iste i oni sami chytro zbadajú, keď prekročia hranice hocktorého z piatich susedných štátov). Treba konštatovať i to, že Češi i pri všetkých svojich chybách dosiahli takej hospodárskej obnovy a dokázali za posledných päť rokov taký tvorivý štátnický smysel, že sa im v tom máloktoť kontinentálny štát vyrovná a žiaden ich neprevýši. Vždy je ľahšie poukazovať na to, čo bolo treba urobiť a neurobilo sa, než spravdive uznať skutočné výsledky práce. Je mnoho pravdy vo výčitke, že na miesto neproduktívneho systému podporovať nezamestnaných mohli sa tie peniaze omnoho lepšie upotrebiť na také veľavýznamné veci, ako na pr. regulovanie Váhu alebo elektrizáciu priemyslu a premávky. Ale neslobodno zabúdať, že vládny program verejných prác na Slovensku je ani zďaleka nie len plánom pre budúcnosť, ale že sa už i naozaj urobilo mnoho užitočnej práce. Na dôkaz toho dostačí, keď len nakrátko spomeniem niektoré veci: zväčšenie a vybudovanie prístavov v Bratislave a v Komárne, pozornosť venovanú Dunaju ako medzinárodnej vodnej ceste, prestavenie železnice medzi Brnom a Bra-

tlavou z jednokolajnej vicinálky na dvojkolajnú dráhu pre rýchlikovú premávku, stavbu novej železnice, ktorá má spojiť Bratislavu a Nitru s centrálnym Slovenskom, stavbu železnice medzi Krupinou a Zvolenom, vybudovanie štátnych obytných domov v Bratislave a v iných mestách, stavby škôl, nemocníc, hospodárskych ústavov.

Možno namietat, že tento program prác sa mal alebo mohol omnoho rýchlejšie realizovať za prvých päť kritických rokov, čo republika existuje. Ale na to možno dať nepodvratnú odpoveď, že prisna sporivosť, ako ju nanútil dr. Rašín, a z toho pochádzajúca vyššia schopnosť platenia, ktorá je i medzinárodne veľmi uznaná, boli omnoho významnejšie pre samu existenciu štátu, než akékoľvek verejné práce, čo ako súrne potrebné. Istotne bude najsúrnejšou úlohou bezprostrednej budúcnosti vybudovať transverzálne železničné spojenie na Slovensku a tak ho lepšie spojiť s Moravou, využiť jeho vodných síl, uskutočniť dávny projekt dunajsko-labského prielavu (využijúc rieky Moravy od Devína na hor) a neskoršie i plán prielavu medzi Dunajom a Odrou, ktorý by viedol cez uholné územie moravsko-ostrovské a spojil by priemyselné kraje poľského, nemeckého a českého Sliezska s Čechami a s celou dunajskou kotlinou. Toto všetko je potrebné na to, aby sa jednotlivé časte republiky spojily v kompaktný celok a aby sa utvorila medzi nimi hospodárska solidarita. A niet sa čo obávať, žeby ten program prevyšoval sily tak vynikajúcich praktických ľudí, ako sú pražskí štátnici.

Ale jesto jeden smer pri uvažovaní týchto hospodárskych problémov, ktorý často badať v istých kruhoch a ktorý logicky vedie ku politike, pre pomer medzi Čechmi a Slovákmi veľmi nebezpečnej. Možno ho nakrátko označiť takto. Priemysel na území republiky bol pôvodne určený pre celé iné pomery a pre colné územie

temer práve štyrirazy väčšie, než aké má teraz; prirodzená náhrada by bola najst' nové zahraničné odpre-dajné trhy namiesto ztratených vnútorných trhov, ale to je teraz mimoriadne ťažko a neisto pre dnešnú roz-vrátenosť pomerov celej Európy, ktorý stav, ľahko možno, potrvá ešte za mnohé roky. Reštaurácia Ruska bude akiste veľkou výhodou pre Československo, s ho-spodárskej stránky ešte viac, než s politickej; ale prv než sa tento šťastný obrat môže stať, treba sa pri-praviť ešte na mnohé ťažké roky. Preto jedinou istou nápravou hospodárskej situácie republiky by bolo: čiastočne odindustrializovať krajinu a tomu primerane patričnú časť obyvateľstva priviesť nazad' ku roľníctvu. Ak je táto mienka správna, kde sa to obmedzenie prie-myslu môže najľahšie stať? Je jasné, že v tých kra-joch, kde je priemysel novšieho pôvodu a viac len umele stvorený. A také kraje možno najst' na Slovensku, kde, ako je známo, mnohé priemyselné podniky vôbec ne-zodpovedajú prirodzeným podmienkam okolia, ale majú svoj pôvod v politických zámeroch nenárodnej vlády. Nad to veľká väčšina tých podnikov je v rukách ma-ďarských a židovských priemyselníkov, ktorí od prvo-počiatku vždy stáli ochotne v službách budapeštianskej politiky a ktorí preto musia byť pripravení, že budú prvými obeťami v čase najväčšej krízy. Preto prvé pokusy na „odbúranie“ priemyslu nech sa stanú na Slovensku.

Že tieto zdanlivo správne nauky môžu mať nesmierne nebezpečné, až explozívne účinky na slovenskú verejnú mienku, to by mal každý človek dobre vedieť; a jed-nako sú mnohí vážni českí ľudia, ešte i mužovia v po-litickom svete vysoko postavení, ktorí ako čo by celkom zabúdali na politické následky, plynúce z uplatňovania takejto doktríny. Kamkoľvek som sa len obrátil na Slo-

vensku, všade mi ľudia citovali z článku, ktorý ex-minister Winter bol napísal do „Manchester Guardian Commercial Supplement“ (národnohospodárska príloha denníku „Manchester Guardian“), a tak ho vysvetlo-vali, že podľa toho článku slovenský priemysel má sa stať tým obetným baránkom. Iný prejav mienky, ktorý mi ľudia, bez otázky v hodne prekrútenej forme, ne-raz citovali, je reč exministra Sonntaga v Liptovskom Sv. Mikuláši, v ktorej cele úprimne priznal, že Češi dúfali, že si na Slovensku zaistia lacné suroviny, lacnú prácu, ako i trh pre svoje priemyselné výrobky, a teraz že sa sklámali vo všetkých týchto troch nádejav. Ľudia, ktorí mi to citovali, z toho celkom logicky zatvárali, že p. Sonntag je, rozumie sa, tiež prívržencom takýchto náhľadov, ako som hore označil.

Tieto príklady uvádzam nie ako kritiku spomenutých dvoch ministrov, ale len na dôkaz toho, ako nesmierne opatrní majú byť zodpovední českí mužovia, keď hovo-ria o takom háklivom probléme, ako je hospodárska bu-dúcnosť Slovenska. Rozčúlenosť a nedôvera sú už také všeobecné, že jeden vedúci slovenský priemyselník, kto-rému, keby som ho pomenoval, nikto by nemohol odo-prieť titul dobrého národovca a unionistu, cele úprimne sa tak vyslovil predo mňou, že „Praha“ pokladá Sloven-sko za hospodársky balast! Ten dôvod, že 80 alebo i viac percentov priemyslu na Slovensku je majetkom Maďa-rov alebo Židov, a že preto netreba brať naň tenže ohľad, je len biedna zámienka, ktorá má ospravedlniť operáciu veľmi pochybnej ceny. Naproti tomu možno predovšet-kým už to pripomenúť, že 60—70% priemyslu v čes-kých zemiach je v rukách Nemcov a Židov, z ktorých väčšina sú občanmi tejto republiky tiež len z nútenosti, ak i v menšej miere z nútenosti, než ako sa cítia Maďari na Slovensku. Prečo sa tedy majú stotožňovať obzvláštné

české záujmy so záujmami celého priemyslu v českých zemiach, keď je reč o sporných hospodárskych otázkach medzi Slovenskom a historickými zemiami? Základ toho väzí iste v bezotáznom fakte, že nad záujmy majiteľov, — či sú to Maďari, Slováci, Nemci alebo Češi, — nekonečne významnejšie sú záujmy ich zamestnancov. Čo ako otáznym môže byť prvý pôvod priemyslu na Slovensku, — a v tej veci vcelku ničo sporu, — ale dnes ten priemysel reprezentuje existenciu veľkého obyvateľstva, ktoré je vo väčšine slovenské a ktoré nemôže byť hmotne poškodené bez poškodenia i jeho špeciálne slovenských záujmov, — práve tak, ako Shylock nemôže odobrať krv svojej obeti a nepoškodiť pri tom jej tela. Schválne redukovanie slovenského priemyslu, ako dielo vládneho programu, bez pomerného redukovania priemyslu v českých zemiach, by bolo priamym podnecovaním ku separatizmu a rozhodne by vohnalo Slovákov, Maďarov, Rusínov a Nemcov do hospodárskej aliancie takej mocnej, žeby vyvážila i rozdielnosť v politických náhladoch. Ba viac: bolo by to priznanie bankrotu zo strany nového zariadenia a po prvý raz by to dalo určité dôvody na prospech tých, ktorí zdôrazňujú podstatnú zemepisnú a hospodársku jednotu starého Uhorska.

Ale tieto protidôvody možno nadpriadat i omnoho ďalej. Priemysel Slovenska má nárok na uznanie so strany štátu nielen preto, že záujmy masy slovenských zamestnancov sú nerozlučiteľne spojené s nim, i keď je v maďarských a židovských rukách. Maďari a Židia sú práve tak občanmi, ako Slováci, a majú nárok na rovnakú ochranu. Narušiť tieto zásady rovnosti znamenalo by odrieknuť sa politiky smierlivosti proti menšinám, ktorú všetci československí štátnici hlásajú a ktorá je zaručená v mierových smluvách; tým by sa

priznalo, že štát nemá rovnakého záujmu na blahobyte všetkých svojich občanov, bez rozdielov národnosti a vierovyznania, a že teda ani niet nádeje na to, žeby viac než tretina celého obyvateľstva bola kedy privedená k lojalite proti republike. Slovom: inou cestou prídeme zasa k priznaniu bankrotu, a to morálneho bankrotu, ktorý je ešte horší, než jeho hospodársky equivalent.

Preto možno oprávnene tvrdiť, že nech by sa slovenský priemysel nechal hynúť a bez pomoci zahynúť, alebo, ako by to mnohí vyjadrili, nech by bol udusený mocnejším českým konkurentom, to by neriešilo slovenský problém, naopak by ho len obťažilo. Pravda, niekto môže snáď ľutovať, že hospodárske otázky nemožno riešiť len tak výlučne podľa materialistických zásad, ako sú heslá: „pretrvanie súčasieho“ a „Vae victis!“. Ale fakt je, že politika a národnosť hrajú tu veľkú úlohu, a s tým faktom sa musí rátať. V politickom záujme republiky ako celku priemysel slovenský vyžaduje v skutočnosti vlastne nie menej, lež viac podpory a ochrany, než susedný český priemysel.

Keď sa usilujem súhrnne uvážiť všetky smery a námietky vážnej kritiky, ktoré oprávnene možno prednášať proti terajším hospodárskym pomerom na Slovensku, naskrze nechcem, aby sa zdalo, že schvaľujem všetky prehnané a nerozvažné obviňovania, ktoré pri poslednej návšteve na Slovensku zo všetkých strán mi doliehaly na uši a boli mi predkladané v početných memorandách a správach zo všetkých možných kruhov. Mienka, že „Praha“ pokladá Slovensko za kolóniu na exploatovanie a že povedome usiluje sa zničiť jeho hospodársku a finančnú neodvislosť (ba, ako sa niekedy dokladá, že chce ho i odludnatíť), je smiešné osočovanie, ktoré však predsa nachodí viery u masy nezkúsených ľudí na Slovensku a čiastočne i u inteligencie. Je pomerne ľahko,

zaviesť tých, ktorí nevedia a nevidia ďalej od záhumnia svojej dediny. Aby som spomenul len jeden príklad: z výkazov, ktoré mi mnohí poprední Slováci v máji minulého leta predkladali, by sa dalo myslieť, že nezamestnanosť je špeciálnou biedou Slovenska a že české robotníctvo je favorizované na rovňáš slovenského. Ale keď som sa lepšie dozvedal, videl som, že podľa poslednej štatistiky bolo nezamestnaných v tej chvíli: v Čechách 97.000, na Morave 32.000 a na Slovensku a Podkarpatskej Rusi spolu len 14.000.

Jesto na Slovensku akási nechvalitebná snaha vinu za všetko zlo, veľké či malé, prišívaf za golier „Prahe“ a „Čechom“, a v tom smere ide sa niekedy tak ďaleko, že sa i meno Slováka odopiera každému Slovákov, ktorý priznáva nejakú zásluhu Čechom a je hotový s nimi spolupracovať. Je to tradícia, zdedená z maďarských časov, to patrí ešte k mentalite ujarmených Slovákov z dlhých rokov, keď vláda a jej vidiecki exponenti boli všemohúcimi pánni a spravovali všetko úplne patriarchálne. Potrvá to iste za hodný čas, kým tá tradícia zmizne tak ako i iné zaryté náhľady, že na pr. četník, ktorí neupotrebuje dost často kolby pušky a nepovažuje za cho za najlepší argument, je práve tak nie hoden rešpektu, ako ani župan, ktorý je nie aristokratom, oddeleným od sedliaka prepasťou panských zvykov a spôsobov. Je len jedna cesta, ako možno prevládať takéto tradície, a to je: od dediny na hor postupne rozšíriť samosprávu. Ako pri administrácii, tak i pri hospodárskych veciach jesto celý rad problémov, ktoré možno riešiť omnoho uspokojujúcejšie v Bratislave alebo v Košiaciach, než v Prahe, práve tak, ako zasa sú iné problémy, týkajúce sa vyššej politiky, o ktorých možno rozhodovať len v ústredí. Nie je dost mať odborníka pre slovenské veci pri každom ministerstve. Omnoho

primeranejšie by bolo vrátiť sa k systému po prevrate pôvodne zavedenému, podľa ktorého minister pre Slovensko má zvláštné postavenie, cele inakšie, než ostatní jeho kolegovia vo vláde, a pod jeho mocou sú zvláštné oddelenia ministerstva v Bratislave pre všetky veci, ktoré sa Slovenska týkajú.

Pri nejakej miernej forme decentralizácie zväčší sa zodpovednosť a zkusenosť, a vráti sa dôvera, lebo Slováci budú robiť tiež toľko chýb, ako Česi, ale nebudú môcť vinu svalovať na iných, a tak postupne bude koniec dnešným mentorským a patronizujúcim spôsobom.

VI.

MAĎARSKÁ MENŠINA NA SLOVENSKU.

Nijaká úvaha o slovenskom probleme v jeho terajšom stave by nebola úplná a súmerná, keby nespomenula aj postavenie maďarskej menšiny na Slovensku, jej sťažnosti, ciele a oprávnené požiadavky.

Všetci rozumní ľudia jednomyslné lutujú, že hranice nástupníckych štátov nedaly sa ustáliť prísne podľa národopisných zásad a že na mnohých miestach musel sa urobiť kompromis medzi záujmami zemepisnými, historickými, národnostnými a hospodárskymi, ktoré sa často na vzájom križujú. Táto úvaha sa nechce púšťať do hádky ohľadom hraníc, ktoré boli mierovými smluvami fakticky ustálené. Dost' je konštatovať nepodvratný fakt, že akoľvek by sa boly ustálily nové hranice každého jedného z nástupníckych štátov, na nešťastie, vždy by museli významné maďarské menšiny ostať mimo Maďarska; tomu sa už nedalo pomôcť. Tak povstala situácia, ktorá vyžadovala zvláštne zariadenia v podobe rozličných dodatkov k jednotlivým mierovým smluvám na zabezpečenie menšinových práv, a tie dodatky boly vo viacerých prípadoch neraz ľubovoľne doplňované domácim zákonodarstvom. Najvýznamnejším príkladom toho je zákon Československej Republiky č. 122, z 29. februára 1920 ako dodatok ku 129. par. novej ústavy, ktorý zákon, čo sa týče rečovných práv, ide hodne ďalej a dáva viac, než čo parížska konferencia žiadala od menších spojeneckých štátov ako minimum. Je všeobecne známo, že tento zákon každej minorite, ktorá tvorí vyše 20 percentov v okrese, zaisťuje právo vo svojej materinskej

reči sa stykať s úradmi, a to s úradníkmi i štátu i samosprávnych municípií, ďalej dáva im právo, aby dostávali výroky v slove i v písme vo svojej materinskej reči, aby sa ich reč upotrebovala ako reč výučby v školách, a konečne, aby mohli upotrebovať svoju reč pri súdoch, pri obžalobe i pri obrane.

Podstata otázky je teraz už to, či tieto práva zabezpečujú úplnú slobodu pre maďarskú menšinu na Slovensku a v akej miere sa tie práva aj skutočne uplatňujú.

Keď porovnáme politické práva, ktoré Maďari teraz majú na Slovensku, s právami, ktoré mali Slováci v pred-vojnovom Uhorsku, nemožno pochybovať, že terajší režim je lepší. Pred vojnou všetky dráhy verejného života boly pred Slovákmi zavreté, Slováci temer vôbec nemali zastúpenia v parlamente, boli držaní v menšine v stoličných, mestských, ešte i dedinských zastupiteľských sboroch, boli pozbavení všetkých rečovných práv (menovite pri administrácii a súdobníctve), ktoré im národnostný zákon na papieri zabezpečoval, nemali stredných a odborných škôl, a museli vidieť, ako ešte i počet slovenských ľudových škôl sa rok po roku umenšoval. Nielen že sa všetko možné robilo na pomaďarčenie ich mládeže, ale zvláštne zariadenia boly na to, aby bol znemožnený duchovný styk s bratmi v českých zemiach a v slovanstve, ba ešte i len so slobodnejším ovzduším Rakúska. Slovenská reč bola vylúčená z úradných oznamov a bojkotovaná pri železničiach a poštových úradoch. Kdežto naopak Maďari Slovenska sú dnes zastúpení v pražskom sneme podľa ich číselného pomeru (pri počte 600.000 majú viac než triráz toľko poslancov v Prahe, než 2.000.000 Slovákov v bývalom Uhorsku malo v Budapešti pred 10 rokmi). Úplne rovnoprávne sú zastúpení i vo všetkých miestnych zastupiteľských sboroch: majú školy

všetkých kategórií s učiteľmi svojej vlastnej národnosti; maďarčina je pripustená pri súdoch, v dopisovaní verejnej správy, pri verejných oznamoch a obchodných vývesoch, a mnohí Maďari pokojne ostali v rozličných úradných postaveniach, menovite i v tak významných, ako sú verejné notárstva.

Ale, pravda, každý človek musí vidieť, že nová republika môže dať akékoľvek koncesie svojim maďarským občanom, tie im nemôžu dať náhradu za ohromnú ztratu, ktorú utrpeli. Zriedka kedy sa národ bol tak bezúzdne oddal svojej národnej obrazotvornosti a stal sa tak úplne korisťou svojej národnej megalomanie, ako Maďari najmenej cez tri posledné pokolenia. Preto i prebudenie z toho sna bolo tomu primerane ohromujúce a maďarský národ ešte ani do dnes neprišiel do duševnej rovnováhy. A ak je to tak v dnešnom zmenšenom maďarskom štáte, kde ľudia ešte vždy si hovejú v divokých a fantastických snoch o revanši, tobôž musí to tak byť, a to v miere o moc väčšej, u tých Maďarov, ktorí prv za stáročia mali vládnuću pozíciu, dvojite opevnenú sociálnymi i národnými výsadami, a teraz boli razom pokorení a vydaní na milosť svojich predošlých vasalov. Možno, že tento stav cítia veľmi trpkou, najmä v Sedmohradsku, kde feudálna tyrania a náboženské rozdielnosti boli od jakživa mimoriadne vyostrené. Ale i na Slovensku je im to veľmi horkou pilulou; ľútosť mnohých Maďarov sa zväčšuje ešte i tým, že vedia, aké veľké a úspešné boli ich maďarizačné snahy v posledných rokoch menovite od začiatku terajšieho storočia. Iste sa im tak zdá, že víťazstvo im bolo uchvátené vtedy, keď ho konečne temer už mali v hrsti. Ba i sami slovenskí národovci len teraz, keď už uplynulo niekoľko rokov od veľkej zmeny, začínajú úplne chápať veľkosť toho národného nebezpečenstva, ktorému ušli. Právě

vysvetlenie k tomu dáva zvláštne „maďarónske“ smýšľanie, ktoré ešte vždy prevláda u veľkej časti slovenskej verejnej mienky a tvorí vlastne základ väčšiny terajších ťažkostí.

Keď aj značná časť maďarskej menšiny ešte vždy nevedela sa prispôbiť ku situácii základne zmenenej, a prijať to, čo je nevyhnutné, tak zasa povinnosťou Čechov a Slovákov je dokazovať maximum smierlivosti naproti premoženým. Jeden významný Maďar zo Slovenska mi minulého leta veľmi presvedčivo povedal: „Čo by si myslela o nás zahraničná, ba i československá verejná mienka, keby sme tak hneď padli do nôh pred novým poriadkom?“ Ľudia, ktorí majú istú hrdosť, sa nepoddajú tak razom a bezpodmienečne.

Nová republika v celku skutočne dokázala smierlivosť a upovedomila si, že len tak môže dať dôkaz svojej pevnosti. Za prvé dva roky Maďari sa krčovitě pridržiavali ilúzie, že Dohoda zmení podmienky v mierovej smluve uložené. Ale nezdar dvojitého Habsburgského puču, fiasko intríg Paléologueových, pevný front Malej Dohody, pomaly priviedly ich vodcov v nástupníckych štátoch k náhľadu, že Horthy a teroristické oddiele, ktoré on tajne posmeloval a ochraňoval, stávaly zámky v povetří, keď budily nádeje na nové územné zmeny, a že cecha za tieto nádeje musí sa platiť skôr v Košiciach alebo v Cluji, než v Budapešti. Proces vytriezvenia sa dovŕšil tým, že sa uzavrely smluvy francúzsko-československá a italsko-juhoslovenská, a tým, že cudzozemsko pomaly prestáva dôverovať finančnej stabilite Maďarska. Všetci, i tí najväčší nespokojenci, čo ďalej to jasnejšie vidia, že nič nie menej ako nová európejská vojna by bola potrebná k narušeniu terajšieho stavu v Dunajskej kotline, a že žiadna krajina mimo Ruska, ba snad ani samo Rusko nemôže vyvolať takú vojnu v dohľadnom

čase, a konečne, že taká vojna, čokoľvek by bol jej výsledok, musela by priviesť Maďarsko na žobrácku palicu a temer istotne by zničila jej terajšiu panujúcu triedu.

Tí, ktorí rátajú s nemilosrdnými faktami, sú nútení, čo ako proti vôli, vpraviť sa do novej situácie a ťažiť z nej, čo sa dá. Je pravda, že som sa sišiel i s vysoko vzdelanými Maďarmi, ktorí sa zubami-nechtami držia svojho ztrateného sveta na tolko, že i Horthyho režim vidia v jase glorie a ospravedľujú ešte i také kreatúry, ako Ivan Héjjas. To sú tí neústupní poslední mohikáni, akých jesto v každej krajine, ktorí sa nevedia ničomu naučiť. Ale bolo by omylom myslieť, že všetci Maďari v nástupníckych štátoch sú v celku ešte vždy takí zaslepení a že necheú vidieť veci tak, ako sú v skutočnosti.

Maďarská menšina na Slovensku má viaceré sťažnosti, ktoré zasľúžia pozornosti vlády; ale keby som ich i všetky vyrátal — a nemyslím, že by maďarskí vodcovia boli vynechali i len jednej významnejšej veci zo zoznamu, ktorý mi predložili, — to samo by najlepšie dokázalo, ako ďaleko išla Republika, aby im vyhoveľa, a že aká je ich situácia prajná v porovnaní s položením ich bratov v Sedmohradsku alebo v Banáte.

Predovšetkým oni sami doznávajú, že rečové práva, ktoré im zákon z r. 1920 zaisťuje, by dostačovali, keby sa úplne uplatňovali. Toto uznanie samo by, pravda, mnoho nezavážilo, keď uvážime ich stálé sťažnosti, že sa ten zákon často narušuje. Ale ten zákon aspoň dáva právny podklad a cieľ, ku ktorému môže smerovať snaha liberálnej verejnej mienky Republiky, s podporou medzinárodnej verejnej mienky, ktorá menšinové práva, zaisťené v mierových smluvách, pokladá za mravný záväzok, prijatý všetkými členami Svazu Ná-

rodov. Keď sa takéto práva pred tvárou Európy zaznačily, tým nastala celá nová fáza v tej chúlостivej otázke, v akom pomere stojí absolútna suverenita štátu a nejaká nadštátna auktorita, ktorá by do istej miery zasahovala do vnútorných vecí štátu. Keď nastane zdravý stav v Európe, práva maďarskej, i akejkoľvek inej menšiny, nebudú ľahostajnou vecou, a uskutočnenie tých práv by i väčšina v štáte iste schvaľovala.

Maďari na Slovensku nemôžu neuznať, že volebné právo je demokratické a rovnaké pre všetkých; sťažnosti, ktoré v tom ohľade majú, vzťahujú sa na nedostatky pri praxi pomerného zastúpenia vôbec, a tie nedostatky teraz už i sami Češi a Slováci dobre vidia. Tak sa zdá, je isté, že terajšia meravá metóda pri vyhotovovaní kandidačných listín jednotlivých strán je skutočne nevýhodnou pre menšie politické grupy a tak mimovoľne práve pre Maďarov. Ale nikto mi nehovoril, že by *toto* bolo bývalo v úmysle pôvodcov tohoto systému. Naopak: je zjavné, že nikto toho nepredvídal; je to chyba nerozlučne spojená so systémom ešte nevyzkúšeným, ako je pomerné zastúpenie, a chyba táto sa ďalšou zkušenosťou bude musieť napraviť práve v záujme pravej reprezentácie.

Vážnejšie sú sťažnosti na narušovanie osobnej slobody. Nemožno tajiť, že r. 1919 početní významní Maďari boli svevoľne internovaní, že temer všetci boli za dlhší čas bez súdenia zadržaní a keď boli prepustení, stalo sa to bez akejkoľvek omluvy a odškodnenia. Vládné kruhy, pravda, odpovedia, že také drastické prostriedky boli potrebné v čase revolučného vrenia, keď štát bol napadnutý maďarskými bolševikmi, ktorí — aspoň čo sa týče hraníc — boli v tajnom dorozumení s maďarskými reakcionármi. Vláda môže plným právom poukázať i na to, že v čase samého prevratu ani jeden Maďar ne-

prišiel o život a že z republiky bolo vykázané len veľmi málo ľudí, len niektorí významní exponenti starého režimu. Že mnohí ľudia, ktorí sa stotožňovali s tým režimom, nepokladali za možné vpraviť sa do nového stavu a tak nepozostávalo im nič iné, ako odtiahnuť do „okypťeného Uhorska“, ako ho sami volajú, to bol len prirodzený následok predošlého neprirodzeného stavu a to nemožno pripísať na rováš Československu. Ináče však takáto odpoveď nemôže ospravedlniť, že bezzákladne stíhaní nedostali žiadneho odškodného.

Ešte menej možno ospravedlniť internovania, nariadené celkom pred voľbami r. 1921, čo sami Maďari vysvetľujú tak, — a iného vysvetlenia nemám, — že to bol pokus paralizovať ich volebný boj. Bol som upozornený i na niektoré obzvláštné prípady, na to, že jeden legionár zastrelil istého Augenhammera v Bratislave a že český detektív zastrelil jednu Maďarku, ktorá hovorila maďarsky na robotníckej zábave. Hovorí sa, že v prvom prípade vinník bol oslobodený na tom základe, lebo, ako sa dokázalo, bol opitý, a v druhom prípade jediná pokuta detektíva bolo vraj to, že bol preložený do iného mesta. Ja som nepreskúmal fakta ani v jednom ani v druhom prípade, preto nechcem o nich vysloviť nijakú mienku. Spomínam ich len ako typické príklady zpráv, v cudzine rozširovaných, ako sa vraj zaobchádza s Maďarmi na Slovensku¹. Bratislavskej vláde možno len radiť, aby dôkladne dala vyšetriť tieto a podobné tvrdenia, a aby znemožnila ďalšie takéto prípady tak, že vydá čo najprísnejšie úpravy svojim orgánom.

Nepriatelia terajšieho režimu majú iste veľmi zjavnú príčinu, aby sa pokusovali diskreditovať českých a slovenských legionárov, lebo bez ich hrdinstva a vytrvanli-

¹) „Seeds of War“ (Semená vojny) od Robert Birkhill-a (Douglas Lockhart), str. 14—15.

vosti by dnes akiste nebolo Československa. Preto je dobre vopred odpočítat hodnú mieru z toho, čím sú obviňovaní. Ale predsa ostáva pravdou, že tu a tam majú, tak sa zdá, akési výsady pred zákonom. Aspoň taký dojem sa vzbudil v cudzozemsku, keď sa nedostalo žiadneho trestu tým, ktorí zničili chýrnu sochu Márie Terézie v Bratislave. Je celkom pravda, že rozhorčenie pre to demolovanie bolo vo veľkej miere neúprimné. Hodnota tej sochy ako umeleckého diela bola o moc menšia, než na pr. umelecká hodnota sochy kráľa Matiaša v Cluji (v Sedmohradsku), ktorá je dielom toho istého sochára, a je temer komické vidieť, akú lásku dostali razom ku tomu Habsburgskému monumentu mnohí ľudia, ktorí prv brojili proti jeho postaveniu. K tomu je cele zjavné i to, že väčšina týchto ľudí mala záujem na soche Márie Terézie hlavne preto, lebo im slúžila za symbol územnej integrity Uhorska, s ktorou Habsburgskú dynastiu od r. 1918 radi stotožňujú. Toto všetko možno uviesť na výhovorku prečinu demolovania a veľmi ľahko možno porozumeť i rozhorčenosť, ktorá ovládla pachateľmi vtedy, keď kráľ Karol, ako sa zdalo, znovu sa chcel usalašiť v Budapešti; tento fakt veľmi patrí ku podstate celej veci, ale ľudia, ktorí ten barbarismus v cudzine rozchyrujú, zamlčujú tento fakt. Pritom všetkom bol to skutok vandalizmu, ktorý veľmi diskredituje svojich pôvodcov; a to, že pachatelia neboli trestaní, nevyhnutne muselo vzbudiť pochyby ohľadom nestrannosti úradov naproti Maďarom a naproti Čechom alebo Slovákom.

Ohľadom kultúrnych vecí postavenie Maďarov na Slovensku je ani zďaleka nie nestrpiteľné, ačpráve žiadúcné sú niektoré nápravy. Podľa úradného výkazu z r. 1922/23 bolo 749 maďarských ľudových škôl a a 11 viacrečových s 94.084 maďarskými žiakmi a 1308

učiteľmi, 18 maďarských mešťanok so 132 učiteľmi, 5 čisto maďarských stredných škôl a 9 iných, na ktorých sú i maďarské paralelné triedy, na nich spolu 139 maďarských profesorov. Z rozhovoru s Maďarmi, ktorí sa obzvlášte zapodieajú so školskými otázkami, vyrozumel som, že niekoľko reforiem, na ktorých by sa žiaden rozumný Slovak nepozastavil, odstránilo by všetky hlavné sťažnosti Maďarov. Tie reformy by boli: sriadiť niekoľko maďarských odborných a hospodárskych škôl (teraz majú len jednu priemyselnú školu v Košiciach a nedávno sriadenu hospodársku školu v Komárne), sriadiť sopár maďarských mešťanok menovite na východnom Slovensku, a otvoriť maďarské ľudové školy v niektorých čisto maďarských dedinách južne od Košíc. Bolo mi povedané, že jesto 32 čisto maďarských obcí, ktoré nemajú svojských škôl (akí šťastní by boli bývali Slováci pred desať rokmi, keby vtedy bolo bývalo len desať slovenských dedín, kde by sa slovenčina nebola učila!); ale keď som sa veci bližšie prizrel, prišiel som na to, že niektoré z týchto dedín sú v skutočnosti vlastne rozhodne slovenské dediny, v ktorých za niekoľko posledných desaťročí robila sa systematická maďarizačná kampaň s tým výsledkom, že starší obyvatelia hovoria síce zväčša ešte slovensky, ale ľudia v dospelom veku sú už dvojrečovní a mladšie pokolenia vyrástli už tak, že dávali prednosť maďarčine pred svojou materinskou rečou. V takýchto prípadoch je vláda absolútne oprávnená uviesť nazad slovenčinu ako naukosdelnú reč na miesto maďarčiny, čo viac: zaslúžila by prísneho odsúdenia, keby neurobila koniec tej neprirozenej a nesprávnej procedúre. Ale predsa iste jesto najmenej 20 skutočne maďarských dedín, kde sa ešte vždy nevyučuje v maďarskej reči, ale chcel by som dúfať, že sa im to skoro umožní.

Ostávajú ešte dve požiadavky ohľadom školstva. V prítomnej chvíli iste jesto dost maďarských učiteľov a profesorov, i hodne viac, ako treba; z dobre známých príčin je to u Maďarov práve naopak, než u Slovákov. Ale toto neostane vždy tak, a je veľmi významné, aby sa čo skoro sriadil ústav na vychovávanie maďarských učiteľských síl pre budúcnosť. Ak sa to nestane, budú len tieto dve možnosti: alebo bude maďarské školstvo na Slovensku chradnúť od koreňa, alebo kandidáti učiteľského povolania budú musieť ísť za svojim vzdelaním do Maďarska, a ani jedno, ani druhé je nie žiadúcné. A konečne cele vážne by sa malo urobiť niečo, aby sa maďarskej mládeži oblahčilo vyššie sa vzdelávať vo svojej vlastnej reči, tým viac, lebo Maďari ešte za hodný rad rokov budú mať väčší percent intelektuálov, než ich slovenskí susedia. Nebolo by spravodlivé, aby maďarská mládež bola toho pozbavená, ani je nie v záujme štátu, aby nové pokolenie vyrastalo s oprávnenou sťažnosťou v srdci, ktorá by sa stala ešte väčšou a nebezpečnejšou práve následkom nedostatočnosti vo vzdelaní. Bolo by treba sriadiť zvláštne maďarské prednášky a katedry na bratislavskej universite.

Čo sa týče kultúrnych spoločností sotva možno očakávať, aby slovenské úrady napomáhaly ďalšie trvanie organizácií, ktoré — tak ako ešte povestnejšia Emka v Sedmohradsku — maďarizáciu pokladaly za hlavnú svoju úlohu. Ale utvorenie maďarského kultúrneho svazu — pravda, s primeraným upravením stanov a cieľov — bolo by treba skôr podporovať, než hatiť. Že pre celé Slovensko je povolená len jedna divadelná spoločnosť na miesto žiadaných dvoch, to sa môže zdať nespravdliivosťou nám tu v západnej Európe, kde sme navyknutí na to, že v tejto veci vláda nerobí absolutne žiadnych obmedzení. Ale mňa takáto sťažnosť necháva cele

chladným, keď sa rozpomínam, ako sa pred vojnou nemilosrdné veto stavalo proti každému slovenskému kultúrnemu ústavu až po najskromnejší spevácky krúžok v zapadnutej dedine. Rozumie sa, je cele správne, aby Maďari mali svoju divadelnú sezónu v Bratislave a inde, ale možno i to očakávať od nich, aby sa niekedy rozpomenuli, ako celkom bezohľadne sa oni držali proti slovenskému divadlu, hudbe, umeniu a literatúre vtedy, kým mali ešte moc v rukách.

Maďari veľmi odsudzujú i tlačovú cenzúru, ktorá sa ešte vždy robí, a to v niektorých prípadoch veľmi ľubovoľne. Ale táto ich sťažnosť je len časťou širšej otázky, lebo veľmi prísne možno kritizovať, ako sa zachádza i so slovenskou opozičnou tlačou, keď je jej tón aj často demagogický a urážlivý. Bez otázky taký tón to bol, a najmä obzvlášť príkry akcent proti všetkému, čo české, prečo sa staly hanebné represálie proti redakcii „Slováka“ r. 1922. Fakt, že pachatelia neboli nikdy pred súd postavení, svedčí o akejsi ľahostajnosti bratislavských úradov a dáva autonomistom základ k oprávnenej sťažnosti. Keď hovoria, že sa tlačí v Republike dvojakou mierou meria, tvrdia len holú pravdu.

Na zakľúčenie treba ešte povedať pár slov o takzvanom probleme maďarónstva. Nemožno pochybovať, že jesto Maďari, ktorí čisto iridentisticky cítia (maďarskí intelektuáli vo väčšine cítia tak, ačpráve dosť zriedkavi sú tí, ktorí by svoje city i skutkami chceli dokázať), títo podporujú extrémny autonomistický program, tak rátajú, že uskutočniť ho, by znamenalo najistejšiu cestu dosiahnuť integritu starého Uhorska. Z toho samého ale ešte naskrze nenasleduje, že ich výpočty sú správne; a zasa od tých ľudí, ktorí sú za širokú devolúciu moci na Slovensku, nemožno očakávať, aby sa zriekli toho, čo považujú za svoj správny a potrebný program, aby

sa ho zriekli prasto preto, lebo iní dúfajú mať z neho svoj ošoh. A naopak sú mnohí Česi, ktorých mienka je, že keď Maďari nadržajú autonomii v jej prehnanej forme, to samo je už dostatočnou príčinou, aby bola Slovensku odopieraná akákoľvek samospráva. Túto otázku možno cele bezpečne riešiť samu v sebe, lebo budúcnosť Slovenska nebude závisieť od žiadosti maďarskej menšiny, ale od medzinárodnej politiky a od toho, ako sa budú držať sami Slováci.

Maďarónske náhlady sú otravou, a bude trvať mnoho rokov, kým sa ten jed vylúči z organizmu slovenskej verejnosti. Ale teraz nekonečne mnoho zla sa robí tým, že slovo „Maďarón“ upotrebuje sa za primeraný prostriedok k upodozrievaniu politických protivníkov. Tento zlý zvyk dal osobníckársky tón i verejným dišputám a vedie ku mnohým nedôstojným zjavom na oboch stranách. Dnes je veľmi málo osôb na Slovensku nemajúcich vo svojej minulosti ničoho, čo by sa nedalo vysvetlovať, ako maďarónstvo; a nič je nie tak ťažko, ako najst spravедlivú zkušobnú mieru slovenského národovectva. Celkom istotne boli také urážlivé prípady maďarónstva, že ich nemožno odpustiť, ale pri posudzovaní jednotlivcov pravidlom by mala byť shovievavosť čo najkrajnejšia. Na druhej strane verejná mienka už i len v záujme púhej slušnosti má právo požadovať, aby tí, ktorí ešte len do nedávna ničoho nevedeli o svojich slovenských citoch, nenárokovali si právo, že oni majú byť jedinými posudzovateľmi slovenského národovectva a že môžu bez očíve osočovať svojich protivníkov tým, že necheú im ani len meno Slováka priznať. Aby som hovoril nielen všeobecne ale i konkrétne, väčšine zahraničných pozorovateľov je, tak sa zdá, rovnako absurdné, i keď ľudová strana vyzdvihuje Tuku ako najsúcejšiu osobnosť, ktorá

má urobiť návrh novej ústavy, i keď centralistickí úradníci a novinári osočujú Hlinku ako Maďaróna.

Medzitým však, ačkoľvek Maďari starého režimu sú činní v Národnom Shromaždení i v žurnalistike, je veľmi pravdepodobné, že ich vplyv sa časom bude umenšovať v tej miere, ako sa nový stav bude stabilizovať. Bolo by vari ľahko získať si masy maďarského roľníctva pre republiku rozumnou politikou rečovej slobody pri školstve, ako aj pridelením zeme. A naopak, nebolo by možno najst' istejšieho prostriedku odcudziti si maďarské sedliactvo, než je zdanlive správny, ale nerozvažný plán: osádzať českých a slovenských kolonistov pozdĺž hraníc, ktorí časom mali by sa stať nástrojom slavizovania. Takúto politiku sa pokúsili robiť Maďari v Sedmohradsku a v Banáte, Prúšiaci ešte väčšou vytrvanlivosťou v Pozňansku, a na nešťastie, i Poliaci začínajú robiť to isté vo východnej Haliči. Ale ten pokus sa v každom prípade biedne zmaril, tak ako aj zaslúžil, a škoda by bolo Československu robiť tú istú hlúposť. Nemožno najst' lepšieho prostriedku k smiereniu, ako robiť pozemkovú reformu v záujme všetkých rozličných národností rovnako.

Medzi Maďarmi v Československu jesto ešte tretia skupina, ktorá, možno povedať, váha medzi dvoma smermi navzájom sa protiviacimi. V teorii srdce ich fahá, bez otázky, k Maďarsku, ale ako ľudia pokrokového a liberálneho smýšľania, nemôžu sympatizovať s terajším režimom Budapešti, veď mnohí z nich sú politickými utečencami. Keby sa ustanovil v Maďarsku čestný režim, títo ľudia by sa stali prirodzeným spojivom a ich pomocou by sa dalo dosiahnuť politické a hospodárske zblíženie medzi tymito dvoma susednými štátmi. Ale teraz sa nachodia v akejsi prekérnej situácii, lebo práve pre svoju národnú umiernenosť sú osočovaní od

svojich viac intransigentných spolu-nacionalistov. Ich činnosť je soslábovaná aj nedôverou, ktorá, ako som vybadal, je hlboko zakorenená v nich. Vidiac, ako zastupitelia Dohody v Budapešti stále favorizujú admirála Horthyho a jeho nenávidený režim, prišli na myšlienku, že azda i Československo sa dáva viesť podobnej krátkozrakej politike. Dr. Benešovu akosi prílišne úzkostlivú politiku naproti Maďarsku vysvetľujú si nie tým, čo je jej skutočnou príčinou, to jest stálym tlakom Veľkej Dohody v prospech ústupkov Maďarsku, ale tak, že ministromi Benešovi je vraj potajme vlastne milé, že sa nemravný a diskreditovaný system Horthyho drží, lebo keby vraj v Budapešti zavládnul opravdu demokratický režim, ten by razom dostal veľkú priťažlivú moc na Slovensko. Ja som presvedčený, že táto mienka je úplnou travestiou náhľadov dra Beneša a že práve on považuje zdemokratizovanie Maďarska za nevyhnutnú podmienku úprimných stykov medzi Budapešťou a Prahou. Ale ľahko možno pochopiť, ako táto legenda mohla povstať, a malo by sa všetko možné urobiť, aby zmizla. Tá legenda by sa dala najlepšie podvrátiť, keby sa čo ďalej to väčšími rozšírily národné práva maďarskej menšiny a odstránily by sa menšie, ale veľmi významné sťažnosti, aké som už prv spomenul.

Konečne jesto ešte jedna vec, ktorá veľmi priamo vplyva na pomer československo-maďarský, a to je: polozenie slovenskej menšiny ostavšej v Maďarsku, ktorá, cele naopak než maďarská menšina na Slovensku, nemá nijakých národných práv, menovite nemá ani jednej školy. Nie je ľahko presne určiť, aký je počet Slovákov v dnešnom Maďarsku; nejaký pochop si možno utvoriť z toho, že roku 1910 bolo 125.000 Slovákov vykázané ako údov 28 evanjelických cirkví, ktoré ostaly v Maďarsku, a v celku je medzi Slovákami v Maďarsku

pravdepodobne viac katolíkov, než evanjelikov. Títo Slováci sú národne tak utláčaní, že ešte i mnohí z ich kňazov sa sotva opovažujú verejne upotrebovať svoju materinskú reč; žalostný stav predošlej Kollárovej cirkve na Rákóczyho ceste v Budapešti je symptomatickým pre všetky ostatné. Nie je vlastne bezpečné uverejniť podrobnosti, o ktorých som sa dozvedel, lebo jest sa čo obávať represálií. Bez všetkej pochybnosti: odstrániť to utiskovanie je prvou podmienkou, aby sa napravil pomer medzi Budapešťou a Prahou, a to by účinkovalo prajne i na postavenie Maďarov na Slovensku, a naopak: svedčilo by tým viac proti československej vláde, keby ona v akejkoľvek veci nechcela uskutočniť menšinové práva.

VII.

CESTY DOHODNUTIA.

V predošlých odsekoch pokúsil som sa podať obraz ťažkostí, ktoré Slovensko v dnešnom systéme má. Ale treba uvážiť i spôsoby, ako pomáhať. Bolo by darmo tajiť, že nespokojnosť je veľká a veľmi rozšírená. Mnohí Slováci, ktorí v dlhej národnej porobe nemohli si nadobudnúť dostatočnej politickej zkušnosti, v posledných piatich rokoch od oslobodenia upádajú z jednej krajnosti do druhej a teraz netrpezlivo požadujú autonómiu v takej prepriatej forme, v ktorej by už nechýbalo mnoho k separatizmu. Toto je práve také zrejmé, ako i to, že Česi vo väčšine neupotrebuju iných spôsobov nápravy, že chcú len dočasne plátať a pretahovať. Preto mimostranný pozorovateľ nemôže pochybovať, že v tejto situácii predovšetkým ľudia pri vláde majú nahliadnúť, ako veľmi súrme treba urobiť niečo rozhodného, majú pochopiť i to, že čas na to primeraný je dosť krátky, kratší, než ako si to mnohí myslia. Lebo hoci samo slovo „autonomia“ stalo sa heslom, ktoré by si ľudová strana rada monopolizovala pre seba, ale myšlienka, ktorá tvorí základ toho hesla a dáva vlastne silu celému autonomistickému pohybu, páči sa nielen klerikálom, ale i ľuďom všetkých iných politických náhľadov na Slovensku, od prava na ľavo; to je fakt, o ktorom nemožno pochybovať, ale jeho význam „Praha“, tak sa zdá, ešte nenahliadla úplne. Skutočné rozdiely sa ukázu len vtedy, keď treba definovať pochop autonómie a keď na miesto demagogických rečí treba dobre premysleť a ustáliť jej praktický spôsob. Tu je potom

už nie dost len osočovať Čechov a obviňovať ich, že exploituujú Slovensko. Ti, ktorí by chceli terajší systém napraviť a iným nahradiť, musia dokázať svoju vlastnú štátnickú schopnosť a prezieravosť; ale až priveľmi badať, že krajnejší autonomisti nemajú jasného prehľadu o medzinárodnej stránke problému a že pri úlohe: vypracovať novú ústavu, sú ešte vždy len slabými ochotníkmi.

Chcem sa pokúsiť na krátko analyzovať ideu „autonomie“, rozumejúc ju nie ako program niektorej politickej strany, ale ako vec a záujem celého národa. Pre národovcov hlbšie mysliacich a ďalej vidiacich, pri ich domácej i zahraničnej politike, je teraz veľkou nevýhodou, že nemajú jasne formulovaného výrazu, ktorý by úplne vyjadril a definoval všetky ich ciele. V zahraničnej politike posledným cieľom nástupníckych štátov musí byť nejaký nový vzájomný pomer, čiastočne politický, čiastočne hospodársky, ktorý pomer však nemožno celkom správne označiť ani jedným z existujúcich pomenovaní, ako sú: „federácia“, „konfederácia“, „colná únia“, „svaz“ atď.; ba naopak: nerozmyslené upotrebovanie týchto výrazov len rozčuluje verejnú mienku a robí ju predpojatou proti cieľu, ktorý všetci musia uznať za žiadúcný. Celkom podobne i výrazy: „samospráva“ („home rule“) a „autonomia“ dostaly i doma akýsi klamlivý zvuk a tiež vzbudzujú podozrenie, ktoré môže len škodiť konečnému cieľu. Chcel by som skromne navrhnúť, aby na označenie toho cieľu bolo prijaté slovo „devolúcia“, ako neutrálny a primeraný výraz. Tento výraz povstal pôvodne v Irsku, vymysleli si ho tí, ktorí hľadali nejaký kompromis medzi unionizmom a samosprávou (Home Rule); je pravda, že tento výraz nedosiahol tam svojho cieľa, ale tomu boli na vine rozličné príčiny, väziace v predvojnovvej situácii

Irsku a vo vzájomnom pomere historických politických strán samého Britska. Jednako tak sa mi zdá, že výraz „devolúcia“ správne vyjadruje pochop toho, čo všetci rozumní ľudia v Československej republike chcú dosiahnuť. Nech si niektoré extrémne kruhy hovoria akékoľvek nerozumné reči, ja predať temer s úplnou istotou tvrdím, že vážna verejná mienka česká za pravý cieľ politického vývinu de facto jednomyslné pokladá: postupne rozšíriť samosprávu na Slovensku. Je to v prvom rade otázka: akou metódou a ako rýchlo to urobiť. Všeobecne sa tak myslí — a to celkom správne —, že bolo by proti záujmom republiky, ako celku, sveriť vládu razom a bezpodmienečne na ľudí, ktorých politická nezkúsenosť je tak povestne známa, a že vláda sa musí krok za krokom na dol sveriť s centrálnych úradov na miestne (devolúcia).

Slovenský problém v terajšej podobe je len časťou omnoho širšieho problému, ktorý sa teraz rozvíja v celej centrálnej a juhovýchodnej Európe a ktorý je ešte ani zďaleka nie riešený, nie je riešený ani len v západných krajinách, hoci sú tie krajiny politicky omnoho vyvinutejšie. Sú tu v otázke dve vládne teórie, ktoré stoja jedna proti druhej, sú to: centralizmus a decentralizmus. Obe majú dobré i zlé stránky. Pod tlakom európejského konfliktu národnostný cit, túžba za národnou jednotou prevládla na čas všetko; preto víťazstvo národnej jednoty v každom prípade prejavilo sa zprvu v podobe prepriateho centralizmu. Tak to bolo nielen v Československu, ale i vo všetkých štátoch, ktoré povstaly úniou príbuzných, ale za dlhé časy rozdelených národných skupín, — je to tak najmä v Poľsku, v Rumunsku a v Juhoslávii.

Tým, že Poľsko bolo za dlhé časy rozdelené medzi tromi mocnosťami, povstalo v poľskom národe trojaké,

úplne rozlišné smýšľanie, a to teraz nemálo obťažuje úlohu ďalšieho spolužitia. V Rumunsku rozdiely vzdelanosti a politickej zručnosti medzi starým kráľovstvom, Sedmohradskom a Bessarábiou sú, pravda, ešte omnoho väčšie. V Juhoslávii je to nie ani tak otázka rozdielov medzi Srbmi, Horvatmi a Slovincami, alebo medzi pravoslávnyimi, katolíkami a mohamedánmi, ako viac otázka rozdielov medzi asi ôsmymi rozličnými politickými jednotkami, ktoré stoja na rozličnom stupni vzdelanosti a vývinu, a majú veľmi odlišné dejinné, sociálne a administratívne tradície. V Sedmohradsku jesto stará a úctyhodná tradícia samosprávy, v podstate, pravda, nakazená tým, že rumunská väčšina bola prísne vylúčená z jej dobrodenia; jednako tá samospráva by sa dala prispôbiť moderným požiadavkam miešaného obyvateľstva Sedmohradska. Ale „Consiliul Dirigent“ — spravujúca rada —, ktorá mala v rukách administráciu za prvé dva roky po revolúcii a fakticky robila i zákony pre špeciálne potreby Sedmohradska, bola začiatkom roku 1920 k tomu dovedená, aby sama dala súhlas k svojmu rozpusteniu; tu sa potom ukázalo, že mnohé podstatné zásady, na základe ktorých sa únia prijala, boli odvrhnuté, a odvrhli ich tí istí štátnici, ktorí ich boli pôvodne podpísali. Odvtedy vládne v Rumunsku centralizmus obzvlášť zkažený a cynický. V Juhoslávii tiež nebolo omnoho lepšie, lebo centralistická „Vidovdanská ústava“ bola síce ustanovená celkom zákonným spôsobom, ale to by sa sotva bolo mohlo stať, kedy horvatská sedliacka strana a iné skupiny neboli robily nerozumnú politiku neúčasti (abstencie). V Juhoslávii je politická korupcia nie tak rozšírená, ako v Rumunsku, ale úroveň administrácie od vojny veľmi povážlivo klesla, a to najmä preto, lebo belehradský centralizmus je vôbec nie súci spravovať krajinu, ktorá na územie je triráz väčšia, a v ktorej

veľké časte stoja, čo do úradníctva a vzdelanosti, na vyššej úrovni, než pôvodné Srbsko. V oboch štátoch sa situácia komplikuje i tým, že v politických stranách je od prevratu chaos a že preto parlament je nevládny a skutočná moc koncentruje sa v rukách malej predvojnovovej kliky. Tomuto vyhlo aspon Československo, lebo hoci sa vláda „Pětky“ len umele udržia, jednako zakladá sa jej moc na populárnej väčšine; „Pětka“ práve tým, že núti ku koncesiám všetky extrémnejšie skupiny, napomáha politickú stabilitu, a to v takej dobe európskej histórie, keď stabilita je temer najhlavnejšou politickou etnosťou.

Jednako o všetkých nástupníckych štátoch — s jedinou výnimkou Rakúska — možno povedať, že správa štátneho stroja je i teraz v rukách tých ľudí, ktorí ostrie vojennej krízy najväčšmi cítili a vždy si najpovedomejšie žiadali terajšie nové štátne sriadenie. Toto bol logický vývin vecí, a v niektorých prípadoch prejavuje sa táto logika tak, že si politické strany úzkostlivo chránia vládnú moc ako svoj monopol (na pr. radikálna strana v Juhoslávii), alebo že tým cieľom koruptne sa prekrúca vôľa ľudu (tak operuje liberálny režim v Rumunsku). Tieto zjavy možno pripísať priechodným pomerom, ktorých príčiny sú: vojna, sociálny prevrat a najmä fakt, že ideál jednoty ešte vždy nepreniknul dostatočne do povedomia masy ľudu. V každom takom pohybe za skutočnými výsledkami prišlo vytriezvenie z ilúzií a veľký obrat v cítení. Na „risorgimento“ v Itálii prišla hospodárska kríza, politické škandále a nesnesiteľné dane, čo všetko za dlhý čas vrhalo tieň na dosiahnuté výsledky, hoci zasa naopak v Nemecku po dosiahnutí jednoty nastal bezprikladný rozkvet hmotného blahobytu a duchovnej činnosti. Je celkom mimoriadnym nešťastím, že terajšie roky, ktoré nasledovali

za dosiahnutím československej, poľskej, rumunskej a juhoslovenskej jednoty, sú rokami svetovej hospodárskej biedy a sociálnych nepokojov, a to v miere prv neznámej. Nespokojnosť, ktorá s veľkými premenami vždy ide, sa tak zväčšuje i mnohými, cele zovnútorými príčinami. Na druhej strane zasa tie elementy, ktoré zasluhujú epiteton: „štátotvorný“, a „štátudržiavajúci“, idu akosi mimovoľne tým smerom, že až priveľmi hlásajú centralistický režim, ba vo svojom politickom smýšľaní neraz ho stotožňujú s existenciou samého štátu.

Takéto smýšľanie čiastočne zatemňuje i pravý problem: ako najst rovnováhu medzi dvoma princípmi: centralizmom a decentralizmom, ktoré zásady tvoria základ všetkých vládnych teórií. Ak vyjdeme z tej zásady, že štát je cieľom samo v sebe, tak, pravda, logicky musíme prísť k tej konklúzii, že je jeho právom, ba jeho kategorickou povinnosťou podriaďiť svojich občanov jednotnému vládne systému. Druhá vládna teória je západnícka zásada o práve individua, ktorá pokladá štát len za prostriedok k dosiahnutiu cieľa, aby jednotlivý občan mohol najúplnejšie rozvinúť svoju individualitu, pravda, neuraziac záujmy svojich spoluobčanov. Ak túto zásadu príjmeme za základ, musíme sa s nedôverou dívať na každý pokus, ktorý by chcel rozmanité národné a krajové typy srovnáť do meravej uniformity. Slovom, nie uniformita, ale rozmanitosť je pravým cieľom, pričom jedinou hranicou má byť potreba, aby štát bol mocný k sebaobrane a aby ho separatistické smery nenakazily.

Všetky nové štáty po vojne horlivo hľadajú vzory ústavného a administratívneho zariadenia v západnej Európe a v Amerike. Na pr. spôsob, ako je v Československu moc prezidenta republiky definovaná, jasne ukazuje kompromis medzi francúzskym a americkým

systémom. Študovaly a porovnávaly sa francúzske, nemecké a britské metódy miestnej správy, ale tak by sa mi zdalo, že nikto si nepovšimnul jedného z najpoučnejších príkladov, ktoré sa podávajú v ústavnom živote britských ostrovov. Isté je, že ústavné zariadenia jednej krajiny nemožno ľahko, ani je nie vždy radno, presadiť do inej krajiny, a čo dobrého sa možno z nich naučiť, väzí často viac len v duchu tých ústavných složíek a v spôsobe, ako sa v praxi uplatňujú. Keď sa takto dívame na vec, najmä pomer Anglie a Škótska, dáva cennú analogiu pre postavenie Slovenska v novej republike.

Krátky súhrnný prehľad terajšieho postavenia Škótska objasní kontinentálnym čitateľom najlepšie, na čo myslím. Parlamentárna únia roku 1707 sliala predošlé dve kráľovstvá, Angliu a Škótsko, v jeden štátny celok, ktorý odtedy má spoločné meno (Veľká Britannia), spoločnú štátnu zástavu, spojenú z predošlých dvoch, a má nadovšetko i spoločné zákonodarstvo. Ale mnohé podstatné inštitúcie menšej krajiny (Škótska) ostaly nedotknuté, najmä cirkev, súdobníctvo, administrácia, školstvo a agrikultúra.

V jednotnom Spojenom Kráľovstve ostala anomália, že sú dve štátné cirkve, anglická a škótska; prvá je episkopálna, druhá presbyteriálna, obe podľa zákona štátné cirkve, jedna pri druhej, úplne rovnoprávne. Ešte aj ich pomer ku korune je od základu rozdielny. Kráľ je zákonom uznanou hlavou Anglikánskej Cirkve (Church of England)¹ a má titul „*Fidei Defensor*“, kdežto Škótska Cirkev (Church of Scotland) výslovne odmieta akúkoľvek *zemskú* hlavu cirkve; toto je práve jedna z jej najcharakteristickejších zásad.

¹ V zátvorkách sú pôvodné anglické výrazy, alebo najpotrebnejšie krátke vysvetlivky prekladateľa. Prekladateľ.

Právny systém Škótska spočíva na rímskom práve európejského kontinentu a nie na takzvanom „Common Law“ (obyčajové právo), ako zákony Anglie, a únia ho nechala v Škótsku nedotknute. „Lord Chancellor“ (predseda najvyššieho súdu v Anglii) nemá nijakej súdnej moci na sever od rieky Tweed (hranica medzi Angliou a Škótskom). Složenie súdov a spôsoby ich rokovania sú tiež v mnohých veciach odlišné v tých dvoch krajinách; v Anglii nieto takého úradu, ktorý by zodpovedal úradu škótskych „sheriffov“ a ich náhradníkov. Naopak: neplatení župní magistráti (county magistrates) Anglie sú neznámi v Škótsku. Obecná správa vyvíja sa od počiatku tiež celkom odlišne, rozdiely sú najzjavnejšie pri správe pečlivosti o chudobu (poor relief). A i po vyše 100 rokoch únie tendencia na oboch stranách je ešte vždy: vyvíjať sa i ďalej vo svojom zvláštnom smere; tak i volené župné a obecné rady (County and Parish Councils), ustanovené r. 1889, potažne r. 1894, sú vo významných podrobnostiach inakšie v Anglii než v Škótsku. R. 1894 bol ustanovený i osobitný škótsky domáci vládny sbor (Scottish Local Government Board). Nové ustanovenia o správe verejného zdravotníctva, pečlivosti o chudobu, atď., sa zakladajú na zvláštnych škótskych tradíciách, práve tak, ako boli za času predošlých, teraz už zrušených obecných sborov (Parochial Boards), s centrálnym dozorným sborom v Edinburghu (Central Board of Supervision).

Celkom taký veľký podstatný význam má i fakt, že školský systém škótsky bol vždy od základov inakší než anglický. Spočíva na národnej tradícii, ktorá je omnoho staršia a má pôvod ešte v dobe reformácie; školský zákon z r. 1696, ešte škótskym parlamentom vyneseny, ostal nedotknute v platnosti i po únii, až po veľké školské reformy r. 1872. Tieto reformy, ba i naj-

novší školský zákon z r. 1918, drží sa tiež špeciálne škótskych tradícií vývinu, čo bolo potrebné najmä preto, lebo cirkevné školstvo je v Škótsku nie takým veľkým problémom, ako v Anglii. V Škótsku je obyvateľstvo vo veľmi veľkej väčšine presbyteriánske, a štát mohol prevziať cirkevné školy už r. 1872, pričom rím. katolíckej a episkopálnej menšine bola ponechaná sloboda podržať si svoje školy a dostávať i primeranú štátnu podporu pre ne. Interkonfesionálne spory v školských veciach týmto spôsobom zredukovaly sa na minimum.

Konečne jesto i zvláštny škótsky úrad pre hospodárstvo (Scottish Department of Agriculture), lebo pozemkový problém má tiež svoj zvláštny charakter v Škótsku, inakší, než v Anglii.

V tejto úvahe hodno obzvlášte pripomenúť toto: nielen že spomenuté cirkevné, súdobnícke, školské a mnohé iné administratívne zvláštnosti predošlého škótskeho kráľovstva ostaly nedotknuté v únii r. 1707, a jednota štátna pritom ničoho neutrpeľa, ale tendencia i v najnovšom čase je: zachovať zvláštny osobitný vývin i na ďalej, hoci v niektorých veciach, ako na pr. pri obchodných a spoločnostových zákonoch dokázalo sa, že uniformita je výhodnejšia a temer nevyhnutná. Úrad štátneho sekretára pre Škótsko, po rebelii r. 1745 zrušený, bol r. 1885 znovu ustanovený a stal sa veľmi dôležitým a mnohostranným úradom. Hodnostár tohto úradu reprezentuje Škótsko, je zodpovedný za správu všetkých škótskych vecí, má na starosti pripravovať pred parlament návrhy zákonov, ktoré sa týkajú špeciálne Škótska. „Lord Advocate“, šéf štátneho žalobníctva v Škótsku, má omnoho väčší kruh činnosti, než podobní „korunní fiškusi“ v Anglii. V týchto dvoch ministerstvách sa koncentruje celý autonómny vývin Škótska; styk miestnych škótskych úradov s patričnými úradmi

v Anglii ide cez londýnske centrálné úrady týchto dvoch hodnostárov.

Z tohoto krátkeho prehľadu vidno, že Anglia a Škótsko prišli pomaly na praktický kompromis medzi centralizmom a decentralizmom, ktorý podáva mnohé analógie na ústavný problém rozličných nástupníckych štátov. Naša zkusenosť na britskom ostrove dokazuje, že pri jednote suverenity a zákonodarnej moci, vo väčšine iných vecí možno pripustiť veľkú povolnosť a rozmanitosť, že vlastne niet podstatnej ťažkosti, aby pri teritoriálnej jednote bola dvojaká administrácia, dvojaké súdobníctvo, dvojaký školský alebo pozemkový systém, a že toto samo v sebe nemusí soslabovať štátnu auktoritu.

Ale zasa všetci mysliaci a vážni ľudia sa shodujú v tej mienke, že správa zahraničnej politiky, diplomacie, financií, vojska, prípadne i železníc a pošty, musí byť jednotná. Ale vo všetkom inom čím viac autonómie — alebo, ako ja radšej poviem, devolúcie — tým lepšie.

Pomer medzi historickými zemiami a Slovenskom vyvíňoval sa v prvých dňoch republiky celkom prirodzeným spôsobom a preto i v zdravom smere, a možno len ľutovať, že tento vývin bol narušený. Vážni ľudia čím ďalej tým lepšia vidia, že treba sa vrátiť nazad k pôvodnému smeru. Možno čo najdôraznejšie odporúčať, aby bola zvolaná porada, v ktorej by boli reprezentanti všetkých slovenských strán, župani, iní vedúci úradníci, významní národohospodárski odborníci, cirkevní hodnostári a sociálni pracovníci, a tí by mali dôkladne predebatovať všetky špeciálne potreby Slovenska, i reformy súrne potrebné. Najlepšie by bolo vari ustanoviť osobitnú štátnu vyšetrojúcu komisiu (na analógiu tak zv. kráľovských komisií, ktoré v Britsku tak často bývajú ustanovované pre zvláštne úlohy), a tá by celý

problém v duchu nestrannosti preskúmala. Pravda, tá komisia by musela pozostávať z ľudí, ktorí vo svojom povolani a postavení sú uznané kapacity, a mala by povinnosť vyžiadať si informácie od všetkých záujmových a národnostných kruhov a mala by uverejniť výsledky svojho vyšetrovania.¹

Je jasné, že ja naskrze sa nemôžem tu pustiť do podrobného uvažovania, aké prostriedky k náprave vyžaduje dnešná situácia. Najviac, o čo sa môžem pokúsiť, je: ustáliť diagnózu skutočného stavu a všeobecne označiť smer nápravy.

Tak sa zdá, je veľmi žiadúcné, aby úrad ministra pre Slovensko bol nielen udržaný, ale aby sa kruh jeho činnosti značne rozšíril. Tak by sprostredkoval medzi Slovenskom a centrálnymi úradmi; bol by exponentom slovenských záujmov vo vládnom kabinete, jeho úlohou by bolo i pripravovať pred parlament návrhy zákonov, špeciálne Slovenska sa týkajúcich, a viesť administráciu Slovenska. Minister pre Slovensko by mimovoľne bol viac politikom, než úradníkom, a jeho menovanie by záviselo hlavne od záujmov politických strán, preto, možno, bolo by treba ustanoviť súčasne i veľžupana, hoci tento úrad, podľa pôvodného návrhu mal vlastne nahradiť úrad ministra pre Slovensko. Veľžupan by bol vysokým úradníkom v stálej službe, tak asi, ako bol „Statthalter“ alebo „Landespräsident“ v starom Rakúsku, a stál by mimo politických strán. Politické a administratívne funkcie by sa oddelily jedna od druhej a to by bolo v každom ohľade dobre. Je jasné, že v poli-

¹ Dobrý príklad na to je „Kommission zur Förderung der Verwaltungsreform“, ktorú bola ustanovila rakúska vláda hlavne na iniciatívu prof. Jozefa Redlicha a i pod jeho predsedníctvom. Výsledok ankety bol uverejnený v K. K. Hof- und Staatsdruckerei vo Viedni r. 1913.

tických veciach veľžupan by sa musel držať úprav ministra pre Slovensko, ale pravdepodobne dal by sa ich pomer tak ustáliť, že veľžupan by mohol byť prepustený len rozhodnutím celého kabinetu. Ale bolo by vari výhodnejšie pomer medzi samým ministrom a centrálnou vládou neustáliť na papieri príliš podrobne; určite by malo byť vypovedané len to, že vymenovanie a odstúpenie ministra pre Slovensko je v rukách ministrapredseda a premenu schváli prezident republiky. Ďalší vývin úradu ministra pre Slovensko možno celkom bezpečne ponechať, ba bolo by výhodnejšie ponechať na praktickú skúsenosť budúcnosti.

Keby minister pre Slovensko nazad dostal ztratenú moc, samo od seba muselo by prísť i to, že väčšina špeciálne slovenských vecí by pripadla z právomoci Prahy nazad Bratislave a znovu by sa zorganizovaly, pod osobitným referentmi, úrady pre miestnu administráciu, školstvo, pozemkovú reformu, priemysel a obchod, súdovníctvo, cirkevné veci, prípadne i pre iné. Všetkých úradníkov pre územie Slovenska by vymenúval minister na spoločné odporúčanie veľžupana a patričného referenta, k vymenovaniu do niekoľkých najvyšších hodnostných tried by, pravda, vyžadovala sa i sankcia ministrapredseda a prezidenta. Takto by sa jedným ťahom odstránila väčšina osobných sťažností, ktoré sú dnes temer najhlavnejším žriedlom nespokojnosti, lebo všetky nižšie miesta na Slovensku po uprázdnení by sa automaticky zaplnili Slovákmi. Pri tom by vari nebolo ťažko spoločným dohodnutím zaistiť postavenie českých úradníkov na Slovensku. Už som poukázal na to, že mnohí z nich, najmä vo vyšších a zodpovednejších pozíciách, pravdepodobne ešte za dlhé roky budú nepostrádateľní. Vyššia úroveň ich disciplíny a výkonnosti odporúča, aby boli podržaní, a i opozícia proti nim by

sa akiste umenšila, keby boli v celku podriadení Bratislave miesto Prahy. Najistejšou garanciou by vari bolo ustanoviť osobitnú komisiu, ktorá by skúmala kvalifikáciu všetkých novomenovaných úradníkov. Ale i táto komisia by musela mať sídlo v Bratislave a nie v Prahe, tak i zkúšky ku obsiahnutiu všetkých miest na Slovensku by mali byť na Slovensku.

Keby sa navrhovaná devolúcia vládnej moci prakticky uskutočnila, prvou úlohou ministra pre Slovensko a jeho pomocníkov by bolo: ešte ďalej rozvinúť systém samosprávy a najmä zastupiteľských sborov, ktoré sú v župách už vyvolené, potom dať vyvolať centrálné zastupiteľské teleso zo všetkých žúp, ako je to už v zákone z r. 1920 nariadené. Rozličné administratívne problémy budú zaujímať pozornosť týchto zastupiteľských sborov, budú ich politicky vychovávať a dajú dosť práce autonomistom na dlhé časy.

Utvorenie osobitnej školskej správy pre Slovensko by tiež pomáhalo odstrániť mnohé sťažnosti, pri čom však bude treba primeraným spôsobom zaistiť rovnosť pri kvalifikácii učiteľských síl a súvis medzi českými a slovenskými pedagogickými snahami.

Najpodstatnejšou požiadavkou terajšej situácie je: ustanoviť a či znovuustanoviť celý systém, ako by sa postupná devolúcia vlády dala urobiť. To by automaticky otvorilo cestu i všetkým ostatným reformám a obnovám. Preto môžem svoju úlohu obmedziť na to, aby som len vyrátal ostatné problémy, ktoré treba riešiť.

Na poli hospodárskeho života možno spomenúť tieto veci: treba urýchliť pozemkovú reformu, stvoriť hypotekárnu banku, napomáhať družstevnícke metódy

a systém malých sporiteľní ("saving bank") — v oboch posledne spomenutých veciach sú historické zeme nekonečne pokročilejšie, čo, pravda, pre Slovensko znamená nevýhodu; treba vyrovnať nesrovnalosti, ktoré sú pri daňovaní i medzi jednotlivými triedami i medzi Slovenskom a historickými zemiami, slovenskému priemyslu treba dať dočasné výhody, aby sa mohol udržať v priechodnom čase akútnej krízy, treba ešte väčšmi znížiť železničné tarify a urovnať ich vo všetkých častiach republiky, treba postaviť transverzálne železničné cesty cez Slovensko a podľa možnosti treba využiť vodné sily na elektrizáciu. Jedným z problémov, ktoré sa týkajú nielen Slovenska, ale i celej republiky, je: znížiť počet úradníkov, v smysle náhľadov dr. Rašína, ktorý tak ráta, že ich je asi o 50.000 viac, ako treba. Na poli súdobníctva bolo by treba utvoriť osobitnú právnickú fakultu, najvýhodnejšie v Košiciach, čím by sa urýchlila výchova dorostu, pre právnické dráhy primerane kvalifikovaného. Zvláštna pozornosť by sa mala venovať otázke výčapových licencií a tomu, že počet licencií od vojny, tak sa zdá, náramne vzrástol, a treba skúmať, aký vplyv mali záujmy liehovarníkov a cukrovarov v tomto smere; toto je otázka, s ktorou je zdravie slovenského ľudu veľmi úzko spojené.

Iným chúlolistivým problémom je, aby viac Slovákov bolo pritiahnuté do dôstojníckeho sboru, k četníctvu a k diplomatickej službe, lebo vo všetkých týchto kruhoch sú Slováci dnes veľmi nedostatočne zastúpení. Pri vojsku naozaj je to nebezpečie, že vyššie miesta dostanú veľmi prevažne český charakter a, pravda, i to je isté, že ako sa organizácia novej armády dopĺňa a ustáľuje, neskoršie prichádzajúci budú čím ďalej tým pomalšie postupovať. Treba by bolo zvláštno sa postarať, aby slovenský element vzrástol už na kadetských školách. Na-

hradiť nedostatok Slovákov v diplomatickej službe bude bezpochyby ľahšie, ale dnes je tento nedostatok veľmi zjavný. Parížske vyslanectvo je jedinou výnimkou, iste veľmi významnou, ale krem toho sotva jesto Slováka v diplomatickej službe, a to má veľmi pofutovaniahodný účinok v cudzozemsku. Malo by sa stať pravidlom, že v každom významnejšom vyslanectve má byť aspoň jeden Slováka, lebo keď sa slovenské veci pertraktujú v zahraničnej tlači — a to sa robí veľmi často v časoch terajšej rivalizujúcej propagandy —, verejná mienka je obyčajne nie veľmi ochotná prijať české vysvetlenie, ale vždy rada vypočuje Slovákov.

Na utíšenie nespokojnosti, na Slovensku tak veľmi rozšírenej, verejná mienka by ešte v jednom smere mohla mnoho urobiť, a mohla by dosiahnuť viac, než akákoľvek úradná činnosť. Terajšia vládna tendencia urputne zdôrazňuje absolútnu totožnosť češtiny a slovenčiny a chce Slovákom nanútiť meno Čechoslovák. Toto je hrubá taktická chyba, ktorá má za následok veľmi často pravý opak toho, čo sa chcelo dosiahnuť¹. V politickom smysle

¹ Pamätám sa veľmi dobre, že v čas vojny cudzí priatelia Čechov často protestovali proti tomu, aby za úradné meno bol prijatý výraz „Československo“. Na miesto toho neznámeho a ťažko vysloviteľného slova prečo vraj radšej neprijatť meno „Bohemia“, ktoré má veľkú historickú tradíciu a v zahraničí naozaj značí voľačo? Odpoveď na túto námietku bola vždy bez výnimky, že podstata veci vyžaduje, aby parita Čechov a Slovákov bola zdôraznená už pri mene.

Len jedna alternatíva bola vážne v reči, a to, aby sa prijalo meno „Morava“ alebo „Velká Morava“, v tej domienke, že Slovákom rozpomienka na Svatopluka bude vzácna a že Češi tiež akceptujú kompromis, ktorým by oboje označení, Čech i Slováka, vystalo z úradného pomenovania štátu. Táto idea, tak ako i návrh mena Illyrie miesto Juhoslávie, je krásna v teorii,

každý rozumný Slovák musí prijať a i prijíma výraz „Čechoslovák“, ktoré pomenovanie povstalo práve zo snahy už pri mene ustáliť absolútnu paritu oboch bratov. Ale Slováci sa len teraz oslobodili od cudzieho jarma, ktoré utláčalo najmä ich reč, a najlepšou zbraňou v bojoch minulosti bolo im práve to pevné presvedčenie, že majú svoju vlastnú, osobitného charakteru reč; preto z lingvistického ohľadu znamená primného žiadať od Slovákov, aby ochotne nechali vtopiť svoju reč do inej reči, hoci i do reči najbližšieho brata. Toto všetko je nie otázkou filologie, ale citu, a preto keď sa tu prednášajú akékoľvek vedecké dôvody, v čom centralisti majú veľkú záľubu, tým sa rozčulenosť skôr len zväčšuje. K tomu tieto dôvody utrácajú mnoho zo svojej váhy hneď od počiatku, lebo ich politické motívy sú príliš nápadné.

Rečová jednota sa nerozhodne takýmto spôsobom, ale prirodzeným vývinom najbližších dvoch pokolení. Čeština a slovenčina sú si navzájom tak blízke reči, tak ľahko sa zamieňajú, že žiadna ľudská snaha nemôže zabrániť, aby rok po roku čím ďalej tým viac neúčinkovali jedna na druhú. Problém v tejto forme: jedna či dve reči, je celkom jalovou otázkou. Či slovenčina roku 1968 bude si môcť nárokovať meno osobitnej reči, to sa nerozhodne terajšími malichernými akademickými a novinárskymi škriepkami, ale omnoho podstatnejšou vecou, či Slovensko za tých 50 rokov zrodí prvotriednych básnikov a spisovateľov. Medzitým však je v záujme všetkých, aby nastalo prímerie v tej hádke, aby Češi i Slováci v priateľskom závození venovali sily práci, aby sa

ale vopred je odsúdená k nezdaru, lebo nemohla najst ozveny a súhlasu ani u masy národa a celkom tak iste ani u intelektuálov.

zdokonaľovali vo svojej materinskej reči, pričom však aby jeden i druhý snažil sa osvojiť si reč svojho suseda¹.

Posledným cieľom musí byť dosiahnuť vyššiu jednotu medzi Čechom a Slovákom, ale to sa musí pomaly vyvíňovať a nesmie vyžadovať, aby bola obetovaná individualita jedného či druhého. A zasa ako čo by som i na to mohol najst analogiu vo svojej vlasti. „Dvojité politické svedomie“, ak tak môžem menovať, to jest povedomie užšej škótskej národnosti a povedomie širšieho britského občianstva, ktoré zahrňuje a prevyšuje to prvé, predstavuje práve tú politickú koncepciu, ktorá je v Československej republike dnes potrebná. Je jasné, že bolo by celkom nesprávnou vecou úplne odvrhnúť meno „Čechoslovák“, ba bolo by to aktom nepriateľstva proti štátu ako celku, aspon dotedy, kým niet iného spoločného mena, ktoré by sa mohlo uviesť ako alternatíva na miesto terajšieho. Ale sa nemusí ani nesmie dovoliť, aby sa identita „Slováka“ úplne rozplynula v novom spoločnom mene „Čechoslovák“.

Jedna z prvých príčin terajšej nespokojnosti väzí vo fakte, že Češi a Slováci stoja ešte vždy na veľmi rozdielnych stupňoch vývinu, že tempo ich vývinu je nie rovnaké a že pričasto sa dajú viesť odlišným mienkam

¹ V tomto súvisе chcem vypovedať i tú svoju mienku, že sťažnosti proti miešaniu češtiny a slovenčiny v školských čítankách pochádzajú vari z akéhosi nedorozumenia. Mnohí tak smýšľame, že v porovnaní s réčtinou a latinčinou ani angličtina alebo francúzčina sama nedáva dostatočného základu pre opravdu všeobecné humanistické vzdelanie („liberal education“). Nám, ktorí takto smýšľame, z čisto pedagogického stanoviska by sa tak zdalo, že ani slovenčina a čeština spolu samo v sebe nie sú dostatočné k dosiahnutiu takej vzdelanosti.

a myšlienkovým prúdom. Tieto rozdiely sa stávajú závažnejšími v tom stave akútnej duševnej rozladenosti, ktorou celá Európa ešte trpí, a ktorá každú národnú jednotku vedie k tomu, aby svoje biedy videla ešte v horšom svetle.

I z medzinárodného ohľadu je významné, aby sa urobil nejaký uspokojujúci kompromis v otázke samosprávy Slovenska, lebo na tom závisí pravidelný a zdravý vývin československého štátneho útvaru, ktorý, podľa všeobecnej mienky, je najstabilnejším a najliberálnejším z nových štátov Európy. Moja úloha sa vyplní, ak táto úvaha pomôže Čechom i Slovákom k tomu, aby prehliadli celý problém tak, ako sa javí cudziemu pozorovateľovi, a ak pohne ľudí dobrej vôle zo všetkých politických strán k tomu, aby sa sišli k triezvej diskusii o situácii, ktorá, podľa mienky všetkých, je nie uspokojivá, ale na žiaden pád je nie neriešiteľná.

OBSAH.

	Strana
I. Úvod	3
II. Administratívne problémy Slovenska	15
III. Nábožensko-cirkevný problém	34
IV. Školstvo na Slovensku	53
V. Národohospodárske ťažkosti	79
VI. Maďarská menšina na Slovensku	100
VII. Cesty dohodnutia	115

